

ธรรมศึกษาชั้นเอก

ฉบับปรับปรุงใหม่

ที่ประกาศใช้ปัจจุบัน

รวบรวมเรียบเรียง
โดย
เอก ขำทอง ป.ธ.๙
ปัญญา สละทองตรง ป.ธ.๙
นักวิชาการศาสนา ๘ ว

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
จัดพิมพ์เผยแพร่
พ.ศ. ๒๕๕๐

ห้ามจำหน่าย

ธรรมศึกษาชั้นเอก ฉบับปรับปรุงใหม่ที่ประกาศใช้ปัจจุบัน

ผู้จัดพิมพ์ กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๐

จำนวนพิมพ์ ๗๘,๐๐๐ เล่ม

ISBN 974-9536-16-9

ที่ปรึกษา พระพรหมมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร

พระพรหมวชิรญาณ วัดยานนาวา

นายปรีชา กันธิยะ อธิบดีกรมการศาสนา

นายปกรณ์ ต้นสกุล รองอธิบดีกรมการศาสนา

อำนวยการผลิต นายกฤษศญพงษ์ ศิริ ผู้อำนวยการสำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

รวบรวมเรียบเรียง นายเอนก ขำทอง

นายปัญญา สละทองตรง

พิสูจน์อักษร นายเอนก ขำทอง

นายปัญญา สละทองตรง

ประสานงาน นางศรีนวล ลักกิตโร

นางสาวภคภรณ์ อมรัตน์

รับผิดชอบ กลุ่มส่งเสริมและสนับสนุนการเผยแพร่หลักธรรม

และรูปเล่ม สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด

๗๙ ถนนงามวงศ์วาน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร ๑๐๙๐๐

โทร. ๐-๒๕๖๑-๕๕๖๗ โทรสาร ๐-๒๕๖๑-๕๑๐๑

นายโชคดี ออสวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๐

อนุโมทนาถา

ได้รับทราบด้วยความยินดีว่า กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มีนโยบายและแผนงานในการเผยแผ่ศาสนาธรรมในเชิงรุก โดยกำหนดให้มีการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เข้าสู่วิถีการดำเนินชีวิตของเด็ก เยาวชน และประชาชน ให้เกิดผลเป็นรูปธรรม คือ นำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เข้าสู่สถานศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายหลัก คือ ให้นักเรียนได้เรียนธรรมศึกษา ตามหลักสูตรของทางคณะสงฆ์ เพื่อเป็นพื้นฐานในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับนักเรียนแต่เยาว์วัย โดยกำหนดให้สถานศึกษาทุกแห่งมีการเรียนและการสอนธรรมศึกษาตามหลักสูตรของทางคณะสงฆ์ คือ

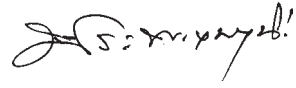
- ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ให้มีการเรียนและสอบธรรมศึกษาชั้นตรี
- ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ให้มีการเรียนและสอบธรรมศึกษาชั้นโท
- ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ให้มีการเรียนและสอบธรรมศึกษาชั้นเอก

และยังมีแผนที่อำนวยความสะดวกในการศึกษา โดยจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตรธรรมศึกษาทั้ง ๓ ชั้น แจกให้ทั่วถึงอีกด้วย จึงขอแสดงความชื่นชม อนุโมทนาไว้ ณ โอกาสนี้

หนังสือหลักสูตรชั้นธรรมศึกษา ที่กรมการศาสนาจะได้พิมพ์แจกจ่ายนั้น ทางสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงได้ปรับปรุงแก้ไข และประกาศใช้เป็นหลักสูตรธรรมศึกษาตรี-โท-เอก บรรจุข้อธรรมที่เหมาะสมสำหรับภูมิธรรมศึกษาแต่ละชั้น ซึ่งจะเป็พื้นฐานเพียงพอที่จะให้ได้ศึกษาค้นคว้าหลักธรรมในระดับสูงต่อไป

การศึกษาธรรม ที่ทางศาสนาเรียกว่า การปฏิบัติ เป็นกรรมวิธีหนึ่งในหลายวิธี ที่เป็นเครื่องดำรงไว้ซึ่งพระศาสนาให้ถาวรสืบไป แต่ยังไม่ถึงเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา และยังไม่ถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าที่แท้จริง แต่ถ้าได้นำหลักธรรมที่ได้ศึกษานั้น ๆ มาประพฤติปฏิบัติตามความเหมาะสม นำคำสอนทางศาสนาไปแก้ปัญหาชีวิตประจำวัน ตามที่กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมได้ตั้งเป้าหมายไว้ ซึ่งทางศาสนาเรียกว่า “ธัมมานุธัมมปฏิบัติ” การปฏิบัติธรรมสมควรแก่พื้นภูมิและ

ฐานะของแต่ละคน ซึ่งจะเกิดผลสูงสุด คือ ปฏิเวธ ความพ้นทุกข์ อันจะเป็นพลังขับเคลื่อนประเทศ ให้เจริญก้าวหน้ายั่งยืน ตามเป้าหมายสืบไป ทั้งได้ชื่อว่าได้เจริญรอยตามพระพุทธองค์ ผู้ทรงพระคุณ บทหนึ่งว่า “**วิชาจรณสมบุโน**” ผู้ถึงพร้อมด้วยทั้งความรู้และความประพฤติ ดังนี้

พระพรหมมุนี

แม่กองธรรมสนามหลวง

วัดบวรนิเวศวิหาร

คำนำ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มีภารกิจที่เกี่ยวกับการเผยแพร่และส่งเสริมศีลธรรม การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมและส่งเสริมการนำหลักธรรมไปพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อส่งเสริมให้นักเรียน นักศึกษา และประชาชนมีความรู้คู่คุณธรรม โดยเฉพาะการนำมิติทางศาสนาไปสู่การปฏิบัติในวิถีชีวิตประจำวันของประชาชน ได้พิจารณาเห็นว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม เฉพาะที่มหาวิทยาลัย เรียกว่า ธรรมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาสำหรับฆราวาส ตามหลักสูตรของคณะสงฆ์ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท และธรรมศึกษาชั้นเอก โดยมีการเรียนวิชาเรียงความหัวข้อธรรมะ หลักธรรมะ พุทธประวัติ เบญจศีล-เบญจธรรม อุโบสถศีล และกุศลกรรมบถ แต่ละชั้นก็มีความยากขึ้น ตามลำดับ และนำไปสอบวัดความรู้ได้ด้วย ซึ่งเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาลในเรื่องการพัฒนาคนและสังคมที่มีคุณภาพ ระบุว่า “...จะเน้นที่ส่งเสริมให้วัยรุ่นไทยเกิดการเรียนรู้ที่ถูกต้อง รักชาติในทางที่ถูก มีคุณธรรมเอื้ออาทรต่อผู้อื่น...” รวมทั้งส่งเสริมให้มีการนำศีลธรรมและคุณธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิต

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม พิจารณาเห็นว่า การนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาเข้าสู่สถานศึกษาต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยมีเป้าหมายหลักคือให้กลุ่มเด็กและเยาวชน ที่อยู่ในสถานศึกษาและศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ได้เรียนธรรมศึกษาและสอบธรรมศึกษา ซึ่งจะจะเป็นพื้นฐานในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้กับเด็กและเยาวชนทั่วประเทศ กำหนดให้สถานศึกษาทุกแห่งได้มีการเรียนการสอนและสอบธรรมศึกษา ดังนี้ ระดับประถมศึกษาจบ ธรรมศึกษาชั้นตรี ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จบธรรมศึกษาชั้นโท ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จบธรรมศึกษาชั้นเอก และในการไปสมัครเข้าทำงานให้ถือว่าผู้ที่มีใบประกาศนียบัตรธรรมศึกษา สมควรได้รับการพิจารณาก่อน ในการนี้ กรมการศาสนา จึงได้ดำเนินการ จัดพิมพ์หนังสือดังกล่าว เพื่อเป็นคู่มือการศึกษาและเผยแพร่ให้แก่สถานศึกษาที่เปิดการเรียนการสอนธรรมศึกษาและมอบให้ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ทั่วประเทศ

กรมการศาสนาหวังว่าหนังสือทั้ง ๓ เล่มนี้ จักอำนวยประโยชน์ในการเรียนการสอนธรรมศึกษา และสนับสนุนการศึกษาส่วนนี้ให้แพร่หลายยิ่งขึ้น ขอขอบคุณผู้ให้การสนับสนุนทุกท่าน ตลอดจนผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดทำหนังสือดังกล่าวไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

(นายปรีชา กันธิยะ)
อธิบดีกรมการศาสนา

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

ประวัติกรมการศาสนา

กรมการศาสนา ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ในสมัยนั้นเรียกว่า กรมธรรมการสังฆการี โดยตั้งขึ้นพร้อมกับกรมธรรมการ อันเป็นกรมระดับกระทรวง ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นกรมสังฆการี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ และได้มีการแยกและรวมกันอีกหลายครั้ง จนเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ปรับขยายเป็นกรมอิสระขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ย้ายมาสังกัดกระทรวงธรรมการตามเดิม จนเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๔๘๔ กรมธรรมการ กระทรวงธรรมการ เปลี่ยนชื่อเป็นกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จึงถือกำเนิดตามนามนี้ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

เมื่อวันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๔๕ ได้มีการแยกกรมการศาสนาออกเป็น ๒ หน่วยงานตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ. ๒๕๔๕ คือ กรมการศาสนา สังกัดกระทรวงวัฒนธรรม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สังกัดนายกรัฐมนตรี

อำนาจหน้าที่

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินงานด้านศาสนา มีหน้าที่ทำนุบำรุง ส่งเสริม และให้ความอุปถัมภ์คุ้มครองกิจการด้านพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ที่ทางราชการรับรอง ตลอดจนส่งเสริม พัฒนาความรู้คู่คุณธรรม ส่งเสริมความเข้าใจอันดี และสร้างความสมานฉันท์ระหว่างศาสนิกชนของทุกศาสนา รวมทั้งดำเนินการเพื่อให้คนไทยนำหลักธรรมของศาสนาไปใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นคนดีมีคุณธรรม โดยให้มีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

- ทำนุบำรุง ส่งเสริม เพื่อพัฒนาความรู้คู่คุณธรรม
- เสริมสร้างศีลธรรม ปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม
- ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยการส่งเสริมกิจการฮัจญ์ รวมทั้งกฎหมายและระเบียบอื่นที่เกี่ยวข้อง
- ส่งเสริม ดูแล รักษา และทำนุบำรุงศาสนสถานและศาสนวัตถุ
- ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและศาสนาอื่น ๆ ที่ทางราชการรับรองและสนับสนุนการดำเนินการขององค์การศาสนา
- ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมหรือตามที่กระทรวงหรือคณะรัฐมนตรีมอบหมาย

วิสัยทัศน์กรมการศาสนา ประจำปี ๒๕๕๑

อนุรักษ์สืบทอดศาสนพิธี พัฒนาคณดี มีคุณธรรม สร้างภูมิคุ้มกันและความสมานฉันท์
ให้สังคมเป็นสุขตามหลักศาสนาและเศรษฐกิจพอเพียง

พันธกิจ

๑. ปลูกฝังและเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม
๒. ส่งเสริมและสานสัมพันธ์กิจกรรมทางศาสนา
๓. อุปถัมภ์ทำนุบำรุงคุ้มครองกิจการด้านศาสนา
๔. สนองงานพระราชพิธี พระราชกุศล รัฐพิธี

โครงการจัดพิมพ์หนังสือแบบเรียนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก
เป็นสื่อการเรียนการสอนในโครงการศูนย์ศึกษา
พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ทุกตำบล
(เพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมเด็ก เยาวชน นักเรียน และประชาชนตามนโยบาย “คุณธรรมนำความรู้”)
กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

ความสำคัญและความจำเป็น

เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชเสาวนีย์ เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๐ ณ ศาลาดุสิตดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ว่า “...พระบวรพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด สูงส่งแล้ว และได้รับการสนับสนุนมาตลอด ...พระบวร พุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ล้ำค่าของชีวิตคนไทยที่จะพึงพาเวลามีปัญหาเกิดขึ้นอะไรกับชีวิต พระบวรพระพุทธศาสนา เป็นแสงสว่าง...”

ดังนั้น กรมการศาสนา จึงน้อมนำพระราชดำริด้วยการนำหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมของทุกกลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะได้พิจารณาเห็นว่าโครงการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นโครงการที่สามารถพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเด็ก เยาวชน และประชาชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นโครงการที่มีทุนเดิม มีกระบวนการบริหารจัดการ ที่มีรูปแบบที่ชัดเจนและครอบคลุมในเนื้อหาสาระที่จะสามารถนำมาเป็นโครงการที่มุ่งเน้นการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้กับคนในชุมชน/ท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง และเป็นรูปธรรมได้ โดยมีวัดเป็นฐานปฏิบัติ ซึ่งตรงตามความต้องการของวัด บ้าน (ชุมชน) และโรงเรียน และจากการที่กรมการศาสนามีนโยบายที่จะให้โครงการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นโครงการสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมทั้งระบบด้วยมิติศาสนา พัฒนาคุณภาพชีวิต โดยตั้งเป้าหมายขยายศูนย์ให้ครบทุกตำบล เป้าหมาย ๑ ศูนย์ ต่อ ๑ ตำบล เพื่อเป็นศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ที่จัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาในพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์กลางของชุมชนในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ และวันอื่น ๆ ตลอดปี และเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนาของชุมชน จะเป็นแหล่งเรียนรู้ศีลธรรมของทุกตำบลที่เข้าถึง ประชาชนได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยใช้วัดเป็นฐานในการเผยแผ่คุณธรรมจริยธรรมของคนในชุมชนได้อย่างแท้จริง โดยเน้นประโยชน์สุขของประชาชนและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนไทยด้วยมิติศาสนา อย่างเป็นรูปธรรม มุ่งหวังว่า บวรพระพุทธศาสนาจะทำให้เกิดการพัฒนาประเทศที่ยั่งยืนของชาติได้ มิติหนึ่ง

เหตุผลความจำเป็นที่กระทรวงวัฒนธรรม โดยกรมการศาสนา ได้พิจารณาเห็นว่า ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สนับสนุนส่งเสริมให้นักเรียนเรียนธรรมศึกษาและสนับสนุนให้มีการสอบธรรมศึกษาทุกระดับแก่เยาวชนทั่วประเทศ ซึ่งขณะนี้ กระทรวงศึกษาธิการได้ให้ความสำคัญ

ในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการเรียนการสอนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก บรรจุลงในหลักสูตรการศึกษาของนักเรียน ดังนั้น การเรียนการสอนธรรมศึกษาในโครงการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้นั่งสื่อบนเรียนธรรมศึกษา ชั้นตรี-โท-เอก เพื่อใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนประจำศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ จากหลักการและเหตุผล ดังนี้

๑. สภาพปัญหาของชาติในปัจจุบันพบว่า ปัญหาด้านสังคมโดยเฉพาะการขาดคุณธรรมจริยธรรม นับเป็นปัญหาในระดับชาติ เนื่องจากบ้านเมืองและบริบทของสังคมไทยเปลี่ยนไปมาก การพัฒนาประเทศก็เปลี่ยนแปลงตามไป โดยรวมพบว่า บริบทของสังคมปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปยึดวัตถุนิยม บริโภคนิยมตามกระแสแนวทางโลกาภิวัตน์ในทุกมิติ การพัฒนาทางเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร อย่างรวดเร็ว ที่มุ่งเน้นการแข่งขันเพื่อสร้างความมั่นคงในด้านเศรษฐกิจ ยิ่งทำให้คนไทยมีความเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น แต่เกิดปัญหาด้านพฤติกรรม คือ การย่อหย่อนในศีลธรรมจริยธรรม ปัญหาสังคม ส่งผลให้วิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามตามโครงสร้างของสังคมไทยจางหายไป และสร้างผลกระทบ ต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชาติอย่างรุนแรง พร้อมกับการล่มสลายของสถาบันครอบครัว โดยเฉพาะกลุ่มเด็กและเยาวชนที่รับกระแสบริโภคนิยมโดยปราศจากภูมิคุ้มกัน ทำให้ประชาชนในทุกภาคส่วนของสังคมไทยห่างไกลศาสนา ขาดการนำหลักธรรมคำสอนของศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ ในชีวิตประจำวัน กลายเป็นสังคมที่ละเลยคุณธรรมจริยธรรมนับวันจะทวีความรุนแรงมากขึ้น จากการศึกษาผลวิจัยของสถาบันการศึกษาและสถาบันวิจัยต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งยืนยันและจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างมาตรการรองรับในการปรับเปลี่ยนบริบทสังคมไทยปัจจุบันด้วยหลักธรรมของศาสนา ซึ่งเป็นทุนทางสังคมของชาติที่จะนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชาติอย่างยั่งยืน

๒. สถานการณ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าว พบว่า รากเหง้าแห่งปัญหาที่แท้จริง คือ การไม่ได้รับการ กล่อมเกลาด้านจิตใจ ถูกละเลยจากสถาบันครอบครัว สถาบันทางการศึกษาที่จะปลูกฝังในเรื่องศีลธรรม จริยธรรม จนทำให้ขาดความสำนึกต่อหน้าที่ ขาดความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดี ขาดการใช้สติพิจารณาั้งคิด และแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมภายนอกที่ไม่เหมาะสม กอปรด้วยสภาพแวดล้อมรอบตัว มีสิ่งที่ยุง ส่งเสริม ชักจูง และโน้มน้าวอย่างต่อเนื่องด้วยรูปแบบที่มีการพัฒนาอย่างหลากหลาย ทำให้ยากต่อการควบคุม ป้องกัน และแก้ไขปัญหามา เว้นแต่จะถูกจัดระเบียบทางความคิด จนมีจิตใจที่ใฝ่ดีและมีพลังใจที่เข้มแข็งสามารถเป็นภูมิคุ้มกันต้านทานเหตุปัจจัยในทางเลื่อมที่จะเข้ามาทำลายคุณภาพชีวิต ที่ดีงามได้ด้วยหลักธรรมทางศาสนา

๓. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ ได้ให้ความสำคัญในเรื่องยุทธศาสตร์ การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาประเทศ ในการเพิ่มคุณภาพและศักยภาพคน มุ่งเน้นการพัฒนาจิตใจ คุณธรรมจริยธรรมของคนในสังคม ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและสังคมไทย ผู้สังคมแห่งภูมิปัญญา และการเรียนรู้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องของเรื่องการพัฒนาคนให้มีคุณธรรมนำความรู้เกิดภูมิคุ้มกัน โดยพัฒนาจิตใจ ควบคู่กับการพัฒนาการเรียนรู้ของคนทุกกลุ่มทุกวัยตลอดชีวิต เริ่มตั้งแต่วัยเด็กให้มีความรู้พื้นฐานเข้มแข็ง

๔. นโยบายรัฐบาล ให้ความสำคัญกับเรื่องคุณธรรมนำความรู้ที่เน้นในเรื่องการสร้างสังคมเข้มแข็งที่คนในชาติอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันอย่างสมานฉันท์บนพื้นฐานของคุณธรรม ส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนของสังคมมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืนบนฐานของ วัฒนธรรมไทย เชิดชูคุณค่าและจิตวิญญาณของความเป็นไทย ตลอดจนสร้างความสามัคคี เอื้ออาทร สมานฉันท์ของสังคม

และประเทศชาติ เร่งรัดการปฏิรูปการศึกษาโดยยึดคุณธรรมนำความรู้ และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและส่งเสริมบทบาทของครอบครัวและชุมชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมที่มีสันติสุขอย่างยั่งยืน

๕. กระทรวงวัฒนธรรมในฐานะเป็นหน่วยงานของรัฐบาล ได้กำหนดในแผนยุทธศาสตร์ของกระทรวงที่สอดคล้องกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของคนในชาติ คือ การสร้างค่านิยมจิตสำนึกและภูมิปัญญาคนไทย ส่งเสริมการนำหลักธรรมทางศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างสอดคล้องกับแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้คนในสังคมมีค่านิยมและจิตสำนึกที่ดี โดยส่งเสริมให้มีการนำหลักธรรมทางศาสนาใช้ในการดำเนินชีวิตภายใต้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง จะส่งผลให้คนในสังคมมีหลักธรรมทางศาสนาในการดำเนินชีวิต ตลอดจนดำเนินชีวิตอย่างพอเพียงไม่เดือดร้อน

๖. ตามบทบาทของกรมการศาสนา มีบทบาทอำนาจหน้าที่ส่งเสริมเพื่อพัฒนาความรู้คู่คุณธรรมและการเสริมสร้างศีลธรรม ปลุกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่เด็ก เยาวชน และประชาชนเสริมสร้างคนในชาติให้เป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตคนและสังคมที่มีคุณภาพ ด้วยหลักธรรมทางศาสนา นำไปสู่การพัฒนาประเทศอย่างถาวร โดยกรมการศาสนาได้ให้ความสำคัญกับการเปิดวัดเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของคนในชุมชน ท้องถิ่นทั่วประเทศ และทุกระดับ โดยดำเนินงานขยายศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้ครบทุกตำบล ให้เป็นศูนย์พัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม

๗. จากการที่กรมการศาสนามีนโยบายขยายศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ให้ครบทุกตำบล เป้าหมาย ๑ ศูนย์ ต่อ ๑ ตำบล ขณะนี้ จังหวัดโดยมีเจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาสวัด พระสอนศีลธรรมในโรงเรียน คนในชุมชนท้องถิ่น ได้ร่วมกันดำเนินการขยายศูนย์ฯ ให้ทั่วถึงทุกตำบล โดยเล็งเห็นความสำคัญที่จะให้ลูกหลาน และทุกคนได้เข้าวัดประพฤติปฏิบัติในสิ่งดีงาม โดยจะเป็นแหล่งเรียนรู้ศีลธรรมของทุกตำบลที่เข้าถึงประชาชนได้อย่างเป็นรูปธรรม และยังเป็นศูนย์การเรียนรู้ ศีลธรรมของชุมชนที่อยู่ในวิถีชีวิตอันเรียบง่ายในทุกตำบล โดยภาคีรัฐควรให้การส่งเสริมสนับสนุน ให้มีการดำเนินงานทั้งปริมาณและคุณภาพ ทั้งนี้ ได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศนในการบริหารจัดการเน้นทุกภาคส่วนมีส่วนร่วม เป็นโครงการตั้งแต่เด็ก เยาวชน และประชาชนทั่วประเทศเข้าวัด ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรมคนในชุมชนท้องถิ่น

๘. ภาคคณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคมได้เห็นชอบให้มีการขยายศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ไปทุกพื้นที่ของชุมชน ให้ครบ ๑ ศูนย์ ต่อ ๑ ตำบล โดยเห็นว่า เป็นโครงการที่ดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมส่งเสริมการนำหลักธรรมไปพัฒนาคุณภาพชีวิตคนไทยในทุกระดับทั่วประเทศ และมีมติมหาเถรสมาคมรับทราบที่กระทรวงศึกษาธิการได้นำผลการสอบธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอกของนักเรียนนักศึกษาที่สอบได้บันทึกลงในหลักฐานการศึกษา จากการเรียนการสอน โดยพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และในศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์

๙. ผลการศึกษาวิจัย เรื่อง “การปลุกฝังคุณธรรมจริยธรรมผู้เรียนโดยผ่านกระบวนการเรียนการสอนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอกในสถานศึกษา” โดยคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๙) ผลการศึกษาวินิจฉัยพบว่า ผู้บริหารสถานศึกษามีนโยบายจัดการเรียนรู้ในหลักสูตรธรรมศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนในด้านความรู้ในหลักธรรม ความประพฤติที่มีต่อครู พ่อแม่ เพื่อน และการเรียน การทำงาน

ของผู้เรียนที่ผ่านการเรียนรู้ธรรมศึกษาจะมีพฤติกรรมที่ดีขึ้น รวมทั้ง ผู้เรียนสามารถปฏิบัติตัวต่อพระสงฆ์ และ การทำบุญทางพระพุทธศาสนาได้เหมาะสมมากขึ้น เกิดการเรียนรู้ทางด้านคุณธรรมจริยธรรมเพิ่มเติมและ ต่อเนื่อง สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ดี เป็นที่พอใจของครู และพ่อแม่ที่ผู้เรียนมีความประพฤติ ที่ดีขึ้น ขยันเรียน ขยันทำการบ้านมากขึ้นทำงาน ทำกิจกรรมร่วมกับเพื่อนได้ดี

๑๐. ผลการศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบและแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนธรรม ศึกษาในสังคมไทย : ศึกษาสภาพความเป็นจริงและความคาดหวังของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับช่วงชั้น (๒๕๕๙) พบว่า ผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับช่วงชั้น มีความคาดหวังสูงกว่าตามสภาพ ความเป็นจริงทุกด้าน ต้องการศึกษาระบบการศึกษาเพื่อนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับหนังสือ แบบเรียนธรรมศึกษาอย่างขาดแคลน ภาครัฐควรให้การสนับสนุนในเรื่องดังกล่าว

ในการนี้ หนังสือเรียนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก มีความจำเป็นอย่างยิ่ง และในการจัดพิมพ์ หนังสือ ธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก ซึ่งต้องจัดพิมพ์เป็นจำนวนมากเพื่อแจกจ่ายให้สถานศึกษาต่าง ๆ ที่เปิด ทำการสอนธรรมศึกษาและโดยจะกำหนดให้พระสงฆ์ในโรงเรียนเป็นผู้สอน กรมการศาสนา จึงได้จัดทำโครงการจัดพิมพ์หนังสือธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก เพื่อส่งเสริมนักเรียนทั่วประเทศได้ศึกษา หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยพัฒนาประเทศชาติในด้านคุณงามความดี ที่จะเกิดผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาและเกิดความยั่งยืนตลอดไป

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อจัดพิมพ์หนังสือเรียนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก แจกจ่ายให้ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนา ในโรงเรียนที่เปิดทำการสอนธรรมศึกษาทั่วประเทศ
๒. เพื่อส่งเสริมให้นักเรียน นักศึกษามีความรู้ด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถ นำไป ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม
๓. เพื่อใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา
๔. เพื่อเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาผ่านกระบวนการเรียนรู้ธรรมศึกษาสู่เด็ก เยาวชน
๕. เพื่อให้สถานศึกษาทั่วประเทศได้เห็นความสำคัญในการเรียนการสอนธรรมศึกษา และสร้างศาสนทายาทให้เกิดในพระพุทธศาสนาสืบไป

เป้าหมาย

จัดพิมพ์หนังสือเรียนธรรมศึกษาทุกศูนย์ฯ ๆ ละ ๑๕๐ เล่ม (หนังสือเรียนธรรมศึกษา ชั้นตรี-โท-เอก ชั้นละ ๕๐ เล่ม) รวม ๖,๒๐๐ ศูนย์ รวมจำนวนชั้นละ ๓๖๐,๐๐๐ เล่ม รวมจำนวน ๑,๐๘๐,๐๐๐ เล่ม โดยได้จัดพิมพ์หนังสือ ดังนี้

๑. หนังสือเรียนธรรมศึกษาชั้นตรี	จำนวน	๓๘,๐๐๐ เล่ม
๒. หนังสือเรียนธรรมศึกษาชั้นโท	จำนวน	๓๘,๐๐๐ เล่ม
๓. หนังสือเรียนธรรมศึกษาชั้นเอก	จำนวน	๓๘,๐๐๐ เล่ม
รวม	จำนวน	๒๓๔,๐๐๐ เล่ม

ผลผลิต

๑. ได้หนังสือแบบเรียนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก เป็นสื่อการเรียนการสอนธรรมศึกษาในศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์

ผลลัพธ์

๑. นักเรียน นักศึกษา ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมตามทางพระพุทธศาสนา และนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน
๒. พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแพร่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ธรรมศึกษาสู่เด็ก เยาวชน
๓. สถานศึกษาทั่วประเทศเห็นความสำคัญในการเรียนการสอนธรรมศึกษาและสร้างศาสนทายาทให้เกิดในพระพุทธศาสนา

ตัวชี้วัดผลสำเร็จของโครงการ

เชิงปริมาณ :

ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์มีหนังสือเรียนธรรมศึกษาชั้นตรี-โท-เอก ทุกศูนย์ จำนวน ๒๓๔,๐๐๐ เล่ม

เชิงคุณภาพ :

กลุ่มเด็กและเยาวชนมีความรู้ด้านพระพุทธศาสนาตามหลักของศาสนา และสามารถนำไปประยุกต์ปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

หน่วยงานที่รับผิดชอบ

สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

๑. เด็กและเยาวชน มีความรู้ด้านหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม
๒. มีสื่อการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสถานศึกษา
๓. มีการเผยแพร่พระพุทธศาสนาผ่านกระบวนการเรียนรู้ธรรมศึกษาสู่เด็กและเยาวชน
๔. สถานศึกษาทั่วประเทศได้เห็นความสำคัญในการเรียนการสอนธรรมศึกษาและสร้างศาสนทายาทให้เกิดในพระพุทธศาสนา

กลุ่มส่งเสริมและสนับสนุนการเผยแพร่หลักธรรม
สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

ประวัติอักษรธรรม

การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม หรือที่เรียกกันว่า **นักธรรม** เกิดขึ้นตามพระดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยในภาษาไทย เพื่อให้ภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป

การศึกษาพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์ไทยแต่โบราณมา นิยมศึกษาเป็นภาษาบาลีที่เรียกว่า **การศึกษาพระปริยัติธรรม** ซึ่งเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ยากสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จึงปรากฏว่าภิกษุสามเณรที่มีความรู้ในพระธรรมวินัยอย่างทั่วถึงมีจำนวนน้อย เป็นเหตุให้สังฆมณฑลขาดแคลนพระภิกษุผู้มีความรู้ความสามารถที่จะช่วยกิจการพระศาสนาทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการแนะนำสั่งสอนประชาชน ดังนั้น **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส** จึงได้ทรงพระดำริวิธีการเล่าเรียนพระธรรมวินัยในภาษาไทยขึ้นสำหรับสอนภิกษุสามเณรวัดบวรนิเวศวิหารเป็นครั้งแรก นับแต่ทรงรับหน้าที่ปกครองวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เป็นต้นไป โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัดแต่งแก้กระทู้ธรรม

เมื่อทรงเห็นว่า การเรียนการสอนพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทยดังนี้ได้ผล ทำให้ภิกษุสามเณรมีความรู้กว้างขวางขึ้น เพราะเรียนรู้ได้ไม่ยาก จึงทรงดำริที่จะขยายแนวทางนี้ไปยังภิกษุสามเณรทั่วประเทศ ประกอบกับใน พ.ศ. ๒๔๔๘ ประเทศไทยเริ่มมีพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ซึ่งภิกษุทั้งหมดจะได้รับการยกเว้น ส่วนสามเณรจะยกเว้นให้เฉพาะสามเณรผู้รู้ธรรม ทางราชการได้ขอให้คณะสงฆ์ช่วยกำหนดเกณฑ์ของสามเณรผู้รู้ธรรม สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ จึงทรงกำหนดหลักสูตร **องค์สามเณรผู้รู้ธรรม** ขึ้น ต่อมาได้ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์สามเณรผู้รู้ธรรมนั้นเป็น **“องค์นักธรรม”** สำหรับภิกษุสามเณรชั้นนวกะ (คือผู้บวชใหม่) ทั่วไป ได้รับพระบรมราชานุมัติ เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ และโปรดให้จัดการสอบในส่วนกลางขึ้นเป็นครั้งแรกในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน โดยใช้วัดบวรนิเวศวิหาร วัดมหาธาตุ และวัดเบญจมบพิตร เป็นสถานที่สอบ การสอบครั้งแรกนี้ มี ๓ วิชา คือ ธรรมวิภาค ในนวโกวาท แต่งความแก้กระทู้ธรรม และแปลภาษามครเฉพาะท้องนิทานในอรรถกถาธรรมบท

พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงปรับปรุงหลักสูตรองค์นักธรรมให้เหมาะสมสำหรับภิกษุสามเณรทั่วไป จะเรียนรู้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น โดยแบ่งหลักสูตรเป็น ๒ อย่าง คือ **อย่างสามัญ** เรียนวิชาธรรมวิภาค พุทธประวัติ และเรียงความแก้กระทู้ธรรม และ **อย่างวิสามัญ** เพิ่มแปลอรรถกถาธรรมบท มีแก้อรรถบาลีไวยากรณ์และสัมพันธ์ และวินัยบัญญัติที่ต้องสอบทั้งผู้ที่เรียนอย่างสามัญและวิสามัญ

พ.ศ. ๒๔๕๖ ทรงปรับปรุงหลักสูตรรองคณักรรรมอีกครั้งหนึ่ง โดยเพิ่มหลักสูตรหมวดคติปฏิบัติเข้าในส่วนของธรรมวิภาคด้วย เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตฆราวาส หากภิกษุสามเณรรูปนั้น ๆ มีความจำเป็นต้องลาสิกขาออกไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เรียกว่า **นักรรรมชั้นตรี** การศึกษาพระธรรมวินัยแบบนี้ ได้รับความนิยมาจากหมู่ภิกษุสามเณรอย่างกว้างขวาง และแพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว เพียง ๒ ปีแรกก็มีภิกษุสามเณรสมัครเข้าสอบสนามหลวงเกือบพันรูป เมื่อทรงเห็นว่าการศึกษาของนักรรรมอำนวยคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและภิกษุสามเณรทั่วไป ในเวลาต่อมา จึงทรงพระดำริขยายการศึกษาของนักรรรมให้ทั่วถึงแก่ภิกษุทุกระดับ คือ ทรงตั้งหลักสูตรนักรรรมชั้นโท สำหรับภิกษุชั้นมัชฌิมะ คือ มีพรรษาเกิน ๕ แต่ไม่ถึง ๑๐ และนักรรรมชั้นเอก สำหรับภิกษุชั้นเถระ คือ มีพรรษา ๑๐ ขึ้นไป ดังที่เป็นหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของคณะสงฆ์สืบมาตราบถึงทุกวันนี้

ต่อมาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุฒินิ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธฯ ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษานักรรรมมิได้เป็นประโยชน์ต่อภิกษุสามเณรเท่านั้น แม้ผู้ที่ยังครองฆราวาสวิสัยก็จะได้รับประโยชน์จากการศึกษานักรรรมด้วย โดยเฉพาะสำหรับเหล่าข้าราชการครู จึงทรงตั้งหลักสูตรนักรรรมสำหรับฆราวาสขึ้น เรียกว่า **“ธรรมศึกษา”** มีครบทั้ง ๓ ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ซึ่งมีเนื้อหาเช่นเดียวกันกับหลักสูตรนักรรรมของภิกษุสามเณร เว้นแต่วินัยบัญญัติที่ทรงกำหนดใช้เบญจศีลเบญจธรรม และอุโบสถศีลแทน ได้เปิดสอบธรรมศึกษาตรีครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ และเปิดสอบครบทุกชั้นในเวลาต่อมา มีฆราวาสทั้งหญิงและชายเข้าสอบเป็นจำนวนมาก นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ปัจจุบัน การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมนี้ มี**พระพรหมมุนี** (พรหมคุณุตเถร) **วัดบวรนิเวศวิหาร** เป็นแม่กองธรรมสนามหลวง เน้นการพัฒนาศาสนทายาทให้มีคุณภาพสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ด้วยดี ทั้งถือว่าเป็นกิจกรรมของคณะสงฆ์ส่วนหนึ่งที่สำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยมาตั้งแต่ครั้งอดีตถึงปัจจุบัน

สนามหลวงแผนกธรรม

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
อนุโมทนาภา	
คำนำ	
ประวัติกรมการศาสนา	
ประวัตินักธรรม	
การนำ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” บูรณาการกับโครงการเสริมสร้างคุณธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชาติ	
หลักสูตรธรรมศึกษาที่ประกาศใช้ปัจจุบัน ธรรมศึกษาชั้นเอก	๑
ภาควิชากระทัธรรม	
บทนำ ความลึกซึ้งและความเด่นชัดของกระทัธรรมชั้นเอก	๓
บทที่ ๑ หลักเกณฑ์และวิธีการแต่ง	๔
บทที่ ๒ การใช้ภาษาและสำนวนที่ใช้ในการพรรณนา	๗
บทที่ ๓ ความสอดคล้องของเนื้อความและอรรถรส	๑๑
บทที่ ๔ ความสมบูรณ์ของกระทัธรรมพร้อมด้วยอุปมาและสาธก	๑๒
ข้อเสนอแนะสำหรับครูผู้สอนและนักเรียน	๑๓
ตัวอย่างการแต่งกระทัที่ออกสอบสนามหลวง ปี พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๑	๑๕
พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓ ห้าหมวด	๒๒
ธรรมวิจารณ์	
บทนำ ความลึกซึ้งแห่งธรรมระดับชั้นเอก	๓๓
บทที่ ๑ ธรรมส่วนปรมัตถปฏิบัติ	๓๔
นิพพิทา ความหมาย	๓๔

สารบัญ ๑

	หน้า	
วิราคะ ความสิ้นกำหนด	๓๘	
วิมุตติ ความหลุดพ้น	๔๑	
วิสุทธิ ความหมดจด	๔๓	
วิปัสสนาญาณ ๙	๔๔	
วิสุทธิ ๗	๔๕	
สันติ ความสงบ	๔๖	
นิพพาน	๔๗	
บทที่ ๒	ธรรมส่วนสังสารวัฏฏ์ โดยบุคคลาธิษฐาน	๕๔
บทที่ ๓	สมถกัมมัฏฐาน	๕๗
บทที่ ๔	วิปัสสนากัมมัฏฐาน	๖๓
พุทธานุพุทธประวัติ		
บทนำ	ความสำคัญของพุทธประวัติและอนุพุทธประวัติ	๖๘
บทที่ ๑	วิวาหรงค	๖๙
	จุติลงสู่พระครรภ์	๗๐
	ทำนายนัยลักษณะ	๗๔
	ราชาภิเษก	๗๕
บทที่ ๒	บรรพชา	๗๗
	บำเพ็ญเพียร	๗๙

สารบัญ ๒

	หน้า
	สุชาดาบวงสรวง ๘๑
	พจนมร ๘๒
	ตรีษฐ์ ๘๓
บทที่ ๓	สัตตมหาสถาน ๘๔
	พรหมอาราธนา ๘๕
	ปฐมเทศนา ๘๖
	ยสบรรพชา ๘๘
	โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง ๘๙
	โปรดพระเจ้าพิมพิสาร ๙๐
บทที่ ๔	ได้อัครสาวกชาย ๙๒
	โปรดพุทธบิดา ๙๓
	โปรดพิมพาเทวี ๙๔
	โปรดมหาปชาบดี ๙๕
	ศากยบรรพชา ๙๖
	๖ กษัตริย์บรรพชา ๙๗
	เมตตโดยพยากรณ์ ๙๙
บทที่ ๕	สุทโชนราชานิพพาน ๑๐๒
	แสดงยมกปาฏิหาริย์ ๑๐๔
	โปรดพุทธมารดา ๑๐๖
	เสด็จลงจากดาวดึงส์ ๑๐๗

สารบัญ ๓

	หน้า
บทที่ ๖	
อัศวานิพพาน	๑๐๙
พุทธปรินิพพาน	๑๑๒
แจกพระบรมสารีริกธาตุ	๑๑๖
ทรมานพญาวัสสวดีมาร	๑๑๙
อันตรายาน ๕	๑๒๒
กรรมบท	
หลักสูตรวิชาวินัย ธรรมศึกษาชั้นเอก	๑๒๓
อกุศลกรรมบท ๑๐	๑๒๔
โทษของอกุศลกรรมบท ๑๐	๑๔๐
กุศลกรรมบท ๑๐	๑๔๑
อานิสงส์ของกุศลกรรมบท ๑๐	๑๔๓
ภาคผนวก	๑๔๙
ปัญหาและเฉลยข้อสอบสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๓-๒๕๔๘	๑๕๑
บรรณานุกรม	๒๑๒

การนำ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

บูรณาการกับโครงการเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชาติ

วาระแห่งชาติ : ยกระดับคุณธรรมจริยธรรมคนในชาติตามรอยพระยุคลบาท ตามมติคณะรัฐมนตรี
เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียงกับการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมคนในชาติอย่างยั่งยืน”

ผู้รับผิดชอบโครงการ : สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม
ปีงบประมาณ ๒๕๕๐

หลักการและเหตุผล

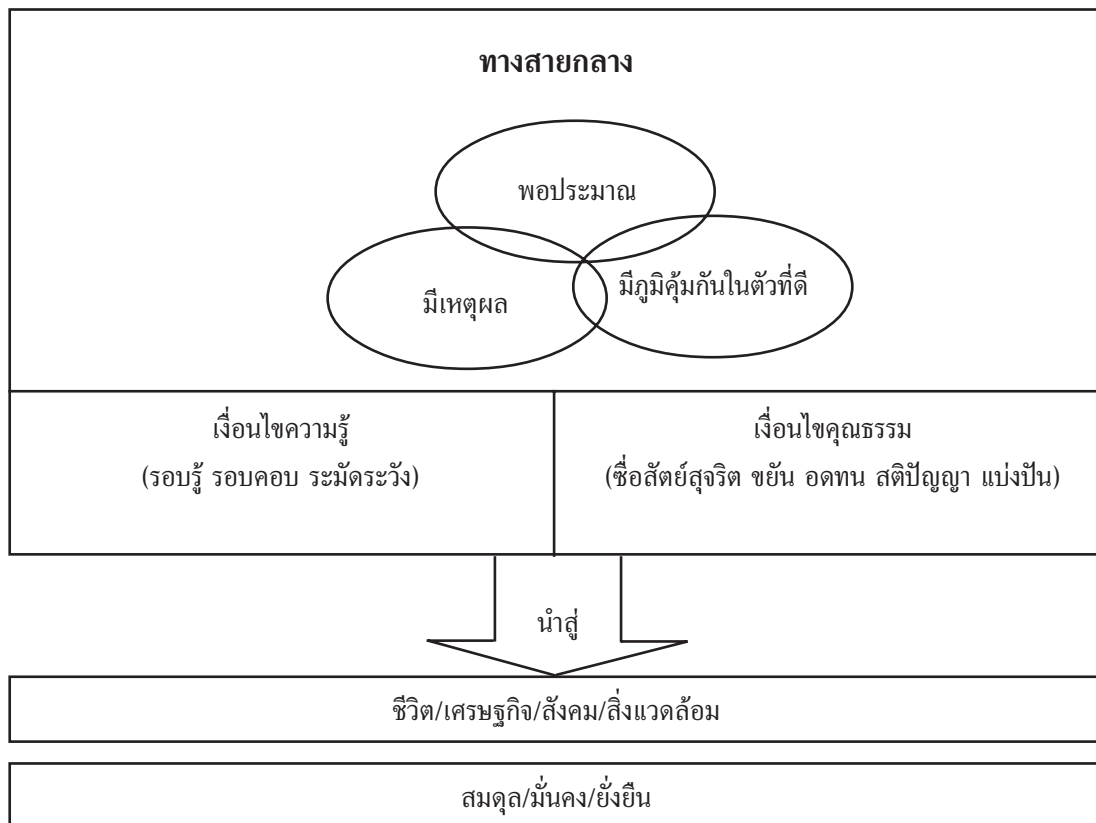
เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๘) เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ถึงระดับรัฐ เป็นเศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตัวเองให้ดีเสียก่อน เพราะผู้มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ จึงประกอบหลักการหลักวิชา และหลักธรรมหลายประการ ยึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง ๕ ประการ คือ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะด้านจิตใจ คือ การทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม ซื่อสัตย์สุจริต เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ดังกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการพัฒนาคน ความว่า

“...บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรม และความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกุศโลบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงานประกอบพร้อมด้วย จึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอน และบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน...”

หมายเหตุ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งพระราชทานในวโรกาสต่าง ๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๒ เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาชนโดยทั่วไป

การนำหลักปรัชญาฯ ไปประยุกต์ใช้ตามทางสายกลางนั้น จะต้องอาศัยวิธีการ หรือการกระทำที่ยึดหลักของความพอประมาณ บนพื้นฐานของความมีเหตุผล และมีการสร้างภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอควบคู่ไปกับการอาศัยเงื่อนไขอีก ๒ ประการ คือ เงื่อนไขความรู้ อันประกอบด้วย การมีความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวัง และเงื่อนไขทางด้านคุณธรรม ทั้งทางด้านจิตใจและการกระทำ เป็นสำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๘)

สรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ในการนี้ กรมการศาสนาได้พิจารณาเห็นว่า ทุกภาคส่วนของสังคมไทยจะต้องมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งสร้างกระแสสังคม ให้มีการนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ได้อย่างเหมาะสม และเกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการดำรงชีวิตและวิถีปฏิบัติ ตลอดจนปรับแนวทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง โครงการเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชาติ เป็นวาระแห่งชาติ : ยุกระดับคุณธรรมจริยธรรมคนในชาติตามรอยพระยุคลบาท ตามมติคณะรัฐมนตรี โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่เป็นองค์รวมของการพัฒนาประเทศ คือ ๑) กลุ่มเด็กและเยาวชน ๒) กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกระดับ/ทบวง/กรม และ ๓) กลุ่มประชาชน

จะสามารถนำปรัชญา หลักธรรมของเศรษฐกิจพอเพียง ทางสายกลาง ตามหลักพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเงื่อนไขคุณธรรม (ชื่อสัตย์สุจริต ขยัน อดทน สติ ปัญญา แบ่งปัน) กับการเรียนการสอน ของครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน และเผยแพร่แก่คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อร่วมขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงคนในชาติ ภายใต้โครงการเสริมสร้างคุณธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชาติ เป็นวาระแห่งชาติ : ยุกระดับคุณธรรมจริยธรรมคนในชาติตามรอย พระยุคลบาท ตามมติคณะรัฐมนตรี
๒. เพื่อให้คนในชาติทุกกลุ่มเป้าหมาย ได้เรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่สอดคล้องกับ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา
๓. เพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมคนในชาติทุกกลุ่มเป้าหมาย

เป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่เป็นองค์รวมของการพัฒนาประเทศ คือ ๑) กลุ่มเด็กและเยาวชน ๒) กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐทุกระดับ/ทบวง/กรม และ ๓) กลุ่มประชาชน

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ทุกภาคส่วนของสังคมขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้โครงการเสริมสร้างคุณธรรม และพัฒนาคุณภาพชีวิตคนในชาติ เป็นวาระแห่งชาติ : ยุกระดับคุณธรรมจริยธรรมคนในชาติตาม รอยพระยุคลบาท ตามมติคณะรัฐมนตรี และได้เรียนรู้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่สอดคล้องกับ หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา^๑

^๑ กลุ่มส่งเสริมและสนับสนุนการเผยแพร่หลักธรรม สำนักพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

เศรษฐกิจพอเพียง

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง...

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self Sufficiency) อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้

หลักการพึ่งตนเอง

หันกลับมายึดเส้นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ในการดำรงชีวิตให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง ๕ ประการ คือ

๑. ด้านจิตใจ

ทำตนให้เป็นที่พึ่งของตนเอง มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเอง และชาติโดยรวม มีจิตใจเอื้ออาทร ประณีประนอม ซื่อสัตย์สุจริต เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ดังกระแสพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการพัฒนาคน ความว่า

“...บุคคลต้องมีรากฐานทางจิตใจที่ดี คือ ความหนักแน่นมั่นคงในสุจริตธรรม และความมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติหน้าที่ให้จนสำเร็จ ทั้งต้องมีกุศโลบายหรือวิธีการอันแยบยลในการปฏิบัติงานประกอบพร้อมด้วยจึงจะสัมฤทธิ์ผลที่แน่นอน และบังเกิดประโยชน์อันยั่งยืนแก่ตนเองและแผ่นดิน...”

๒. ด้านสังคม

แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายชุมชนที่แข็งแรง เป็นอิสระ ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...เพื่อให้งานรุดหน้าไปพร้อมเพรียงกัน ไม่ลดหล่น จึงขอให้ทุกคนพยายามที่จะทำงานในหน้าที่อย่างเต็มที่ และให้มีการประชาสัมพันธ์กันให้ดี เพื่อให้งานทั้งหมดเป็นงานที่เกื้อหนุนสนับสนุนกัน...”

๓. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งการเพิ่มมูลค่าโดยให้ยึดหลักการของความยั่งยืน และเกิดประโยชน์สูงสุด ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...ถ้ารักษาสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสม นึกว่าอยู่ได้อีกหลายร้อยปี ถึงเวลานั้นลูกหลานของเราก็อาจหาวิธีแก้ปัญหาต่อไป เป็นเรื่องของเขา ไม่ใช่เรื่องของเรา แต่เราก็ทำได้ ด้รักษาสิ่งแวดล้อมไว้ให้พอสมควร...”

๔. ด้านเทคโนโลยี

จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการของสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศ สังคมไทย และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของเราเอง ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...การเสริมสร้างสิ่งที่ชาวบ้านชาวชนบทขาดแคลนและต้องการ คือความรู้ในด้านเกษตรกรรมโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นสิ่งที่เหมาะสม...”

“...การใช้เทคโนโลยีอย่างใหญ่โตเต็มรูปหรือเต็มขนาดในงานอาชีพหลักของประเทศย่อมจะมีปัญหา...”

๕. ด้านเศรษฐกิจ

แต่เดิมนักพัฒนามักมุ่งที่การเพิ่มรายได้และไม่มีการมุ่งที่การลดรายจ่าย ในเวลาเช่นนี้จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญและยึดหลักพออยู่ พอกิน พอใช้ และสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อตนเองเพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่ง และขั้นต่อไปก็คือให้มีโอกาสทำมาหากินได้ด้วยตนเอง...”

“...หากพวกเราร่วมมือร่วมใจกันทำสักเศษหนึ่งส่วนสี่ ประเทศชาติของเราก็สามารถรอดพ้นจากวิกฤติได้...”

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกๆระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ **ความพอเพียง** หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีความสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

แนวพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับ “เศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมานานกว่า ๒๕ ปีแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ เมื่อกลางปี ๒๕๔๐ และต่อมาภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้พสกนิกรรอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความสำคัญของความ “พออยู่พอกิน” ว่ามีผลอย่างไรต่อราษฎรและประเทศชาติ

“...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่ดีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอกินพอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทย พอกินพอกิน มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐาน ตั้งปณิธานในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพอกินพอกิน ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรื่องอย่างยอด แต่เรามีความพอกินพอกิน มีความสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่น ๆ ถ้าเรารักษาความพอกินพอกินนี้ได้ เราก็จะยอดยิ่งยวดได้...”

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต วันพุธที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๑

“...ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมในหลายประเทศเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ การทุ่มเทสร้างเครื่องจักรกลอันก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพสูงขึ้น ใช้ในการผลิตทำให้ผลผลิตทางอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นรวดเร็วและมากมาย จนอาจถึงขั้นฟุ่มเฟือย พร้อมกันนั้น ก็ทำให้คนว่างงานลง เพราะถูกเครื่องจักรกลแย่งไปทำ เป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากตกต่ำทางเศรษฐกิจขึ้น เพราะคนที่ว่างงานยากจนลง และผู้ผลิตก็ขาดทุนเพราะสินค้าขายไม่ออก จึงน่าจะต้องตัดแปลงแนวคิดแนวปฏิบัติในการส่งเสริมความเจริญด้านอุตสาหกรรมไปบ้างให้สมดุลกับด้านอื่น ๆ เพื่อความอยู่รอด...”

พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า
เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๑๘

“...การจะเป็นเช่นนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอกินพอกินนั้น หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง...”

“...ความพอเพียงนี้ ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอ จะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก อย่างนี้ท่านนักเศรษฐกิจต่าง ๆ ก็มาบอกว่าล้าสมัย จริง อาจจะมีล้าสมัยคนอื่นเขาต้องมีการเศรษฐกิจ ที่ต้องมีการแลกเปลี่ยน เรียกว่า เป็นเศรษฐกิจการค้า ไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียง เลย์รัฐลีกว่าไม่หรูหรา แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่า ผลิตให้พอเพียงได้...”

“...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไป ทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้แค่ครั้งก็ไม่ต้อง อาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะสามารถอยู่ได้ การแก้ไขอาจจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนที่ใจร้อน เพราะเดือดร้อน แต่ถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็สามารถที่จะแก้ไขได้...”

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐

“...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคงพร้อมพอสมควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้าง ความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นสูงโดยลำดับต่อไป...”

พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๑๗

“...คำว่าพอเพียง มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึง การมีพอสำหรับใช้ของเท่านั้น แต่มีความหมายว่า พอมีพอกิน... พอมีพอกินนี้ ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง...”

“...พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่าง อาจจะดูฟุ้งเฟ้อ แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ...”

“...Self-Sufficiency นั้นหมายความว่า ผลิตอะไรมีพอที่จะใช้ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง...”

“...คนเราถ้าพอในความต้องการ ก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อย ก็เบียดเบียน คนอื่นน้อย ถ้าทุกประเทศมีความคิด อันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข...”

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐

“...เศรษฐกิจพอเพียงนั้นเขาตีความว่าเป็นเศรษฐกิจชุมชน หมายความว่า ให้พอเพียง ในหมู่บ้านหรือในท้องถิ่น ให้สามารถที่จะมีพอกิน เริ่มด้วยพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ได้พูดมา หลายปี ๑๐ กว่าปีมาแล้ว ให้พอมีพอกิน แต่ว่าพอมีพอกินนี้ เป็นเพียงเริ่มต้นของเศรษฐกิจ เมื่อปีที่แล้วบอกว่า ถ้าพอมีพอกิน คือพอมีพอกินของตัวเองนั้น ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจสมัยหิน สมัยหินนั้น เป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน แต่ว่าค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมา...”

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๔๒

“...เศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ย้าแล้วย้าอีก แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า Sufficiency Economy ภาษาไทยก็ต่อว่า ว่าไม่มี Sufficiency Economy แต่ว่าเป็นคำใหม่ของเราก็ตได้ ก็หมายความว่า ประหยัด แต่ไม่ใช่ขี้เหนียว ทำอะไรด้วยความอะลุ่มอล่วยกัน ทำอะไรด้วยเหตุและผล จะเป็นเศรษฐกิจพอเพียงแล้วทุกคนจะมีความสุขแต่พอเพียง เศรษฐกิจพอเพียงนี้ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติยากที่สุด...”

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๓

“...ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียง ความหมายคือ ทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง คือทำจากรายได้ ๒๐๐-๓๐๐ บาทขึ้นไป เป็น ๒ หมิ่น ๓ หมิ่นบาท คนชอบเอาคำพูดของฉัน เศรษฐกิจพอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ เศรษฐกิจพอเพียง คือ ทำเป็น Self-Sufficiency มันไม่ใช่ ความหมายไม่ใช่แบบที่ฉันคิด ที่ฉันคิด คือ เป็น Self-Sufficiency of Economy เช่น ถ้าเขาต้องการดู TV ก็ควรให้เขามีดู ไม่ใช่ไปจำกัดเขาไม่ให้ซื้อ TV ดู เขาต้องการดูเพื่อสนุกสนาน ในหมู่บ้านไกล ๆ ที่ฉันไป เขามี TV ดูแต่ใช้แบตเตอรี่ เขาไม่มีไฟฟ้า แต่ถ้า Sufficiency นั้นมี TV เขาฟุ่มเฟือย เปรียบเสมือนคนไม่มีสตางค์ไปตัด Suit และยังใส่ Necktie Versace อันนี้ก็เกินไป...”

พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานเมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๔๔
ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข

สรุป

แนวพระราชดำริ เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานไว้ นั้นกระชับและชัดเจนยิ่ง นอกจากนี้ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) ยังได้กล่าวสรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ดังนี้

“เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (Self-Sufficiency) อยู่ได้ โดยไม่เดือดร้อน ซึ่งต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือให้ตนเองสามารถอยู่ได้อย่างพอกินพอใช้ มิได้มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้เจริญอย่างรวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว” จะเห็นได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ง่าย มีความหมายที่ชัดเจน ไม่ยากแก่การรับรู้และการนำไปปฏิบัติ ดังจะเห็นเป็นรูปธรรมที่ปรากฏชัดเจนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เกิดผลสำเร็จแล้วมากมาย

แนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกินกับการแก้ไขวิกฤต ทางเศรษฐกิจและปัญหาทางสังคมของไทย

เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกร

ทางออกของการแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจและสังคมในขณะนี้ คือ จะต้องช่วยให้ประชาชนที่อยู่ในภาคเกษตรและที่กลับคืนสู่ภาคเกษตรมีงานทำ มีรายได้ ในขณะเดียวกันก็ต้องสร้างรากฐานของชนบทให้แข็งแรงเพียงพอที่จะสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว

แนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงสำหรับเกษตรกร ตามแนวพระราชดำริ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการ “ทฤษฎีใหม่” ๓ ขั้น คือ

ขั้นที่หนึ่ง

มีความพอเพียงเลี้ยงตัวเองได้บนพื้นฐานของความประหยัดจัดการใช้จ่าย

ขั้นที่สอง

รวมพลังกันในรูปกลุ่ม เพื่อทำการผลิต การตลาด การจัดการ รวมทั้งด้านสวัสดิการ การศึกษา การพัฒนาสังคม ฯลฯ

ขั้นที่สาม

สร้างเครือข่ายกลุ่มอาชีพและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้หลากหลาย โดยประสานความร่วมมือกับภาครัฐ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคราชการในด้านเงินทุน การตลาด การผลิต การจัดการ และข่าวสารข้อมูล โดยมีนัยสำคัญ คือ

ประการแรก

เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้า ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร ลักษณะเช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกรดังเช่นที่เป็นอยู่และหลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือ การลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภคบริโภคในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่สอง

เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้หลากหลาย ครอบคลุม ทั้งการเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจ ค้าขาย และการท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง และมีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน ซึ่งจะช่วยให้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศเติบโตได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งหมายความว่า เศรษฐกิจสามารถขยายตัวต่อสภาวะการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม

เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึง รายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

กล่าวโดยสรุป คือ

แนวคิดของระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่มีสาระสำคัญดังกล่าวข้างต้น น่าจะนำมาใช้เป็นแบบอย่างของการพัฒนาประเทศไทยในระยะต่อไป แม้ว่าวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะนี้อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แต่ผลกระทบต่าง ๆ จะไม่รุนแรงมากนัก ถ้าหากทุกภาคทุกส่วนของสังคมมีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยยึดหลักความพอดีกับศักยภาพของตนเอง บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อกันอื่น ๆ ในสังคมเป็นประการสำคัญ ถึงแม้ว่าข้อคิดทั้งหมดจะมุ่งหน้าไปสู่กลุ่มเกษตรกรหรือผู้มีที่ดินทั้งหลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะต้องกลับไปสู่ภาคเกษตรกรรมหมด ซึ่งเป็นไปไม่ได้ในสภาพความเป็นจริง

ปัจจัยที่ทำให้ทฤษฎีใหม่ประสบความสำเร็จ

ปัจจัยที่จะทำให้ “ทฤษฎีใหม่” ประสบผลสำเร็จในเชิงปฏิบัติ คือ

๑. การคัดเลือกเกษตรกร กลุ่มเป้าหมาย ควรพิจารณาตามความจำเป็นและความพร้อมของเกษตรกรเอง โดยดูที่ความขยันหมั่นเพียร มีความตั้งใจ มีที่ดินเป็นของตนเอง มีทุนในการดำเนินงานบ้างพอสมควร

๒. เกษตรกรควรมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ มีความรู้เกี่ยวกับการประกอบอาชีพการเกษตรพอสมควร เต็มใจและพร้อมรับวิทยาการใหม่ ๆ หากมีความสามารถในการถ่ายทอดวิธีการดำเนินงานให้กับผู้อื่นได้ด้วยแล้วยิ่งเป็นการดีที่จะช่วยให้เกษตรกรทฤษฎีใหม่ขยายผลได้ตามวัตถุประสงค์ ทั้งด้านความเหมาะสมและระยะเวลาที่วางแผนไว้

๓. ทฤษฎีใหม่ต้องอาศัยความร่วมมือกัน การประสานงานกันทั้งภาครัฐ เอกชน ชุมชน และเกษตรกรเองในด้านต่าง ๆ เช่น งบประมาณการดำเนินงานตามขั้นตอนและการตลาด อย่างจริงจัง และต่อเนื่อง

๔. การจัดสรรพื้นที่ ควรพิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมและปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสภาพอากาศและภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่

๕. การดำเนินงานโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มสนับสนุนให้ประชาชนรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมร่วมกันและก่อให้เกิดความสามัคคีภายในกลุ่มก่อน แล้วจึงขยายออกไปนอกกลุ่มในภายหลัง

อุปสรรคของการดำเนินงานในการนำทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ

อุปสรรคของการดำเนินงานในการนำทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติจริง มีดังนี้

๑. ด้านงบประมาณ เนื่องจากงบประมาณของแต่ละกระทรวงมาไม่พร้อมกันและอาจมีปริมาณเงินจำกัดทำให้งานไม่เป็นไปตามระยะเวลาและแผนงานที่กำหนด

๒. การสร้างความเข้าใจแก่บุคคล ทั้งตัวเกษตรกรเองและผู้อื่น ตลอดจนหน่วยงานภายนอก ให้เข้าถึงหลักการ แนวความคิด สารสำคัญของทฤษฎีใหม่ ต้องอาศัยการประชาสัมพันธ์ที่ดีเพียงพอ ซึ่งในปัจจุบันสังเกตได้ว่า ข่าวสารข้อมูลมีมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ยังมีความเข้าใจที่แตกต่างกันไปเกี่ยวกับเกษตรทฤษฎีใหม่ โดยเฉพาะตัวเกษตรกรเอง บางกลุ่มที่ไม่เข้าใจถึงวัตถุประสงค์หลักของทฤษฎีใหม่ที่แท้จริง

๓. การที่เกษตรกรมีที่พักอาศัยและผืนนาที่ทำเกษตรทฤษฎีใหม่อยู่คนละที่ อาจทำให้เป็นอุปสรรคในการทำการเกษตรให้ได้ผลดี

๔. เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการฯ ปัจจุบันโดยเฉลี่ยเป็นเกษตรกรที่มีฐานะดี (มีที่นาเฉลี่ย ๓๓ ไร่) การผลิตตามทฤษฎีใหม่อาจเน้นที่การค้ามิใช่การบริโภคเพียงพอเป็นอันดับแรก อย่างไรก็ตาม หากสามารถทำให้เกษตรกรเข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า ควรผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนก่อนจึงนำส่วนเกินออกขายภายนอกได้ แล้วการทำการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ก็ไม่ผิดหลักการแต่อย่างใด

๕. เกษตรกรบางรายมีแรงงานในครอบครัวไม่เพียงพอในการทำกิจกรรมตามโครงการฯ หรืออาจมีอายุมาก ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่จะทำการเกษตรในระยะยาวตามลักษณะเกษตรยั่งยืนต่อไป

๖. การที่เกษตรกรไม่เข้าใจทฤษฎีใหม่อย่างเพียงพอทำให้มีการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างไม่มีประสิทธิภาพ เมื่อได้รับปัจจัยการผลิตโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ก็ทอดทิ้งโดยเปล่าประโยชน์ไม่นำไปเพาะปลูก กรณีนี้จะทำให้ประเทศชาติเสียทรัพยากรไปโดยเปล่าประโยชน์

ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่

จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชทานในโอกาสต่าง ๆ นั้น พอจะสรุปถึงประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ได้ ดังนี้

๑. ให้ประชาชนพออยู่พอกินสมควรแก่สภาพในระดับที่ประหยัด ไม่อดอยาก และเลี้ยงตนเองได้ตามหลักปรัชญาของ “เศรษฐกิจพอเพียง”

๒. ในหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาปลูกพืชผักต่าง ๆ ที่ใช้น้ำน้อยได้ โดยไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน

๓. ในปีที่ฝนตกตามฤดูกาลโดยมีน้ำดีตลอดปีทฤษฎีใหม่นี้ก็สามารถสร้างรายได้ให้ร่ำรวยขึ้นได้

๔. ในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถที่จะฟื้นตัวและช่วยตนเองได้ในระดับหนึ่ง โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมากเกินไป อันเป็นการประหยัดงบประมาณด้วย

แนวพระราชดำริทั้งหลายนี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระวิริยะอุตสาหะที่ทรงทุ่มเทพระสติปัญญาและทรงตรากตรำพระวรกาย เพื่อชี้แนะแนวทางการพัฒนาให้ราษฎรทั้งหลายได้มีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น มีความสุขร่มเย็นตามอัตภาพอย่างยั่งยืน และที่สำคัญเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมแก่ประเทศชาติ อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของหลักยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศนั่นเอง

ดังนั้นการทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงมีความสำคัญและมีบทบาทต่อภาคการเกษตร ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสู่การเจริญเติบโตของประเทศอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตาม ต้องมีองค์ประกอบหลายประการที่จะทำให้การทำเกษตรวิธีนี้ประสบผลสำเร็จ และก้าวไปอย่างมั่นคงไม่ล้มเลิกกลางคัน มีการขยายผล ที่เหมาะสมในทุก ๆ ด้าน ไม่ขยายผลรวดเร็วเกินไป ในขณะที่ผู้มีส่วนร่วมยังคงขาดความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ที่แท้จริง

ทฤษฎีใหม่ทำให้เกษตรกรได้รับการตอบสนองทั้งด้านส่วนตัวและสังคมได้ในระดับสูง ได้ผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากมีน้ำเพียงพอ มีรายได้เพิ่มขึ้น ครอบครัวอบอุ่น มีความสามัคคีในระดับชุมชนและในระดับสถาบัน เป็นการส่งผลเกื้อกูลซึ่งกันและกัน สภาพพื้นที่ที่เคยแห้งแล้งขาดแคลนน้ำ กลับกลายเป็นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์มากขึ้น เป็นการรักษาสมดุลให้กับดิน และธรรมชาติ **สิ่งที่พึงควรระวัง** คือ การนำชื่อทฤษฎีใหม่ไปใช้ในโครงการต่าง ๆ ควรเน้นให้ชัดเจนว่า โครงการนั้น ๆ มีการพัฒนาการเกษตรในลักษณะแนวพระราชดำริทฤษฎีใหม่อย่างแท้จริง เพื่อมิให้เกิดความสับสนในสาระแท้จริงของทฤษฎีใหม่

บทบาทและความสำคัญของเศรษฐกิจแบบพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง อยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ เพื่อที่จะสร้างความเจริญก้าวหน้าและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นต่อไปได้

จากความหมายดังกล่าว ทำให้มองเห็นบทบาทและความสำคัญของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ดังนี้

๑. เป็นแนวคิดที่มุ่งให้เกิดการพึ่งตนเองเป็นหลัก เน้นการใช้ศักยภาพของคน เสาะแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ได้มากที่สุด เพื่อให้ชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชนอยู่รอด
๒. ทำให้เกิดความเข้มแข็งในจิตใจ โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ทางพุทธศาสนา เมื่อพึ่งตนเองได้แล้วก็ทำให้จิตใจสงบ เข้มแข็ง ไม่วิตกกังวล
๓. เกิดความร่วมมือ ร่วมใจ สัมครสมานสามัคคีภายในชุมชนเดียวกัน
๔. แก้ปัญหาเศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าพอมีพอกินแล้วก็จะทำให้ลดปัญหาความยากจนได้

เศรษฐกิจพอเพียงสำหรับผู้อยู่นอกภาคการเกษตร

สำหรับคนอยู่นอกภาคการเกษตรนั้น เศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำมาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้ เพราะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญา เป็นแนวปฏิบัติที่ไม่ว่าจะอยู่ในกิจกรรม หรือ อาชีพใด ก็ต้องยึดวิถีชีวิตไทยอยู่แต่พอดี อย่าฟุ่มเฟือยอย่างไร้ประโยชน์ อย่ายึดวัตถุเป็นที่ตั้ง ยึดเส้นทางสายกลาง อยู่กินตามฐานะ ใช้สติปัญญาในการดำรงชีวิต เจริญเติบโตอย่างค่อยเป็นค่อยไป อย่าใช้หลักการลงทุนเชิงการพนัน ซึ่งตั้งอยู่บนความเสี่ยง กู้เงินมาลงทุนโดยหวังรวยอย่างรวดเร็ว

แล้วก็ไปสู่ความล้มละลายในที่สุด ตั้งอยู่บนหลักของ “รู้ รัก สามัคคี” ใช้สติปัญญาปกป้องตนเองไม่ให้หลงกระแสโลกาภิวัตน์โดยไม่รู้ถึงเหตุและผลตามสภาพแวดล้อมของไทย ให้รู้จักแยกแยะสิ่งดี สิ่งเลว สิ่งที่เป็นประโยชน์ตามสภาพความเป็นจริงของบ้านเมืองของเราเป็นที่ตั้ง ให้มีความรัก ความเมตตาที่จะช่วยเหลือสังคมให้รอดพ้นจากภัยพิบัติ และรวมพลังกันด้วยความสามัคคีเป็นหมู่เหล่า จัดข้อขัดแย้งไปสู่ความประนีประนอม รักษาผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียง

๑. ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลด ละความฟุ้งเฟ้อในการดำรงชีพ อย่างจริงจัง ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...ความเป็นอยู่ที่ต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง...”

๒. ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...ความเจริญของคนทั้งหลาย ย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบและการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นหลักสำคัญ...”

๓. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขายประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรงดังอดีต ดังกระแสพระราชดำรัสในเรื่องนี้ ความว่า

“...ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึง ความสุขความเจริญที่บุคคลแสวงหาได้ด้วยความเป็นธรรม ทั้งในเจตนาและการกระทำไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น...”

๔. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยากครั้งนี้ โดยต้องขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ ดังกระแสพระราชดำรัสตอนหนึ่ง ที่ให้ความหมายชัดเจนว่า

“...การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกินเป็นขั้นหนึ่ง และขั้นต่อไปก็คือ ให้มีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตัวเอง...”

๕. ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลด ละสิ่งชั่วให้หมดสิ้นไป ทั้งนี้ด้วยสังคมไทยที่ล่มสลายลง ในครั้งนี้เพราะยังมีบุคคลจำนวนมิใช่น้อยที่ดำเนินการโดยปราศจากละอายแผ่นดิน ดังกระแสพระราชดำรัส ความว่า

“...พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลด พยายามละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวอยู่เสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้น ให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น...”

สรุปท้ายสุด

เศรษฐกิจพอเพียง คือ การดำรงชีวิตในความพอดีมีชีวิตใหม่ คือ หวนกลับมาใช้ชีวิตไทยเป็นการสร้างรากฐานหรือพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชทานกระแสพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

“...อาคารบ้านเรือน ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง ก็เพราะความแข็งแรงของรากฐาน หรือเสาเข็ม ซึ่งเรามองไม่เห็น และมักจะลืมไปว่าเราอยู่ได้บนฐานรากอะไร...”

หากเรายึดแนวทางปฏิบัติเช่นนี้ก็จะทำให้ชาติบ้านเมืองและตัวเราหลุดพ้นจากความทุกข์ และมีความสุขในที่สุด^๑

^๑หนังสือ เศรษฐกิจพอเพียง จัดพิมพ์โดย สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจาก พระราชดำริ ๑๘ ทำเนียบรัฐบาลฯ กรกฎาคม ๒๕๔๘

หลักธรรมที่สนับสนุนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

คนที่เราจะเรียกได้ว่าประสบความสำเร็จในการครองเรือน เป็นคุณุหัสหรือชาวบ้านที่ดี นำเคารพนับถือเป็นแบบฉบับ ควรถือเป็นตัวอย่าง จะต้องวัดด้วยหลักเกณฑ์ดังนี้

ก. มีความสุขสี่ประการ คือ ความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนควรมีหรือความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนอยู่เสมอ เรียกสั้น ๆ ว่า สุขของคุณุหัส (กามโกตีสสุข) ๔ คือ

๑. อัถลิสสุข สุขเกิดจากความมัทธมย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอิม และอุ่มใจว่าตนมีโภคทรัพย์ ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางชอบธรรม

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอิมใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

๓. อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ เอิบอิมใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือ ความภูมิใจ เอิบอิมใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ

บรรดาสุข ๔ อย่างนี้ อนวัชชสุขมีค่ามากที่สุด^๑

สันโดษ ความยินดี ความพอใจ ยินดีด้วยปัจจัย ๔ คือ ผ่านุ่งผ้าห่ม อาหาร ที่นอน ที่นั่ง และยา ตามมีตามได้ ยินดีของของตน การมีความสุขความพอใจด้วยเครื่องเลี้ยงชีพที่หามาได้ด้วยความเพียรพยายามอันชอบธรรมของตน ไม่โลภ ไม่ริษยาใคร

สันโดษ ๓ คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ ยินดีตามที่ได้ คือ ได้สิ่งใดมาด้วยความเพียรของตน ก็พอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่เดือดร้อนเพราะของที่ไม่ได้ ไม่เฟงเล็งอยากได้ของคนอื่น ไม่ริษยาเขา

๒. ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง คือ พอใจเพียงแค่ว่าพอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพ และขอบเขตการใช้สอยของตน ของที่เกินกำลังก็ไม่หวงแหนเสียหาย ไม่เก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน

๓. ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร คือ พอใจตามที่สมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ภิกษุพอใจแต่ของอันเหมาะสมกับสมณภาวะ หรือได้ของใช้ที่ไม่เหมาะสมกับตน แต่จะมีประโยชน์แก่ผู้อื่น ก็นำไปมอบให้แก่เขา เป็นต้น^๒

^๑ หนังสือธรรมานุญชีวิต โดยพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๐ (หน้า ๓๑)

^๒ หนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ โดยพระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต) จัดพิมพ์อนุสรณ์ จิตรา วัชรบุษราคัม พ.ศ. ๒๕๓๖ (หน้า ๓๒๔)

หลักสูตรธรรมศึกษาที่ประกาศใช้ปัจจุบัน

ธรรมศึกษาชั้นเอก

๑. วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓

ในชั้นนี้ กำหนดขอบข่ายการออกข้อสอบไว้ ๕ หมวด คือ

๑. อปมาทวรรค	๒. จิตตวรรค	๓. ธรรมวรรค
๔. วิริยวรรค	๕. สามัคคีวรรค	

ให้นักเรียนแต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า ๓ สุภาษิต และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ ไม่ห้ามสุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

๒. วิชาธรรม

หลักสูตร หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ

นิพพิทา ปฏิบัติแห่งนิพพิทา สังขาร อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ

วิราคะ ไวพจน์แห่งวิราคะ วิมุตติ วิมุตติ ๒

วิมุตติ ๕ วิสุทธวิปีสสนาญาณ ๙

วิสุทธวิ อภิปรายหนึ่ง วิสุทธวิ ๗ สันติ

ปฏิบัติ แห่งสันติ

นิพพาน มติแห่งลัทธิภายนอก มติข้างพระพุทธศาสนา นิพพานธาตุ ๒

บาลีแสดงปฏิบัติแห่งนิพพาน บาลีแสดงอุปาทิเสสนิพพาน บาลีแสดง
อุปาทิเสสนิพพาน

บาลีแสดงนิพพานทั้ง ๒ บรรยาย

บาลีใช้ปรินิพพาน หมายถึงอุปาทิเสส

บาลีใช้ ปรินิพพุต แทนปรินิพพาน

มติปรารภพระพุทธเจ้าหลายพระองค์

ปฏิบัติแห่งนิพพาน

หนังสือสมถกัมมัฏฐาน

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน กายคตาสติ เมตตา
พุทธานุสสติ กสิณ จตุราตุวัตถถานะ
สมถภาวนา พระพุทธคุณ
หนังสือธรรมสมบัติ
หมวดที่ ๑๐ วิปัสสนากัมมัฏฐาน

๓. วิชาพุทธ

แก้ปัญหาพุทธานุพุทธประวัติ กับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้น หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) พุทธานุพุทธประวัติ อานุพุทธประวัติ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๔. วิชาวินัย

หลักสูตร ใช้หนังสือหลักสูตรกรรมบาล ของพระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาลิวิ) ผู้จะเข้าสอบประโยคธรรมศึกษาชั้นเอก ต้องได้ประโยคธรรมศึกษาชั้นโทในสนามหลวงมาแล้ว

ภาควิชากระถู้ธรรม

บทนำ

ความลึกซึ้งและความเด่นชัดของกระถู้ธรรมชั้นเอก

เรียงความแก้กระถู้ธรรม เป็นวิชาที่เป็นทั้งศิลป์และศาสตร์ ซึ่งอาจเรียกได้ว่า “ศิลปศาสตร์” ที่กล่าวว่าเป็นศิลป์ ก็เพราะเรียงความเป็นเรื่องของการใช้ภาษา ส่วนที่กล่าวว่าเป็นศาสตร์นั้นก็เพราะเรียงความเป็นวิชาที่มีหลักการ มีทฤษฎี ซึ่งจำเป็นจะต้องศึกษาหาความรู้ และมีประสบการณ์มากพอสมควร จึงจะสามารถเขียนเรียงความได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเขียนเรียงความในชั้นเอกนี้ ผู้เขียนจะต้องมีความประณีต ความละเอียดอ่อน มีสติ อยู่เสมอในเวลาเขียน ต้องใช้ความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ และประสบการณ์ในเรื่องการใช้ภาษาลำนวนโวหาร รู้จักเลือกสรรถ้อยคำที่เหมาะสม มีความหมายลึกซึ้ง เด่นชัด ไร่ใจ ผู้อ่านผู้ฟัง มีความไพเราะ น่าอ่าน ทำให้ผู้อ่านอยากอ่านเรียงความนั้นอีกหลาย ๆ ครั้ง

ผู้เขียนเรียงความที่ดีจะต้องพิจารณาได้ว่า กระถู้ธรรมบทนั้น เป็นพุทธภาษิต หรือธรรมภาษิต เป็นประเภท บุคคลาธิษฐาน หรือธรรมาธิษฐาน จะยกนิทานชาดก หรือตัวอย่างข้อเปรียบเทียบ มาประกอบอ้างอิง ให้เห็นเด่นชัดได้อย่างไร เป็นกระถู้ที่แสดงเฉพาะเหตุอย่างเดียว หรือแสดงเฉพาะผลอย่างเดียว หรือแสดงทั้งเหตุทั้งผลพร้อมกัน และจะต้องอธิบายเนื้อความให้สมบูรณ์ถูกต้อง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความหมายได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน พิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ มีเหตุมีผลและเน้นถึงผลดีผลเสีย อันเกิดจากการปฏิบัติและไม่ปฏิบัติตามข้อธรรมบทนั้น ๆ

เรียงความแก้กระถู้ธรรมในชั้นเอกนี้ กำหนดให้เขียนลงในกระดาษสอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป และกระถู้ที่จะนำมาเชื่อมั้น ต้องไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ แต่ละข้อ ต้องไม่น้อยกว่า ๑ คาถา จะนำมาเพียง ๑ บาท หรือ ๒ บาท ไม่ได้ (๑ คาถา มี ๔ บาท)

บทที่ ๑

หลักเกณฑ์และวิธีการแต่ง

หลักเกณฑ์

เรียงความแก้กระทู้ธรรม คือ การอธิบายเนื้อความของข้อธรรมที่ตั้งไว้ให้กว้างขวางออกไป โดยหาเหตุผลหรือหลักฐานมาประกอบอ้างอิงตามความรู้ ความเห็นของผู้เขียน ด้วยประสงค์ จะให้ผู้อ่านผู้ฟังเข้าใจความหมายของข้อธรรมนั้นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน และเพื่อให้เห็นจริง เห็นดี เห็นชอบ เชื่อถือ ปฏิบัติตาม เป็นข้อสำคัญ

เรียงความจะให้ดีหรือไม่เพียงไรนั้น ขึ้นอยู่กับความรู้ ความสามารถ ความชำนาญของผู้เขียน อย่างไรก็ตาม หลักเบื้องต้นที่ผู้เขียนจะต้องทราบ คือ การเข้าใจหลักเกณฑ์ เพราะหลักเกณฑ์ ย่อมจะช่วยให้เรียงความที่เขียนขึ้นดีกว่าเรียงความที่เขียนขึ้นโดยไม่เข้าใจในหลักเกณฑ์

หลักเกณฑ์ที่สำคัญของเรียงความแก้กระทู้ธรรมที่จำเป็นต้องศึกษา มี ๓ ประการ คือ

๑. ตีความหมาย
๒. ขยายความให้ชัดเจน
๓. ตั้งเกณฑ์อธิบาย

ตีความหมาย คือ การให้คำจำกัดความของข้อธรรมที่ตั้งไว้ หรือแสดงความมุ่งหมายของ ข้อธรรมนั้นอย่างถูกต้อง ว่ามีความหมายอย่างไร เช่นพุทธภาษิตกึ่งพระคาถาว่า “อสาเร สารมดีโน สารเ จาสารทสลิโน ผู้เข้าใจสิ่งที่ไม่เป็นสาระ ว่าเป็นสาระ และเห็นสิ่งที่เป็นสาระว่าไม่เป็นสาระ ดังนี้” ก็ให้คำจำกัดความว่า สิ่งที่ไม่เป็นสาระ คืออะไร สิ่งที่เป็นสาระ คืออะไร ในที่นี้ สิ่งที่ไม่เป็นสาระ ได้แก่ ชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สมบัติ เป็นต้น ส่วนสิ่งที่เป็นสาระนั้น ได้แก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา โดยเป็นชื่อของธรรมประเภทหนึ่ง

ขยายความให้ชัดเจน ได้แก่ การขยายเนื้อความของคำซึ่งได้ให้ความหมายไว้แล้ว คือ ชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สมบัติ ศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา ว่ามีความหมายอย่างไร โดยอธิบายความให้ชัดเจน

ตั้งเกณฑ์อธิบาย ได้แก่ การวางโครงเรื่องที่จะอธิบายเนื้อความซึ่งได้ขยายความแล้วว่า มีผลดีผลเสียอย่างไร ให้หลักคตินิยมด้านไหนบ้าง มีตัวอย่างหรือข้อเปรียบเทียบอ้างอิงให้เห็นเด่นชัดได้หรือไม่ และจะเน้นข้อธรรมนั้นอย่างไร ผู้อ่านผู้ฟังจึงจะเห็นคล้อยตามโดยจัดเรียงลำดับ เป็นขั้นตอนก่อนหลังไม่สับสนวกไปวนมา

นอกจากหลักเกณฑ์สำคัญทั้ง ๓ ประการ ดังกล่าวมาแล้ว นักศึกษาจะต้องทราบ องค์ประกอบของเรียงความแก่กระทู้ธรรมอีก ๓ ประการ คือ

๑. คำนำ
๒. เนื้อเรื่อง
๓. คำลงท้าย (สรุป)

คำนำ คำนำของเรียงความแก่กระทู้ธรรมนั้น โดยมากจะเขียนไปในลักษณะอารัมภบท พจนาคาถา เพื่อชี้แนะเป็นแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติของผู้อ่านผู้ฟัง (คำนำควรเขียนประมาณ ๓-๕ บรรทัด)

เนื้อเรื่อง หมายถึง เรียงความแก่กระทู้ธรรมนั้น ๆ จะต้องให้เนื้อหาสาระที่สำคัญแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รับคุณค่าในด้านต่าง ๆ เช่น ความรู้ การศึกษา ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ฯลฯ โดยลำดับเนื้อหาสาระให้ต่อเนื่องเป็นเหตุผลกันไป (เนื้อเรื่องในชั้นเอกนี้ควรเขียน ๒๕-๓๐ บรรทัด) เมื่อเขียนอธิบายความของเนื้อเรื่องมาพอสมควรแล้ว ก็นำเอาข้อธรรม (กระทู้รับ) ที่มีเนื้อความ เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับเรื่องที่เขียนมาอ้างรับรองไว้ ๓ ข้อ แล้วอธิบายความของกระทู้รับนั้นต่อไป (อธิบายความของกระทู้รับแต่ละข้อ ควรเขียนประมาณ ๕-๗ บรรทัด)

คำลงท้าย หมายถึง การรวบรวมใจความที่สำคัญของเนื้อเรื่องที่ได้อธิบายมาตั้งแต่ต้น มาสรุปไว้อย่างย่อ ๆ โดยให้มีหลักคติธรรมมีเหตุมีผลนำไปประพฤติปฏิบัติตามได้ เพราะว่าคำลงท้าย ที่ดีย่อมเป็นเสน่ห์อย่างยิ่งของการเรียงความแก่กระทู้ธรรม ทำให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้ง และรู้สึกว่ เรียงความที่อ่านมีคุณค่า น่าเชื่อถือ น่าปฏิบัติตาม (สรุปความ ควรเขียนประมาณ ๕-๗ บรรทัด)

วิธีการแต่ง

การแต่งกระทู้ธรรมมี ๒ แบบ คือ

๑. แบบตั้งวง คือ การอธิบายความหมายของข้อธรรมนั้น ๆ เสียก่อน แล้วจึงขยายความให้กว้างขวางออกไป

๒. แบบตีวง คือ การบรรยายเนื้อความไปก่อนแล้ว จึงวกเข้าหาความหมายของกระทู้ธรรมนั้น วิธีการแต่งทั้ง ๒ แบบนี้ โดยมากนิยมใช้แบบที่ ๑ คืออธิบายความหมายก่อน แล้วจึงขยายความให้ชัดเจนต่อไป

บทที่ ๒

การใช้ภาษาและสำนวนที่ใช้ในการพรรณนา

การใช้ภาษา

การเขียนเรียงความแก่กระทู้ธรรมในชั้นเอกนี้ ผู้เขียนจะต้องพิถีพิถันในเรื่องการใช้ภาษาให้มาก ต้องเขียนอย่างประณีต ไม่ใช่เพียงเขียนเพื่อให้เต็มหน้าเท่านั้น ต้องคำนึงถึงภาษาที่ใช้ด้วย เพราะการใช้ภาษานั้นหมายถึงศิลปะในการใช้ตัวอักษรซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งของเรียงความ โดยการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดออกมา เพื่อให้เกิดความซาบซึ้งติดตรึงใจผู้อ่านผู้ฟัง

การใช้ภาษาเพื่อให้บังเกิดความงามติดตรึงใจผู้อ่านผู้ฟังนั้นต้องพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ

๑. ความงามที่มองเห็นได้ เช่น ลายมือ ความสะอาด การจัดย่อหน้า การจัดวรรคตอน การใช้เครื่องหมายวรรคตอน การสะกดคำรันต์ และการวางรูปกระทู้ธรรมทั้งคำบาลีและภาษาไทย (คำแปล)

๒. ความงามที่สัมผัสได้ด้วยความรู้สึก คือ การใช้คำ การเรียบเรียงประโยค การใช้สำนวนโวหาร การวางโครงเรื่อง คำนำ และคำลงท้าย (สรุป)

ความงามที่มองเห็นได้

ความงามประเภทนี้นับว่าเป็นเสน่ห์ขั้นต้นซึ่งเรียกร้องความสนใจจากผู้อ่าน (กรรมการตรวจ) ได้เป็นอันมาก คะแนนของเรียงความจะได้มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความงามประเภทนี้มากพอสมควร เพราะฉะนั้น ผู้เขียนจะต้องเพิ่มความระมัดระวังและให้ความสนใจเป็นพิเศษด้วย

ลายมือ นับว่าเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งมีผลต่อคะแนน แม้เนื้อความจะดีเพียงไร หากลายมือไม่น่าอ่านแล้ว เรียงความนั้นก็หมดความหมาย เพราะฉะนั้น จึงไม่ควรเขียนหวัด เขียนเล่นทางให้ดูเกะกะส่ายตา ต้องตั้งใจเขียนให้เรียบร้อย น่าอ่าน แม้ลายมือจะไม่สวยก็ใช้ได้เหมือนกัน

ความสะอาด จัดว่าสำคัญอีกส่วนหนึ่งเหมือนกัน เพราะถ้ามีการขีดฆ่าหรือขีดลบบ่อย เรียงความนั้นก็หมดความสวยงามไม่น่าอ่าน หมึกที่ใช้ควรใช้สีน้ำเงินหรือสีดำเท่านั้น ไม่ควรใช้สีอื่น เช่น สีเขียว สีม่วง สีแดง ฯลฯ นอกจากนั้นแล้ว ความห่างของตัวอักษรในแต่ละบรรทัด รวมทั้งขนาดของตัวอักษรควรมีขนาดสม่ำเสมอเท่ากันไปโดยตลอด โดยเฉพาะตอนสุดบรรทัดไม่ควรเขียนบีบตัวอักษรเพื่อบรรจุข้อความให้หมด จนตัวอักษรลึบผิดปกติ แลดูไม่งาม

การจัดย่อหน้าและวรรคตอน ก่อนที่จะย่อหน้าแต่ละย่อหน้า จะต้องให้สิ้นกระแสความเสียก่อน จะย่อหน้าตามความพอใจของตนเองไม่ได้ ส่วนการจัดวรรคตอนนั้น ให้ความเหมาะสมระหว่างเนื้อความซึ่งเป็นคำบ้าง เป็นวลีบ้าง เป็นประโยคบ้าง และในการเขียนเรียงความแก่กระทู้ธรรมนี้ จะต้องเขียนเว้นบรรทัดเสมอ ข้อนี้นักศึกษาอย่าลืม

การใช้เครื่องหมายวรรคตอน เครื่องหมายวรรคตอนนี้ หากไม่จำเป็นจริง ๆ ไม่ควรใช้ เพราะจะทำให้ดูเลอะลนตาไม่น่าอ่าน เครื่องหมายวรรคตอนที่ไม่ควรนำมาใช้ เช่น เครื่องหมายปรัศนี ? เครื่องหมายอัศเจรีย์ ! เครื่องหมายจุลภาค , เครื่องหมายนชลิชิต () และเครื่องหมายละข้อความ ฯลฯ เช่น

หน้าที่ของ ครู คือ การอบรมสั่งสอน ฯลฯ

หน้าที่ของ นักเรียน คือ การศึกษาหาความรู้ ฯลฯ

การสะกดการันต์ เรื่องการสะกดการันต์นี้ ต้องพยายามเขียนให้ผิดน้อยที่สุด หากผิดบ่อย ๆ กรรมการผู้ตรวจจะเลื่อมศรัทธาในตัวผู้เขียน ทำให้คะแนนตก การเขียนคำต่าง ๆ ต้องยึดเอาพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ เป็นหลัก คำซึ่งมักเขียนผิดกันบ่อย ๆ เช่น นิमित เจตจำนง สร้างสรรค์ ซาบซึ้ง บังสุกุล บิณฑบาต ตักบาตร ประณีต บันทึก บรรทัด พรรณนา ประสบการณ์ ฯลฯ

การวางรูปแบบกระทู้ธรรมทั้งคำบาลีและภาษาไทย (คำแปล) การวางรูปแบบกระทู้ธรรมทั้งที่เป็นกระทู้ตั้งและกระทู้รับ ควรเขียนกระยะให้กึ่งกลางหน้ากระดาษพอดี อย่าเขียนให้ชิดไปทางซ้ายหรือทางขวาของหน้ากระดาษจนเกินไป จะแลดูไม่งาม ขนาดของตัวอักษรต้องเขียนให้สม่ำเสมอกันไปโดยตลอด

ความงามที่สัมผัสได้ด้วยความรู้สึก

ความงามประเภทนี้ นับว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดของเรียงความแก่กระทู้ธรรม ผู้เขียนจะต้องใช้ความรู้ ความสามารถ ความชำนาญ และประสบการณ์มากพอสมควร เพื่อที่จะเสนอเนื้อหาสาระอย่างสมบูรณ์ มีเหตุผล มีความหมายแจ่มแจ้งชัดเจน และมีเนื้อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันไปตามลำดับขั้นตอน เพื่อให้เกิดความไพเราะ น่าอ่านและประทับใจผู้อ่าน

การใช้คำ นอกจากผู้เขียนจะใช้คำได้อย่างถูกต้องตามหลักภาษาแล้ว ยังจะต้องรู้จักเลือกสรรถ้อยคำที่มีความหมายลึกซึ้ง ให้ความเหมาะสม มีพลัง สามารถชักจูงจิตใจผู้อ่านผู้ฟังได้ ไม่ใช่คำตลาดหรือภาษาคำพูด คำสแลง คำพื้นเมืองหรือคำภาษาถิ่น คำภาษาต่างประเทศ คำเทคนิค คำภาษาหนังสือพิมพ์ และคำที่เป็นศัพท์ยากที่จะเข้าใจ ฯลฯ

คำตลาดหรือคำภาษาพูด เช่น เกือก กินน้ำ สันตืน ผัวเมีย ปวดหมอง ผู้กอง ฯลฯ

เทศนาโวหารนั้น มีหลักการเขียน ดังนี้

๑. ข้อความที่เขียนนั้นจะต้องมีเหตุผลใช้หลักฐานอ้างอิงได้
๒. มีอุทาหรณ์และหลักศีลธรรม
๓. ผู้เขียนจะต้องแสดงให้เห็นว่า ตนมีลักษณะและคุณสมบัติพอเป็นที่เชื่อถือได้

บทที่ ๓

ความสอดคล้องของเนื้อหาและอรรถรส

วิชาเรียงความแก่กระทุ้กรรมเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง จำเป็นต้องอาศัยความรู้ ความสามารถ และความชำนาญของผู้เขียนที่จะเขียนเรียงความเรื่องหนึ่ง ๆ โดยให้เนื้อหาสาระที่สำคัญแก่ผู้อ่านผู้ฟัง ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังได้รับคุณค่าในด้านต่าง ๆ เช่น ความรู้ การศึกษา ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ฯลฯ คุ่มค่ากับเวลาที่เสียไป ไม่ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสับสนไขว้เขว โดยการนำเอาเนื้อหาที่ไม่จำเป็นไม่น่าสนใจ มาบรรจุไว้

นอกจากเนื้อหาสาระจะต้องสมบูรณ์แล้ว ยังจะต้องมีความหมายชัดเจนแจ่มแจ้ง ไม่คลุมเครืออีกด้วย เพราะฉะนั้น เรียงความเรื่องหนึ่ง ๆ จะต้องมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความมุ่งหมายเพียงอย่างเดียว คือจะต้องอธิบายเนื้อหาให้อยู่ในขอบข่ายของหัวข้อเรื่องที่ตั้งไว้ ไม่นำเรื่องอื่นมาพูด หากมีความจำเป็นก็ต้องเลือกเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องกันมากที่สุด หรือทำให้เรื่องเดิมเด่นชัดขึ้น และข้อธรรมที่จะนำมาอ้างรับรองนั้น (กระทุ้รับ) จะต้องเลือกข้อธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับกระทุ้ตั้งด้วย ข้อนี้สำคัญมาก ขอให้นักศึกษาสนใจเป็นพิเศษ เพราะการเขียนเรียงความแก่กระทุ้กรรมในชั้นเอกนี้ ถือว่าเป็นชั้นเถรภูมิแล้ว จะต้องเพิ่มความระมัดระวังและพิถีพิถันในเรื่องเนื้อหาให้มาก อย่าคิดว่าเขียนเพื่อให้เต็ม ๆ หน้ากระดาษตามที่กำหนด ก็เป็นอันใช้ได้ ความคิดเช่นนี้ไม่ควรให้มีเป็นเด็ดขาด

การเรียงความแก่กระทุ้กรรมที่ดีนั้น นอกจากผู้เขียนจะต้องศึกษาหาความรู้ในเนื้อหาสาระ มาเป็นอย่างดี และนำเสนอตามลำดับขั้นตอนให้สัมพันธ์ต่อเนื่องเป็นเหตุเป็นผลกันไปตั้งแต่ต้นจนจบแล้ว ผู้เขียนจะต้องเข้าใจจิตวิทยาในการใช้ภาษา กล่าวคือ การสร้างความงามในการใช้ภาษา เช่น ลายมือ ความสะอาด การจัดย่อหน้า วรรคตอน การใช้คำ การเรียบเรียงประโยค ลำนวนโวหาร ฯลฯ เพื่อให้เกิดความไพเราะ น่าอ่าน ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความพอใจประทับใจ

บทที่ ๔

ความสมบูรณ์ของกระทู้ธรรมพร้อมด้วยอุปมาและสาธก

เรียงความแก้กระทู้ธรรมชั้นเอกนี้ จะเป็นเรียงความที่ได้คะแนนดี จะต้องไม่มีข้อบกพร่องต่าง ๆ เช่น อธิบายเนื้อความของกระทู้ตั้งผิดจากความมุ่งหมายของข้อธรรมที่ตั้งไว้บ้าง อธิบายความลึกลับชวนไปวนมาบ้าง ไม่มีสรุปความบ้าง ใช้ภาษาและสำนวนในการพรรณนาไม่เหมาะสมบ้าง นอกจากนั้นแล้วยังต้องสมบูรณ์ด้วยลักษณะต่าง ๆ อีก คือ

๑. มีคำนำ
๒. อธิบายความสมเหตุสมผลกับกระทู้ธรรมที่ตั้งไว้
๓. มีกระทู้ธรรมมาเชื่อมข้อความที่แต่ง (กระทู้รับ) ไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ
๔. บอกคัมภีร์ที่มาของกระทู้รับถูกต้องทั้ง ๓ ข้อ
๕. ก่อนจะนำกระทู้รับมาเชื่อม ได้อ้างถึงข้อความของกระทู้ธรรมนั้นก่อน
๖. เขียนข้อความโดยเว้นระยะวรรคตอนถูกต้อง
๗. ย่อหน้าถูกต้อง (ย่อหน้าโดยให้สิ้นกระแสความแต่ละตอน)
๘. เขียนคำบาลีและภาษาไทยถูกต้องตามหลักภาษา
๙. เขียนหนังสือสะอาด โดยไม่มีการขีดฆ่า หรือขีดลบ
๑๐. กระทู้รับทั้ง ๓ ข้อ ที่นำมาเชื่อมนั้น แต่ละข้อต้องไม่น้อยกว่า ๑ คาถา จะยกมาเพียง ๑ บาท หรือ ๒ บาทไม่ได้ (๑ คาถา มี ๔ บาท)

การเรียงความแก้กระทู้ธรรมที่ได้คะแนนดี นอกจากจะสมบูรณ์ด้วยลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ผู้แต่งจะต้องนำอุปมาและสาธกยกมาประกอบข้อความที่แต่งด้วย

อุปมา คือการใช้ถ้อยคำหรือข้อความนำมาเปรียบเทียบกับใจความที่แต่ง เพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังได้เข้าใจชัดเจนแจ่มแจ้ง โดยไม่ขัดกับเรื่องที่แต่ง และมีความหมายเหมาะสมกัน อุปมานั้น จะต้องคู่กับอุปไมยเสมอ เช่น เห็นกงจักรเป็นดอกบัว เสียงเท่าฟ้าหน้าเท่ากลอง หวานเหมือนน้ำตาลเมืองเพชร แพ้เป็นพระชนะเป็นมาร ทำตัวเป็นหุ่นให้เขาเชิด ฯลฯ

สาธก คือการยกตัวอย่างหรือยกนิทานชาดกมาประกอบข้อความที่แต่ง เพื่อให้แจ่มแจ้งเห็นจริง โดยยกมาหมดทั้งเรื่องก็ได้ ตัดตอนมาเฉพาะส่วนที่มีความสัมพันธ์กับกระทู้ธรรมที่แต่งก็ได้ ย่อเรื่องให้เหลือเพียงสั้น ๆ เฉพาะตอนที่สำคัญก็ได้

ข้อเสนอแนะสำหรับครูผู้สอนและนักเรียน

บทนำ

ครูผู้สอน อธิบายให้นักเรียนทราบว่า การเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรมในชั้นเอกนี้ ต้องเขียนให้มีเนื้อหาสาระที่สำคัญ มีเนื้อความลึกซึ้งเด่นชัดประทับใจผู้อ่าน จึงจะได้คะแนนดี

นักเรียน ต้องเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรมให้มีเนื้อหาสาระมีความหมายที่สมบูรณ์ลึกซึ้ง ติดตรึงใจผู้อ่าน

บทที่ ๑

ครูผู้สอน ต้องพยายามอธิบายหลักเกณฑ์และองค์ประกอบของเรียงความแก้กระทู้ธรรม อย่างละ ๓ ประการ ให้นักเรียนเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ถ้าผู้ใดยังไม่เข้าใจต้องอธิบายซ้ำอีก จนเข้าใจ

นักเรียน ต้องตั้งใจฟังเวลาครูอธิบาย และที่สำคัญที่สุดจะต้องจดจำหลักเกณฑ์ ๓ ประการ และองค์ประกอบ ๓ ประการ ของเรียงความแก้กระทู้ธรรมให้ได้แม่นยำ

บทที่ ๒

ครูผู้สอน ต้องอธิบายองค์ประกอบที่สำคัญของการใช้ภาษา ๒ ประการ คือ ความงาม ที่มองเห็นได้ กับความงามที่สัมผัสได้ด้วยความรู้สึก โดยอธิบายอย่างละเอียด และยกตัวอย่าง ให้นักเรียนได้เห็นอย่างถูกต้อง ส่วนสำนวนโวหารในการพรรณนานั้น ให้นักเรียนยึดหลัก ๓ ประการ ของเทศนาโวหารให้ได้แม่นยำ

นักเรียน ต้องสนใจและกำหนดจดจำองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ประการ ของการใช้ภาษา และยึดหลัก ๓ ประการ ของเทศนาโวหารให้ได้อย่างแม่นยำ เวลาเขียนเรียงความต้องคำนึงถึงอยู่เสมอ

บทที่ ๓

ครูผู้สอน ต้องอธิบายให้นักเรียนได้ทราบว่า การเขียนเรียงความแก้กระทู้ธรรม จะต้องเขียน ให้มีเนื้อความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความมุ่งหมายเพียงอย่างเดียว

นักเรียน ต้องพยายามเขียนเรียงความให้มีเนื้อความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเขียนให้อยู่ในขอบข่ายของหัวข้อเรื่องที่ตั้งไว้ ไม่นำเรื่องอื่นที่ไม่เกี่ยวข้องมาพูด

บทที่ ๔

ครูผู้สอน ต้องอธิบายถึงข้อบกพร่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้เรียงความที่เขียนขึ้นได้คะแนนไม่ดีเท่าที่ควร และเน้นถึงข้อที่ควรเน้น

นักเรียน ต้องทำความเข้าใจกับข้อบกพร่องต่าง ๆ ให้ดี แล้วสังเกตเองในเวลาเขียนเรียงความว่า บกพร่องในลักษณะข้อใดบ้าง

บทสรุป

ครูผู้สอน ต้องให้นักเรียนทำแบบฝึกหัดบ่อย ๆ โดยให้สัปดาห์ละ ๑ ข้อ แล้วเฉลยอธิบายให้นักเรียนเข้าใจความมุ่งหมายที่ถูกต้องของข้อธรรมบทนั้น ๆ

นักเรียน ต้องขยันทำแบบฝึกหัดบ่อย ๆ และหมั่นสังเกตศึกษาหาความรู้ ตลอดจนประสบการณ์เพิ่มเติมอยู่เสมอ โดยไม่ประมาท ก็จะทำให้เขียนเรียงความได้ดี มีสาระน่าอ่าน และได้คะแนนดีด้วย

(ตัวอย่าง)
กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก
สอบในสนามหลวง

วันเสาร์ที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๐
พระเทพปัญญามณี วัดราชาธิวาส แต่งเฉลยเป็นตัวอย่าง

สีลมเว อธิ ออคค์
มนุสเสสุ จ เทเวสุ
สีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลก ส่วนผู้ที่มีปัญญาเป็นผู้สูงสุด
ความชนะในหมู่มนุษย์และเทวดาย่อมมีเพราะศีลและปัญญา.
(สีลวเถร)

ปลุณวา ปน อุตตโม
สีลปลุณวาณโต ชย.
ช. เถร. ๒๖/๓๕๘

บัดนี้ จักได้อธิบายความแห่งกระทู้ธรรมภาคนี้ ที่อัญเชิญมาตั้งเป็นอุเทศกาลข้างต้นนี้
พอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติธรรมเป็นลำดับไป

กระทู้ธรรมคานี้ แสดงถึงความชนะเป็นที่ยอมรับเป็นที่ยินดีในหมู่มนุษย์และเทวดา
ว่าต้องเป็นความชนะที่ได้มาเพราะศีลและปัญญา ฟังแล้วออกจะเป็นเรื่องแปลกหูแปลกใจของ
ผู้ที่ห่างจากพระพุทธศาสนา ไม่เคยสนใจในการศึกษาและปฏิบัติธรรม เพราะความชนะในทางคติโลก
ส่วนใหญ่มุ่งแต่ความชนะผู้อื่นเป็นที่ตั้ง เรื่องการชนะตนเองไม่ค่อยคำนึงถึง เมื่อมุ่งแต่จะเอาชนะผู้อื่น
ก็ต้องเตรียมพร้อมเรื่องการต่อสู้ทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านกำลัง ด้านชั้นเชิง ด้านข่าวไวไวหวพริบ เป็นต้น
เพื่อให้เหนือกว่า ยิ่งกว่าคู่ต่อสู้ ในกาลบางครั้งมุ่งหวังเพื่อผลคือความชนะแก่ตนเองและแก่หมู่คณะ
ของตนจนเกินไป ถึงกับพลิกผันปัญญาความพริบไหวที่ถูกต้องยุติธรรมเป็นทูปปัญญาไป ก็จำต้องทำ
อย่างนี้ก็มี ทูปปัญญานั้นได้แก่ ปัญญาที่เจือด้วยเล่ห์เหลี่ยมกลโกง เอารัดเอาเปรียบ ไม่สุจริตมีประการ
ต่าง ๆ ความชนะที่ได้มาด้วยวิธีการเช่นนี้ แม้จะยินยอมกันได้ ก็เป็นแต่เพียงเพื่อยุติเท่านั้น แต่หา
หยุดสุดสิ้นยินยอมที่แท้จริงไม่ ยังจะต้องมีการต่อสู้ขับเคี่ยวกันต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด ฝ่ายที่พ่ายแพ้
ย่อมไม่พอใจ เป็นทุกข์เป็นโศก มีความเคืองแค้น หมายมันจองเวรกันไปนานเท่านั้น ฝ่ายที่ชนะ
เป็นฝ่ายก่อเวร ฝ่ายแพ้เป็นฝ่ายจองเวร ได้ชื่อว่า เป็นผู้มิเวรด้วยกันทั้งสองฝ่าย ขึ้นชื่อว่าผู้มีเวรแล้ว
ย่อมจะมีความสุขที่แท้จริงไม่ได้ และที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความไม่เป็นที่ยอมรับ ไม่เป็นที่ปลาบปลื้ม
อนุโมทนาสาธุการในหมู่มนุษย์และเทวดาโดยทั่วหน้า ดังที่กล่าวถึงตามกระทู้ข้างต้นนี้

ความมุ่งหมายของกระทู้นี้ เป็นความมุ่งหมายในทางคติธรรม หมายถึง ความชนะที่บริสุทธิ์ ยุติธรรม และมุ่งถึงความชนะตนเองเป็นที่ตั้ง เพราะความชนะเช่นนั้น เป็นความชนะที่ปราศจากเวรภัย ทั้งเป็นที่ยอมรับของมนุษย์และเทวดาทั้งหลายทั้งปวง ความชนะเช่นนั้น ย่อมเกิดขึ้นได้ก็เพราะศีล และปัญญา ดังเช่นที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานและท่านสาวุชนทั้งปวงได้ใช้ปฏิบัติ เป็นผลสำเร็จมาแล้วด้วยดี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนี้ ท่านเหล่านั้นจึงได้รับรองและยืนยันว่า ศีลเท่านั้นเป็นเลิศในโลก เพราะศีลไม่ว่าจะเป็นศีลประเภทใด มีศีล ๕ เป็นต้น ล้วนแต่เป็นข้อปฏิบัติ เป็นเครื่องดำเนินของชีวิต ทำชีวิตให้เป็นอยู่อย่างปกติไม่ทำคนอื่น สัตว์อื่นให้เป็นทุกข์ เดือดร้อน ที่ใดมีความเป็นอยู่อย่างปกติ ที่นั่นก็เป็นสุข ศีลนั้นนอกจากเป็นเลิศในการทำผู้ปฏิบัติให้มีความเป็นอยู่อย่างปกติสุขแล้ว ศีลยังเป็นเลิศในด้านปรับปรุงรากฐานของชีวิตให้มั่นคง เป็นที่พึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งคุณธรรมน้อยใหญ่ให้ตั้งมั่นและเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สมตามเทศนานัยเถรภาษิต ที่มาในขุททกนิกาย เถรคาถาว่า

อาทิ สीलํ ปติฏฐา จ กลุยาณานญจ มาตุกั
ปมุขํ สพุทฺธมฺมานํ ตสฺมา สीलํ วิโสธเย.
ศีลเป็นที่พึ่งเบื้องต้น เป็นมารดาของกัลยาณธรรมทั้งหลาย
เป็นประมุขของธรรมทั้งปวง เพราะเหตุนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์.

ศีลจะมีคุณค่า มีประสิทธิภาพ เป็นที่พึ่ง เป็นมารดา เป็นประมุขของความดีทั้งปวงได้ ก็อยู่ที่ผู้ปฏิบัติคอยพิจารณา สำรองตรวจตรา ชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์อยู่เสมอ ไม่ให้ขาด ไม่ให้ต่างพร้อย ศีลที่บริสุทธิ์จึงเป็นเลิศในการเป็นเกราะคุ้มครองเวรภัย ทำความระวางหวาดกลัวให้สลายไป มีความเป็นอยู่เป็นสุขสดใสในโลกสันนิบาสนี้ สมจริงตามพระคาถาบาลี ที่มาในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

สุสุขํ วัต ชีวาม เจริเนสฺ อเวรีโน
เวรีเนสฺ มนุสฺเสสฺ วิหาราม อเวรีโน.
ในหมู่มนุษย์ผู้มีเวรกัน เราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่ ในหมู่มนุษย์
ผู้มีเวรกัน เราเป็นผู้ไม่มีเวรอยู่ เราจึงเป็นอยู่อย่างมีความสุขดีหนอ.

การรักษาศีลให้บริสุทธิ์ เป็นที่มั่นใจในศีลของตนก็ต้องอาศัยปัญญา ปัญญาเป็นเครื่องชำระศีล ให้บริสุทธิ์ ศีลนั้นแม้จะเป็นเลิศ ทำให้ปลอดภัยปลอดภัย มีความสุขกายสุขใจได้ก็อยู่ในระดับ กำลังของศีลเท่านั้น เพราะศีลเป็นเพียงเบื้องต้น เป็นเครื่องป้องกัน กำจัดได้เฉพาะกิเลสอย่างหยาบ มีทุจริตทางกาย ทางวาจา ปิดกั้นทุกคติภูมิ เปิดทางนำไปสู่สุคติภูมิเท่านั้น ศีลเป็นเครื่องอบรมจิตเบื้องต้น ทำจิตให้มีหลัก หนักแน่นเป็นสมาธิที่จะดำเนินไปสู่ระดับสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป ผู้มีศีลสมบูรณ์ มีสมาธิ มีปัญญาพอประมาณ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอริยคุณระดับต้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี ส่วนผู้ที่ สมบูรณ์ด้วยปัญญา พร้อมทั้งศีลและสมาธิเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอริยคุณขั้นสูงสุด คือพระอรหันต์ ปัญญา จึงเป็นคุณชั้นอุดม สามารถกำจัดกิเลสวาระทั้งอย่างหยาบ อย่างละเอียดให้หมดสิ้นไป ไม่มีส่วนเหลือ

(ตัวอย่าง)

กระทู้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก สอบในสนามหลวง

วันเสาร์ที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๑

พระอริยคุณาธาร (เกษม ป.๙) วัดราชาธิวาส แต่งเฉลยเป็นตัวอย่าง

สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺขสฺส

สพฺเพ ภายนฺติ มจฺจุโน

อตุตฺตํ อุมฺมํ กตฺวา

น หนฺนฺยฺย น ฆาตเย.

สัตว์ทั้งปวงหวาดต่ออาชญา ล้วนกลัวต่อความตาย ควรทำตนให้เป็นอุปมาแล้ว
ไม่ควรฆ่าเขาเอง ไม่พึงให้ผู้อื่นฆ่า (ผู้อื่น).

บัดนี้ จะได้อธิบายขยายความกระทู้ธรรม ตามนัยพระพุทธภาษิตที่ลิขิตเป็นอุทเทศบท
ณ เบื้องต้นนั้น พอเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและเป็นปฏิปทาในแนวทางแห่งการปฏิบัติตามหลัก
พุทธธรรมเป็นลำดับไป

ตามนัยแห่งพระพุทธภาษิตนี้ มีใจความสำคัญเป็นสองประเด็นใหญ่ ประเด็นที่หนึ่งพึงทราบว่
สัตว์ทุกชีวิตล้วนรักตัวกลัวอันตราย ไม่มีใครอยากได้ทุกข์ มีแต่รักความสงบสุข สงบกายใจ ประเด็นที่สอง
มองไปที่การประพฤติปฏิบัติต่อกันระหว่างบุคคล โดยให้ทำตนให้เป็นอุปมาคือเอาใจเขามาใส่ใจเรา
เอาใจเราไปใส่ใจเขา เมื่อรู้ว่าเขาก็เหมือนกับเรา และเราก็เหมือนกับเขาโดยความรักสุขเกลียดทุกข์แล้ว
เราไม่ควรฆ่าเขา ทั้งไม่ควรให้ผู้อื่นฆ่าผู้อื่น

เพื่อความกระจ่างชัดในอรรถปัญหุหา จะได้สังวรณ์ตามแนวทางแห่งพระบาลีอุทเทศนั้น
เป็นลำดับไปว่า ธรรมดาของสัตว์ทั้งหลายย่อมรักตัวกลัวตาย แหนงหน่ายต่อทุกข์เสมอเหมือนกัน
ย่อมประหวั่นครั่นคร้ามต่อความเดือดร้อน ตามพระบาลีข้างต้นที่ว่า สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺขสฺส สพฺเพ ภายนฺติ
มจฺจุโน นั้น ซึ่งมีคำแปลเป็นสาระสำคัญว่า “สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดต่ออาชญา ล้วนกลัวต่อความตาย”
นี้มีใช้คำทำนาย หากแต่พระพุทธองค์ทรงเปิดเผยความจริง

ขึ้นชื่อว่าอาชญา ย่อมทราบกันโดยทั่วไปว่า เป็นสิ่งนำมาซึ่งทุกข์แก่สัตว์ผู้ถูกลงอาชญา นั้น ๆ
ต่างว่า การปรับสินไหม การถูกจองจำ ตลอดจนการถูกเข่นฆ่า การประหารชีวิต จะเป็นอาชญาที่เป็น
ไปตามกฎหมาย หรือเป็นไปเพราะสัตว์เบียดเบียนกันเอง ก็ย่อมก่อให้เกิดความกลัวเกรงหวาดสะดุ้ง
แม้ความตายที่เป็นไปตามธรรมดาของสังขารที่มีกระบวนการเกิด แก่ เจ็บ ตาย สัตว์ทั้งหลายก็ยัง
สะดุ้งหวาดกลัว พยายามพาตัวหลีกเลี่ยงมุ่งจะให้ประสบความสวัสดิ์

พระบรมศาสดาจารย์ทรงทราบประพฤติกกรรมเช่นนี้ จึงทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ ให้มาประพฤติปฏิบัติเมตตากุณาต่อกัน พร้อมกันนั้นก็ได้ตรัสเตือนให้สาธุชนประกอบคุณงามความดี ตามนัยพระบาลีคาถาที่มาในขุททกนิกาย ธรรมบทว่า

สุขกามานิ ภูตานิ

โย ทณฺทน วิหีสติ

อุตฺตโน สุขเมसानโน

เปจฺจ โส น ลกฺเต สุขํ.

ซึ่งมีคำแปลเป็นภาษาไทยตามนัยแห่งพระบาลีนั้นว่า “สัตว์ทั้งหลายอยากได้ความสุข ผู้ใดเบียดเบียนผู้อื่นด้วยอาชญา แสวงหาความสุขเพื่อตน เขาผู้นั้นและโลกนี้ไป ย่อมไม่ได้ความสุข” จากความตามพระบาลีนี้ชี้ให้เห็นว่า สัตว์อยากได้สุขเหมือนกันหมด แต่ผู้ใดแสวงหาสุขเพื่อตน โดยทำความเดือดร้อนให้ผู้อื่น เขาผู้นั้นแม้จะสุขใจบ้างในปัจจุบัน แต่ในอนาคตกาลภายภาคหน้าหรือในสัมปรายภพ อันได้แก่สภาวะหลังจากละโลกนี้ไปแล้ว เขาย่อมไม่ได้สุข เพราะกรรมที่เขาเบียดเบียนผู้อื่นไว้ในชาตินี้นั่นเอง

ในทางกลับกัน ผู้แสวงหาสุขเพื่อตนโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยอาชญา ไม่ชวนชวายทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน สมเด็จพระชินวรศาสดาทรงรับรองว่า แม้ในอนาคตกาล เขาผู้นั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมจะมีความสุข โดยพระองค์ผู้ทรงเป็นนิรทุกข์ได้แสดงไว้ในบาลีขุททกนิกายธรรมบทนั่นเองว่า

สุขกามานิ ภูตานิ

โย ทณฺเทน น หีสติ

อุตฺตโน สุขเมसानโน

เปจฺจ โส ลกฺเต สุขํ.

ข้อนี้ เมื่อแปลเป็นภาษาไทยก็ได้ใจความว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้ใคร่สุข ผู้ใดแสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนคนอื่น เขาผู้นั้น (หลังจาก) ละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมได้สุข” นี่คือการต่างระหว่างคนที่แสวงหาสุขเพื่อตนโดยเบียดเบียนคนอื่นและไม่เบียดเบียนคนอื่น อันเป็นเครื่องยืนยันแจ้งชัดว่า พระบรมศาสดาทรงสั่งสอนให้เวไนยนิกรละกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี เพราะกรรมทั้งสองอย่างให้ผลต่างกัน ผู้ทำกรรมชั่ว เช่น การฆ่า เบียดเบียนผู้อื่นนั้นให้ผลเป็นทุกข์ ส่วนกรรมดี มิใช่ฆ่า ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นต้น ให้ผลเป็นความสุข

ยิ่งไปกว่านั้น พระพุทธศาสนายังแสดงไว้อีกว่า ผู้เบียดเบียนทำร้าย เช่นฆ่าผู้อื่นด้วยอาชญา แม้ว่าจะได้รับชัยชนะ แต่การกระทำของเขาเป็นการก่อเวร ทำให้ผู้พ่ายแพ้ประสบทุกข์มนุษย์สมควรมีความสุขเป็นผลประโยชน์ร่วมกัน สมด้วยนัยพระบาลีพจนะประพันธ์ที่มาในธรรมบท ขุททกนิกายว่า

ขยํ เวรํ ปสวติ

ทุกฺขํ เสติ ปราชิโต

อุปสนฺโต สุขํ เสติ

หิตฺวา ชยปราชยํ.

มีใจความว่า “ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมอยู่เป็นทุกข์ บุคคลละความชนะและความแพ้เสียได้ จึงสงบระงับอยู่เป็นสุข” ดังนี้ มีอรรถาธิบายขยายความเพิ่มเติมว่า ถ้าบุคคลปรารถนาจะมีชีวิตอยู่อย่างสงบทั้งในชาติปัจจุบันและในสัมปรายภพ จำต้องละความรู้สึกว่าต้องชนะคนอื่นเขาแล้วหันมาเอาดีที่การฝึกหัดปฏิบัติศีลธรรมอย่างมีมานะเสียให้ได้ ใ้ความเพียรพยายามทำตนให้เป็นผู้เย็น

โดยที่ไม่มีกิเลสที่ทำให้ร้อนคือ อูปริ ข้ามพ้นความยึดติดในกามเสียให้ได้ ผู้เช่นนี้ มีพระบาลีพุทธาธิบายว่า จะมีความสุขในกาลทุกเมื่อ ต้องตามเนื้อความพระบาลีในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคว่า

สพฺพทา เว สุขํ เสติ

พฺราหฺมโณ ปรีนิพฺพุโต

โย น ลิมฺปติ กามเสสุ

สีติญฺโตะ นิรุปริ.

มีเนื้อความตามนัยพระบาลีสังยุตตนิกายนั้นว่า “ผู้ใดเป็นผู้เยือกเย็น ไม่มีอูปริ ไม่ติดในกาม ผู้นั้นเป็นพราหมณ์ เป็นผู้ดับสนิท ย่อมอยู่เป็นสุขทุกเมื่อ” ดังนี้ มีอรรถโนมัตถยาธิบายขยายความว่า ผู้ที่จะมีความสุขทุกเมื่อได้ จะต้องเป็นผู้มีกายใจไม่เปื้อนด้วยกิเลส ต้องไม่มีอูปริ ต้องไม่ติดอยู่ในกาม เพราะกิเลสเหล่านี้เป็นตัวกระตุ้นให้ก่อกรรมทำชั่ว มีการฆ่า การเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น เป็นต้น แต่สาธุชนจะเป็นผู้เยือกเย็น ไม่มีอูปริ ไม่ติดในกามได้ต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่พระบรมศาสดาได้ทรงแนะนำพร่ำสอนไว้แล้ว

ศีล ทำให้กายสงบเย็น สมาธิทำให้ใจสงบเย็น ปัญญาเป็นตัวกำจัดกิเลสและอาสวะให้หมดสิ้นไป จึงทำให้กายและใจสงบเย็นอย่างยิ่ง ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนจึงควรฝึกฝนเพิ่มพูนปัญญา พัฒนาปัญญาให้แก่กล้า โดยเริ่มต้นแต่ปัญญาอันเป็นสัมมาทิฐิ ดำริเห็นเด่นชัดว่า การเบียดเบียนเช่นฆ่า เป็นบาป เป็นความชั่ว เป็นการก่อกรรมก่อเวร จนเห็นบาปเป็นบาป เห็นบุญเป็นบุญ แล้วเพิ่มพูนปัญญาให้มีกำลังแก่กล้าจนสามารถกำจัดกิเลสภายในภายนอกเสียได้ ไม่มีจิตอาลัยกับความชนะ ก็จะพบกับความสุขสงบร่มเย็นทั้งชาติชีวิตปัจจุบัน ทั้งไม่ต้องหวาดหวั่นกับโทษทุกข์ในสัมปรายภพ

สรุปความว่า พระพุทธศาสนาสอนเน้นให้เลิกละการเบียดเบียนทำร้ายกัน แต่ให้แบ่งปันความสุขแก่กัน เพราะสัตว์ทั้งหลายต่างก็อยากได้ความสุข สะดุ้งหวาดหวั่นต่อความทุกข์ การเบียดเบียนทำร้ายกันเป็นการก่อทุกข์ก่อเวร เมื่อเห็นเช่นนี้ ควรจะประกอบคุณความดีตามแนวแห่งศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อนำพาตนข้ามพ้นทุกข์ประสบความสุขในกาลทุกเมื่อ และไม่ต้องหวาดต่ออาชญา เป็นต้น

ได้อธิบายความตามนัยแห่งพระพุทธภาษิตที่ลิขิตไว้ ณ เบื้องต้นว่า สพฺเพ ตสนฺติ ทณฺทสฺส เป็นต้น ซึ่งแปลว่า “สัตว์ทั้งปวงย่อมหวาดต่ออาชญา ล้วนกลัวต่อความตาย ควรทำตนให้เป็นอุปมา แล้วไม่ฆ่าเขาเอง ไม่พึงให้ผู้อื่นฆ่า (ผู้อื่น)” ตามลำดับแล้วนั้น ก็จบลงด้วยประการฉะนี้

อักษรย่อ

ช. ฐ.	ชุฑททนิกาย	ธมฺมปทคาลา
ช. ฐ.	ชุฑททนิกาย	สุตฺตนิบาต
ช. จุ.	ชุฑททนิกาย	จุฬนิตฺเทศ
ช. ชา. ติก.	ชุฑททนิกาย	ชาดก ติกนิบาต
ช. ชา. เอก.	ชุฑททนิกาย	ชาดก เอกนิบาต
ช. ชา. ปญจก.	ชุฑททนิกาย	ชาดก ปญจกนิบาต
ช. ชา. อสีตี.	ชุฑททนิกาย	ชาดก อสีตีนิบาต
ช. มหา.	ชุฑททนิกาย	มหานิตฺเทศ
ช. ชา. สฎฺธิ.	ชุฑททนิกาย	ชาดก สฎฺธินิบาต
ช. เถร.	ชุฑททนิกาย	เถรคาลา
ช. เถรี.	ชุฑททนิกาย	เถรีคาลา
ช. ชา. ทุก.	ชุฑททนิกาย	ชาดก ทุกนิบาต
ช. อิติ.	ชุฑททนิกาย	อิติวุตฺตก
ช. ชา. มหา.	ชุฑททนิกาย	ชาดก มหานิบาต
ช. จริยา.	ชุฑททนิกาย	จริยาปิฎก
ช. ชา. เทรส.	ชุฑททนิกาย	ชาดก เทรสนิบาต
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ส. ส.	สงฺยุตฺตนิกาย	สคาวรรค
อง. ฉก.	อังกุตฺตรนิกาย	ฉกนิบาต

๕. เอววิหารี สโต อปฺปมตฺโต
ภิกขุ จริ หิตฺวา มมายิตานิ
ชาติชริ โสภปริทฺทวญจ
อิเธว วิทฺวา ปชเหยย ทุกฺขํ.

ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติ ไม่ประมาท ละความถือมั่นของเรา
ได้แล้วเที่ยวไป เป็นผู้รู้ ฟังละชาติ ชรา โสกะ ปริเทวะ และทุกข์ในโลกนี้ได้.

(พุทธ) ชุ. ส. ๒๕/๕๓๕ ชุ. จ. ๓๐/๙๒

๖. อฏฺฐาเนนปฺปมาเทน สลฺยเมเน ทเมน จ
ทีปํ กยิราถ เมธาวิ ยํ โอโฆ นากิรีติ.

คนมีปัญญา ฟังสร้างเกาะที่น้ำหลากมาท่วมไม่ได้ ด้วยความมั่น ความไม่ประมาท
ความสำรวม และความข่มใจ.

(พุทธ) ชุ. ฐ. ๒๕/๑๘

๒. จิตตวรรค คือ หมวดจิต

๗. อนนฺวสฺสูตฺตจิตฺตสฺส อนนฺวาทเจตฺโต
ปฺปุลฺลปาปปหีนสฺส นตฺถิ ชาครโต ภยํ.

ผู้มีจิตอันไม่ชุ่มด้วยราคะ มีใจอันโทสะไม่กระทบแล้ว มีบุญและบาปอันละได้แล้ว
ตื่นอยู่ ย่อมไม่มีภัย.

(พุทธ) ชุ. ฐ. ๒๕/๒๐

๘. กุมฺภูปมํ กายมิมํ วิทิตฺวา
นคฺรูปมํ จิตฺตมิมํ ฤเกตฺวา
โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธน
จิตฺตญจ รุกฺเข อนิเวสโน ลียา.

บุคคลรู้กายนี้ที่เปรียบด้วยหม้อ ก็นิจิตที่เปรียบด้วยเมืองนี้แล้ว ฟังรบมารด้วยอาวุธ
คือปัญญา และฟังรักษาแนวที่ชนะไว้ ไม่ฟังยับยั้งอยู่.

(พุทธ) ชุ. ฐ. ๒๕/๒๐

๙. จิตฺเตน นียติ โลโก จิตฺเตน ปริกฺขสฺสติ
จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสฺมนวฺคู.

โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตชักไป สัตว์ทั้งปวงไปสู่อำนาจแห่งจิตอย่างเดียว.

(พุทธ) ส. ส. ๑๕/๕๔

๑๐. ตณฺหาธิปฺนนา วตฺตลีสลพฺพธา
ลูขํ ตปี วสฺสสตํ จรฺนฺตา
จิตฺตยจฺ เนสํ น สมฺมา วิมุตฺตํ
หีนตฺตรูปา น ปารํคฺมา เต.

ผู้ถูกตีฬหาคอบงำ ถูกศีลพรตผูกมัด ประพฤติบะอันเศร้ำหมองตั้งร้อยปี
จิตของเขา ก็หลุดพ้นด้วยดีไม่ได้ เขามีตนเลว จะถึงฝั่งไม่ได้.

(พุทธ) ส. ส. ๑๕/๔๐

๑๑. ทฺนฺนิกฺคหสฺส ลหฺุโน ยตฺถ กามนิปาติโน
จิตฺตสฺส ทมฺโถ สาธุ จิตฺตํ ทนฺตํ สุชาวหํ.

การฝึกจิตที่ข่มยาก ที่เบา มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่ เป็นความดี (เพราะว่า)
จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

(พุทธ) ชุ. ธ. ๒๕/๑๙

๑๒. ปทุฏฺจจิตฺตสฺส น ผาติ โหติ
น จาปี นํ เทวตา ปุชฺชนฺติ
โย ภาตฺรํ เปตฺติกํ สาปเตยฺยํ
อวฺลยฺยิ ทฺกุกฺกมฺมการิ.

ผู้ใดทำกรรมชั่ว ล่องลงเอาทรัพย์สมบัติของพี่น้องพ่อแม่ ผู้นั้นมีจิตชั่วร้าย
ย่อมไม่มีความเจริญ แม้เทวดาก็ไม่บูชาเขา.

(นทีเทวดา) ชุ. ชา. ติก. ๒๗/๑๒๐

๑๓. ภิกฺขุ ลียา ฉายิ วิมุตฺตจิตฺโต
อากฺงฺเข เว หทยสฺसानุปตฺตี
โลกสฺส ฌตฺวา อุตฺถยพฺพยญฺจ
สุเจตฺโส อนิสฺสิโต ตทานิสฺโส.

ภิกษุเพ่งพินิจ มีจิตหลุดพ้น รู้ความเกิดและความเสื่อมแห่งโลกแล้ว มีจิตใจ
ไม่ถูกกิเลสอาศัย มีธรรมนั้นเป็นอันสงัด พึงหวังความบริสุทธิ์แห่งใจได้.

(เทวปุตฺต) ส. ส. ๑๕/๗๓

๑๔. โย อลีนฺน จิตฺเตน อลีนฺนมนฺโส นโร
ภาเวติ กุสลํ ฌมฺมํ โยคฺคฺกฺเขมสฺส ปตฺติยา
ปาปุณฺเณ อานุพฺพเพน สพฺพสฺสโยชนกฺขยํ.

คนใดมีจิตไม่ทอดลอย มีใจไม่หดหู่ บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อบรรลुरुธรรมที่เกษมจากโยคะ
พึงบรรลुरुธรรมเป็นที่สิ้นสังโยชน์ทั้งปวงได้.

(พุทธ) ชุ. ชา. เอก. ๒๗/๑๘

๑๕. สุทนต์ สุนิปุณฺ์ ยตถ กามนิปาตินํ
จิตฺตํ รุกฺเขล เมธาวิ จิตฺตํ คุตฺตํ สุชาวหํ.
ผู้มีปัญญา พึงรักษาจิตที่เห็นได้ยากนัก ละเอียดนัก มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่
(เพราะว่า) จิตที่คุ้มครองแล้วนำสุขมาให้.
(พุทธ) ชุ. ฐ. ๒๕/๑๙

๓. ธรรมวรรค คือ หมวดธรรม

๑๖. อตฺถจฺจตฺตสฺส น ปมาณมตฺถิ
เยน นํ วชฺชุตฺตํ ตสฺส นตฺถิ
สพฺเพสุ ฐมฺเมสุ สมฺมุตฺเตสุ
สมฺมุตฺตา วาทปฺลาปิ สพฺเพ.
ท่านผู้ดับไป (คือปรินิพพาน) แล้ว ไม่มีประมาณ จะพึงกล่าวถึงท่านนั้นด้วยเหตุใด
เหตุ นั้น ของท่านก็ไม่มี เมื่อธรรมทั้งปวง (มีขั้นเป็นต้น) ถูกเพิกถอนแล้ว แม้คลอง
แห่งถ้อยคำที่จะพูดถึง (ว่าผู้ นั้นเป็นอะไร) ก็เป็นอันถูกเพิกถอนเสียทั้งหมด.
(พุทธ) ชุ. สุ. ๒๕/๕๓๙ ชุ. จุ. ๓๐/๑๓๙

๑๗. อาทานตณฺหํ วินเยถ สพฺพํ
อุทฺธํ อโธ ติริยํ วาปี มชฺเฌ
ยํ ยํ หิ โลกสฺมี อุปาทียนฺติ
เตเนว มาโร อนเวติ ชนฺตุ.
พึงจัดตัณหาที่เป็นเหตุถือมั่นทั้งปวง ทั้งเบื้องต่ำ เบื้องสูง เบื้องขวาง ท่ามกลาง
เพราะเขาถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลกไว้ มารย่อมติดตามเขาไป เพราะสิ่งนั้น ๆ.
(พุทธ) ชุ. สุ. ๒๕/๕๔๖ ชุ. จุ. ๓๐/๒๐๒

๑๘. อฺจุจฺฉินฺนทฺถ ลินฺเนหฺมตฺตโน
กฺกมฺมํ สารทิกวํ ปาณินา
สนฺตมคฺคเมว พฺรหฺม
นิพฺพานํ สฺสคเตน เทสิตํ.
จงเด็ดเยื่อใยของตนเสีย เหมือนเอาฝ่ามือเด็ดดอกบัวในฤดูแล้ง จงเพิ่มพูน
ทางสงบ (ให้ถึง) พระนิพพานที่พระสุคตแสดงแล้ว.
(พุทธ) ชุ. ฐ. ๒๕/๕๓

๑๙. โอวาทยานุสาเสยย อสพภา จ นิวารเย
 สัตฺ หิ โส ปิโย โหติ อสत् โหติ อปฺปิโย.
 บุคคลควรเตือนกัน ควรสอนกัน และป้องกันจากคนไม่ดี เพราะเขาย่อมเป็นที่รัก
 ของคนดี แต่ไม่เป็นที่รักของคนไม่ดี.
 (พุทธ) ชุ. ธ. ๒๕/๒๕
๒๐. กามesu พุรหมจริยวา วิตตณฺโห สทา สโต
 สงฺขาย นิพฺพุโต ภิกฺขุ ตสฺส โน สนฺติ อิลฺลิตฺตา.
 ภิกษุผู้เห็นโทษในกาม มีความประพฤติประเสริฐ ปราศจากตัณหา มีสติทุกเมื่อ
 พิจารณาแล้ว ดับกิเลสแล้ว ย่อมไม่มีความหวนไหว.
 (พุทธ) ชุ. สฺ. ๒๕/๕๓๑ ชุ. จุ. ๓๐/๓๕
๒๑. ขตฺติโย จ อธมฺมฺภูโจ เวสฺโส จาธมฺมนิสฺสึโต
 เต ปริจฺจชฺชุก โลกฺเก อุปฺปชฺชนฺติ ทฺถคฺคฺติ.
 กษัตริย์ไม่ทรงตั้งอยู่ในธรรม และแพศย์ (คนสามัญ) ไม่อาศัยธรรม ชนทั้ง ๒ นั้น
 ละโลกแล้ว ย่อมเข้าถึงทุกคติ.
 (โพธิสตฺต) ชุ. ชา. ปลายก. ๒๗/๑๗๕
๒๒. คตฺทริโน วิโสภสฺส วิปฺปมุตฺตสฺส สพฺพิ
 สพฺพคนฺถปฺปหีนสฺส ปรีพาโห น วิชฺชติ.
 ท่านผู้มีทางไกลอันถึงแล้ว หายโศก หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง ละกิเลส
 เครื่องรัดทั้งปวงแล้ว ย่อมไม่มีความเร่าร้อน.
 (พุทธ) ชุ. ธ. ๒๕/๒๗
๒๓. จเช ธนํ องฺควรสฺส เหตุ
 องฺคํ จเช ชีวิตํ รกฺขมาโน
 องฺคํ ธนํ ชีวิตฺตฺวาปิ สพฺพิ
 จเช นโร ธมฺมมนุสฺสสรฺนโต.
 พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ เมื่อรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อคำนึงถึงธรรม
 พึงสละอวัยวะ ทรัพย์ และแม้ชีวิตทุกอย่าง.
 (โพธิสตฺต) ชุ. ธา. อลิตฺติ. ๒๘/๑๔๗
๒๔. ฉนฺทชาโต อนกฺขาเต มนฺสา จ สุโจ ลียา
 กามे จ อปฺภิวทฺทจฺจิตฺโต อุทฺธโรโตติ วุจฺจติ.
 พึงเป็นผู้พอใจและประทับใจในพระนิพพานที่บอกรับไม่ได้ ผู้มีจิตไม่ติดกาม
 ท่านเรียกว่าผู้มีกระแสอยู่เบื้องบน.
 (พุทธ) ชุ. ธ. ๒๕/๔๔

๓๐. นนทิสญโฆชน โลโก วิตกุกสฺส วิจารณ์
 ตณฺหยา วิปฺพาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจติ.
 สัตว์โลกมีความเพลินเป็นเครื่องผูกพัน มีวิตกเป็นเครื่องเที่ยวไป ท่านเรียกว่า
 นิพพาน เพราะละตัณหาได้.
 (พุทธ) ชุ. สฺ. ๒๕/๕๔๗ ชุ. จุ. ๓๐/๒๑๖, ๒๑๗
๓๑. นาถยตฺร โพชฌนฺคตฺปสา นาถยตฺร อินฺทริยสํวรา
 นาถยตฺร สพฺพนิสฺสคฺคา โสตถิ ปสฺสามิ ปาณินฺ.
 เรา (ตถาคต) ไม่เห็นความสวัสดีของสัตว์ทั้งหลาย นอกจากปัญญา ความเพียร
 ความระวังตัว และการสลละสิ่งทั้งปวง.
 (พุทธ) สํ. ส. ๑๕/๗๕
๓๒. ปญฺจกฺขนฺธา ปริยฺยาตา ติญฺจฺจนฺติ จินฺนมฺมูลกา
 ทุกฺกชฺชโย อานุปรตฺโต นตฺถิทานิ ปฺนพฺภโว.
 เบญจขันธ์ที่กำหนดรู้แล้ว มีรากชาติตั้งอยู่ ถึงความสิ้นทุกข์แล้ว ก็ไม่มีภ
 ต่อไปอีก.
 (พรหมมตตเถรี) ชุ. เถรี. ๒๖/๓๓๔
๓๓. ปตฺตา เต นิพฺพานํ เย ยุตฺตา ทสฺพลสฺส ปาวจเน
 อปฺโปสฺสุกฺกา ฆณฺเณติ ชาติมรณปฺปหานาย.
 ผู้ใดประกอบในธรรมวินัยของพระตถาคต มีความชวนชวายน้อย พากเพียร
 ละความเกิด ความตาย ผู้นั้นย่อมบรรลุนิพพาน.
 (สุเมธาเถรี) ชุ. เถรี. ๒๖/๕๐๒
๓๔. พหุสฺสุตฺตํ อุปาเสยฺย สุตฺถจฺ น วินาสเย
 ตํ มฺลํ พฺรหฺมจฺริยสฺส ตสฺมา ฆมฺมธโร ลียา.
 ฟังนังใกล้ผู้เป็นพหูสูต และไม่ฟังทำสุตะให้เสื่อม สุตะนั้น เป็นรากแห่งพรหมจรรย์
 เพราะฉะนั้น ควรเป็นผู้ทรงธรรม.
 (อานนทเถรี) ชุ. เถรี. ๒๖/๔๐๖

๕๐. โย จ วสสสดี ชีเว
เอกาห์ ชีวิต์ เสยโย

กุสึโต หีนวิริโย
วิริย อารภโต ทพหิ.

ผู้ใดเกียจคร้าน มีความเพียรเลว พึงเป็นอยู่ตั้งร้อยปี แต่ผู้ปรารภความเพียร
มั่นคง มีชีวิตเพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าผู้นั้น.

(พุทฺธ)

ช. ฐ. ๒๕/๓๐

๕๑. สพุพทา สีสสมปนุโน
อารทฐวิริโย ปหิตตโต

ปลยลวา สุตมาหิตโต
โอหมฺ ตรีติ พุตตรโ.

ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล มีปัญญา มีใจมั่นคงแล้ว ปรารภความเพียร ตั้งตนไว้ในกาล
ทุกเมื่อ ย่อมข้ามโอชะที่ข้ามได้ยาก.

(พุทฺธ)

ถ. ส. ๑๕/๗๔

๕. สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี

๕๒. วิวาหิ ภยโต ทิสฺวา
สมคฺคา สชิลา โหถ

อวิวาทญจ เขมโต
เอสา พุทฺธานุสาสนี.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวาทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวาทโดยความ
ปลอดภัยแล้ว เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี่เป็นพระพุทธานุสาสนี.

(พุทฺธ)

ช. จริยา. ๓๓/๕๕๕

๕๓. สามคฺคยเมว สิกฺกเขต
สามคฺคยโรโต ฐมฺมกุโ

พุทฺเธเหตุํ ปสฺสฺหิตํ
โยคฺกฺเขมา น ฐสฺสตี.

พึงศึกษาความสามัคคี ความสามัคคินั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลาย สรรเสริญแล้ว ผู้ยินดี
ในสามัคคี ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ.

(พุทฺธ)

ช. ชา. เตรส. ๒๗/๓๔๖

๕๔. สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี
สมคฺครโต ฐมฺมกุโ

สมคฺคานญจนุคฺโคโ
โยคฺกฺเขมา น ฐสฺสตี.

ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นสุข และการสนับสนุนคนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นสุข
ผู้ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่คลาดจากธรรมอันเกษมจากโยคะ.

(พุทฺธ)

ช. อิติ. ๒๕/๒๓๘

ธรรมวิจารณ์

บทนำ

ความลึกซึ้งแห่งธรรมระดับชั้นเอก

การศึกษาวิชาธรรมในชั้นเถรวาทนี้ นักศึกษาส่วนมากมีความหนักใจอย่างยิ่ง เพราะหลักสูตรได้บรรจุเนื้อหาสาระซึ่งเป็นหลักวิชาไว้มาก และเรื่องที่จะต้องกำหนดจดจำก็มีมาก ข้อนี้ย่อมเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปในหมู่นักศึกษา เมื่อเป็นเช่นนั้น นักศึกษาจะต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจ โดยรู้จักเลือกเฟ้นข้อธรรมซึ่งมีเนื้อความสุขุมลึกซึ้ง ให้รู้ธรรมคือผล รู้ธรรมคือเหตุ อย่างถูกต้อง โดยตลอดว่า อย่างไรเป็นสัทธรรมแท้ อย่างไรเป็นสัทธรรมปฏิรูป แล้วปฏิบัติให้ถูกต้องก็ย่อมบรรลุผลอันเป็นที่ประสงค์ได้โดยไม่ลำบากนัก เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ก็จะชื่อว่า เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ดังพระบาลีว่า อตถมมถาย ฐมมมถาย ฐมมานุฐมมปฏิปนุโน โหติ ฐอรรถทั่วถึงแล้ว ฐอรรถทั่วถึงแล้ว ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมดังนี้

ข้อควรจำ

ธรรมวิจารณ์ คือการเลือกเฟ้นข้อธรรมโดยใช้โยนิโสมนสิการ พิจารณาสอดส่องให้ถ่องแท้ว่า ธรรมประเภทไหนเป็นสัทธรรมแท้ ธรรมประเภทไหนเป็นสัทธรรมปฏิรูป โดยหาหลักฐานมาประกอบอ้างอิง เพื่อให้ทราบว่าเรื่องนั้นท่านผู้กล่าวมีความมุ่งหมายอย่างไร กว้างแคบตื้นลึกแค่ไหนเพียงไร

ในกัถสปลังยุต นิตานวรรค กล่าวไว้มีใจความว่า สัทธรรมปฏิรูป ยังไม่มีเพียงใด พระสัทธรรม ก็ยังดำรงอยู่เพียงนั้น เมื่อสัทธรรมปฏิรูปเกิดขึ้น พระสัทธรรมย่อมอันตรธานไป โมฆบุรุษ คือคนเปล่าในพระศาสนาตัวเอง เป็นผู้ยังพระสัทธรรมให้อันตรธาน

บทที่ ๑

ธรรมส่วนปรหมัตถปฏิปทา

ธรรมวิจารณ์ส่วนปรหมัตถปฏิปทา ท่านยกข้อธรรมที่เป็นกระทู้ตั้งไว้ ๖ ประการ คือ

๑. นิพพิทา ความหน่าย	๔. วิสุทธิติ ความหมดจด
๒. วิราคะ ความสิ้นกำหนัด	๕. สันติ ความสงบ
๓. วิมุตติ ความหลุดพ้น	๖. นิพพาน

๑. นิพพิทา ความหน่าย

นิพพิทา คือความหน่ายในเบญจขันธ์ซึ่งเกิดด้วยปัญญาพิจารณาเห็นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาได้ดังนี้ ย่อมเกิดความเบื่อหน่ายในทุกขันธ์ ไม่มัวเมาเพลิดเพลินยึดมั่นหมกมุ่นอยู่ในสังขารอันชั่วยวนแสนหา

อุทเทส

๑. เอล ปสฺสลิมี โลกั
ยตุล พาลา วิสีทนฺติ
ผู้ทั้งหลายจงมาดูโลกนี้ อันตระการดุจราชรถ ที่พวกคนเขลาหมกมุ่นอยู่ แต่พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่. (ธรรมบท โลกวรรค) | จิตฺตํ ราชรถูปมํ
นตฺถิ สงฺโก วิชานตํ. ^๑ |
|--|---|

๒. เย จิตฺตํ สยฺยเมสฺสนฺติ
ผู้ใดจักระวางจิต ผู้นั้นจักพ้นจากบ่วงแห่งมาร. (ธรรมบท จิตวรรค)	โมกฺขนฺติ มารพฺพนา ^๒ .

คำว่า โลก ในพระบาลีข้อที่ ๑ นั้น แบ่งเป็น ๒ คือ

- โลกโดยตรง ได้แก่ แผ่นดินเป็นที่อาศัย
 - โลกโดยอ้อม ได้แก่ หมู่สัตว์ผู้อาศัย
- โลกทั้ง ๒ ประการนี้ มีลักษณะ ๓ คือ
- สิ่งอันให้โทษโดยส่วนเดียว เปรียบด้วยยาพิษ
 - สิ่งอันให้โทษในเมื่อเกินพอดี เปรียบด้วยของมีนเมา
 - สิ่งอันเป็นอุปการะ เปรียบด้วยอาหารและเภสัชอันสบาย

๑. พุ. ฐ. ๒๕/๒๓/๓๘ ; ๒. พุ. ฐ. ๒๕/๑๓/๒๐.

เหตุที่ตรัสชวนพุทธบริษัทให้มาดูโลก

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสชักชวนให้พุทธบริษัทมาดูโลก โดยมีพระประสงค์จะให้พิจารณา ให้อุจจกของจริงสิ่งที่เป็นจริง จักได้ละทิ้งสิ่งที่เป็นโทษ ไม่ข้องไม่ติดในสิ่งที่เป็นคุณ พิจารณาหยั่งรู้ ให้ซึ่งลงไปถึงคุณโทษ ไม่ข้องไม่ติดในสิ่งที่เป็นคุณ พิจารณาหยั่งซึ่งลงไปถึงคุณโทษ ไม่ข้องประโยชน์ และมีโทษประโยชน์ในสิ่งนั้น ๆ อันคุมกันเข้าเป็นโลก ดุจการดูละคร ต้องฟังถึงคติชั่วที่ตัวละคร แสดงไปตามเนื้อเรื่อง ด้วยกำหนดรู้คติของคนเขลาและคนฉลาดจะได้ไม่ตื่นเต้นไม่ติดข้องอยู่ใน สิ่งนั้น ๆ

อาการสำรวมจิต

อาการระวังหรือสำรวมจิตนั้น มี ๓ ประการ คือ

๑. **สำรวมอินทรีย์** มิให้มีความยินดียินร้ายครอบงำในเมื่อเห็นรูป เป็นต้น
๒. **มนสิการกัมมัฏฐาน** อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ คืออสุภะและกายคตาสติ หรือมรณัสสติ
๓. **เจริญวิปัสสนา** พิจารณาลังขารแยกออกเป็นชั้นแล้ว สันนิษฐานเห็นเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

มาร

กิเลสกาม คือเจตสิกอันเศร้าหมอง ชักให้ใคร่ ใหลรัก ใหลอยากได้ กล่าวคือ ตัณหา ความทะยานอยาก ราคะ ความกำหนัด และอรติ ความซึ่งเคียด เป็นต้น จัดว่าเป็นมาร เพราะเป็น โทษล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน

บ่วงแห่งมาร

วัตถุกาม คือวัตถุอันน่าใคร่ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันเป็นของน่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ จัดว่าเป็นบ่วงแห่งมาร เพราะเป็นอารมณ์เครื่องผูกใจให้ติดแห่งมาร

ปฏิบัติแห่งนิพพิทา

อุทเทส

สัพเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ

สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ

สัพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี

อถ นิพฺพินฺนตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา°.

เมื่อใด เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง.....เป็นทุกข์..... ธรรมทั้งหลายทั้งปวง เป็นอนัตตา เมื่อนั้น ย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นทางแห่งวิสุทธิ. (ธรรมบท มรรควรรค)

คำว่า สังขาร ในอุทเทสข้างต้นนั้น ได้แก่ ชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันไดนามว่าเบญจขันธ์ และมีลักษณะเสมอกันเป็น ๓ คือ

๑. อนิจฺจตา ความไม่เที่ยง
๒. ทุกฺขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนตฺตตา ความเป็นอนัตตา

อนิจฺจตา ความไม่เที่ยงแห่งสังขาร ย่อมกำหนดรู้ได้ด้วยอาการ ๓ คือ

๑. ในทางที่เห็นได้ง่ายด้วยความเกิดขึ้นในเบื้องต้นและความสิ้นไปในเบื้องปลาย
๒. ในทางที่ละเอียดกว่านั้น ย่อมกำหนดรู้ได้ด้วยความแปรไปในระหว่างเกิดและดับ
๓. ในทางที่ละเอียดที่สุด ย่อมกำหนดเห็นความแปรปรวนแห่งสังขารชั่วขณะหนึ่ง ๆ

คือไม่คงที่อยู่นานเพียงระยะกาลนิดเดียวก็แปรแล้ว

ทุกฺขตา ความเป็นทุกข์แห่งสังขาร ย่อมกำหนดเห็นด้วยลักษณะแห่งทุกข์ ๑๐ ประการ คือ

๑. สภาวทุกข์	๒. ปกิณณกทุกข์	๓. นิพัทธทุกข์
๔. พยาริทุกข์	๕. สันตปาทุกข์	๖. วิปากทุกข์
๗. สหคตทุกข์	๘. อาหารปริเยฏฐิทุกข์	๙. วิวาทมุลกทุกข์
๑๐. ทุกข์ชั้น หรือทุกข์รวบยอด		

อธิบาย

๑. สภาวทุกข์ หรือทุกข์ประจำสังขาร คือ ชาติ ความเกิด ชรา ความแก่ มรณะ ความตาย

๒. ปกิณณกทุกข์ หรือทุกข์จร คือ โสกะ ความโศก ปริเทวะ ความร่ำไร ทุกฺขะ ความทุกข์กาย

โทมนัส ความทุกข์ใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ

๑. พ.ป. ๒๕/๓๐/๔๑.

เป็นทุกข์ ดังนี้ แสดงไว้ในบาลีปัจฉิมอุทานว่า เอวเมตสฺส เภวสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย^๑ โหติ แปลว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนั้น ย่อมมีอย่างนี้ดังนี้

อนัตตตา ความเป็นอนัตตาแห่งสังขาร พึงกำหนดรู้ได้ด้วยอาการ ๕ คือ

๑. ด้วยไม่อยู่ในอำนาจ หรือด้วยสิ้นความปรารถนา
๒. ด้วยแย้งต่ออัตตา
๓. ด้วยความเป็นสภาพหาเจ้าของมิได้
๔. ด้วยความเป็นสภาพสูญ คือว่างหรือหายไป
๕. ด้วยความเป็นสภาวะธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย

อนิจจลักษณะ ย่อมได้ในสังขาร ๒ คือ อุปาตินนสังขาร สังขารที่มีใจครอง และ อุปาตินนสังขาร สังขารที่ไม่มีใจครอง

ทุกข์ลักษณะ ย่อมได้เฉพาะอุปาตินนสังขาร สังขารที่มีใจครองอย่างเดียว เพราะเป็น เจตสิกธรรม

อนัตตลักษณะ ย่อมได้ทั้งในสังขาร และในวิสังขาร (วิสังขาร คือธรรมอันมิใช่สังขารที่ท่าน หมายเอานิพพาน)

คำว่า “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา” ในบาลีอุทเทสที่แสดงปฏิบัติแห่งนิพพานนั้น หมายเอาสังขารก็ได้ วิสังขารก็ได้

ข้อควรจำ

นิพพิทา หมายเอาความหน่ายในทุกข์ที่เกิดขึ้นด้วยการใช้โยนิโสมนสิการ พิจารณาเห็นโลก อย่างแท้จริง ไม่ติดอยู่ในกิเลสภพและวัตถุกาม เป็นกิจที่เข้าไปเพื่อพ้นทุกข์ ถ้านำจากสิ่งหนึ่ง แล้วไปติดอยู่ในอีกสิ่งหนึ่ง อย่างนี้ไม่เรียกว่า นิพพิทา แต่เรียกว่า ถีนะ ท้อแท้ ความหน่ายในทุกข์ ซึ่งเกิดด้วยปัญญา เรียกว่า นิพพิทาญาณ ซึ่งจัดเป็นปฏิบัติแห่งวิสุทธิ

๒. วิชาคะ ความสิ้นกำหนด

๑. **นิพพิหนฺทํ วิชาชฺชติ^๑**. เมื่อหน่าย ย่อมสิ้นกำหนด (อนัตตลักษณะสูตร)
๒. **วิชาโค เสฏฺโฐ ฐมฺมาน^๒**. วิชาคะเป็นสิ่งที่ประเสริฐ แห่งธรรมทั้งหลาย. (ธรรมบท มรรควรรค)
๓. **สุขา วิชาคตา โลเก กามานํ สมตฺกฺกโม^๓**. วิชาคะ คือความก้าวล่วงเสียด้วยดี ซึ่ง กามทั้งหลายเป็นสุขในโลก. (วินัย พุทธอุทาน มหาวรรค)

๑. ที. มหา. ๑๐/๓๑/๓๗.

ไวพจน์แห่งวีราคะ

ไวพจน์ คือคำสำหรับใช้เรียกแทนกันแห่งวีราคะ มี ๘ คำ คือ

๑. มทนิมมทโน	ธรรมยังความเมาให้สร้าง
๒. ปีปาสวินโย	ความนำเสียซึ่งความระหาย
๓. อาลยสมุคฺฆาโต	ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย
๔. วฏฺฐุปฺจุเจโท	ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ
๕. ตณฺหกุชโย	ความสิ้นแห่งตัณหา
๖. วิราโค	ความสิ้นกำหนด
๗. นิโรโธ	ความดับ
๘. นิพฺพทานํ	ธรรมชาติหาเครื่องเสียบแทงมิได้

ความเมา ในคำว่า มทนิมมทโน หมายถึงความเมาในอารมณ์อันชั่วร้ายให้เกิดความเมา มี ๑๑ ประการ คือ ๑. สมบัติแห่งชาติ ๒. สกฺล ๓. อิสริยะ ๔. บริวาร ๕. ลาภ ๖. ยศ ๗. สรรเสริญ ๘. สุข ๙. เยาว์วัย ๑๐. ความหาโรคมิได้ ๑๑. ชีวิต

วีราคะ ได้แก่ ความสิ้นกำหนดปราศจากเสนาหา ฟอกจิตจากน้ำย้อม คือกิเลสสาม

อธิบาย

๑. มทนิมมทโน ได้แก่ ธรรมอันยังความเมาในสมบัติแห่งชาติและสกฺล เป็นต้น ที่กล่าวมา ให้สร้าง นับเป็นวีราคะ ความสิ้นกำหนด

๒. ปีปาสวินโย ได้แก่ ความนำเสียซึ่งความกระหาย หมายถึงความกระวนกระวาย เพราะความอยาก เปรียบด้วยอาการกระหายน้ำ

๓. อาลยสมุคฺฆาโต ได้แก่ ความถอนเสีย คือระงับเสียซึ่งความกระวนกระวายนั้น นับเป็นวีราคะด้วย

คำว่า อาลัย หมายถึงความติดพัน ความห่วงใยในปियารมณ์ การถอนขึ้นด้วยดี ซึ่งอาลัยนั้น พรากจิตออกเสียจากปियารมณ์นั้น ก็นับเป็นวีราคะด้วย

๔. วฏฺฐุปฺจุเจโท ได้แก่ การเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ เฉพาะคำว่า วัฏฏะ ท่านหมายถึงความ เวียนว่ายตายเกิด เวียนกันไปไม่รู้จักจบสิ้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. กิเลสวฏฺฏโฏ วนคือกิเลส
๒. กมฺมวฏฺฏโฏ วนคือกรรม
๓. วิปากวฏฺฏโฏ วนคือวิปาก^๑.

๑. วิสุทฺธิ. ๓/๑๙๘.

สัตว์ผู้มีกิเลสทำการอย่างใด การอย่างนั้นจัดเป็นกรรม กรรมนั้นนั่นแหละ ย่อมอำนวยความสะดวกในภพหน้า เป็นวิบากได้เสวยวิบากเข้าแล้ว กิเลสเกิดขึ้นอีก ทำกรรมไปใหม่อีก วิบากก็เกิดขึ้นใหม่ เวียนกันไปอย่างนี้ที่เดียว เฉพาะในภพเดี๋ยวก็เวียนอยู่เหมือนกัน กิเลสย่อมเป็นปัจจัยให้กระทำการ กรรมย่อมอำนวยวิบากดีหรือชั่ว เสวยวิบากเข้า กิเลสย่อมเกิดขึ้นอีก เวียนกันไปจนกว่าอริยมรรคจะตัดให้ขาดลง วัฏฏะนั้นจึงชื่อว่าขาดสาย ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะอย่างนี้นับเป็นวิราคะด้วย

๕. ตณฺหุขโย ได้แก่ ความปราศจากตัณหา คือความทะยานอยากซึ่งมีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑. กามตัณหา	มีอาการแสหากามารมณ์
๒. ภวตัณหา	มีอาการรณไปในภพ
๓. วิภวตัณหา	มีอาการส่ายเพื่อพ้นจากภพ ^๑

เรื่องของตัณหาที่กล่าวมานี้ ท่านอาจารย์บางพวกอธิบายกันไว้หลายนัยต่าง ๆ กัน ในขุททกวัตตวิภังค์แห่งวิภังค์ปกรณ์แก้ไขไว้ว่า

ภวตัณหา ได้แก่ ราคะ ที่สหระคตด้วยภวทิกฺขุ วิภวตัณหา ได้แก่ ราคะ ที่สหระคตด้วยอุจฺเจททิกฺขุ

ทิกฺขุเนื่องด้วยภพ หรือความเห็นข้างเกิดเป็นภวทิกฺขุ ก็สมกับอธิบายข้างต้น อีกอย่างหนึ่งจำกัดลงเฉพาะรูปภพ ส่วนกามภพจัดเข้าในกามตัณหา อาจารย์บางท่านก็ตีความว่า หมายถึงเอาอัสสททิกฺขุเทียบด้วยอุจฺเจททิกฺขุ

๖. วิราคะ ได้แก่ ความสิ้นกำหนดปราศจากเสนาหา ฟอกจิตให้หมดจดจากน้ำย้อม คือกิเลสกาม

๗. นิโรธ ได้แก่ ความดับ อันเป็นกิริยาสามัญ หมายถึงเอาความดับแห่งธรรมมีเหตุเป็นแดนเกิดได้ในคำเหล่านี้ว่า

เตสฺสจฺจ โย นิโรโธ จ^๒. พระตถาคต ตรัสความดับแห่งธรรมเหล่านั้นด้วย

ยงฺกิลฺลิจิ สมฺพยุทฺทมํ สพฺพนฺตํ นิโรธฺทมมํ^๓. สิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวลมีความดับเป็นธรรมดา

เอวเมตฺตสฺส เกวลสฺส ทฺถุขกฺขณฺธสฺส นิโรโธ โหติ^๔. ความดับแห่งกองทุกข์สิ้นเชิงนั้นย่อมมีด้วยอย่างนี้

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า นิโรธ หมายถึงเอาความดับ คือระงับจิตเจตสิก ในลำดับแห่งสมาบัติที่ ๘ เรียกว่า นิโรธสมาบัติ ดังกล่าวไว้ในจูฬเวทลลสูตร

๑. อจ. ฉกฺก. ๒๒/๓๗๗/๔๙๔ ; อภิ. วิ. ๓๕/๙๓๓/๔๘๔.

๒. วิ. มห. ๔/๖๕/๗๔.

๓. วิ. มห. ๔/๑๖/๒๒.

๔. ที. มห. ๑๐/๔๐/๔๐.

อีกนัยหนึ่ง คำว่า นิโรธ หมายถึงเอาความดับทุกข์ เนื่องจากดับตัณหา ดังแสดงในนิเทศแห่งทุกขนิโรธอริยสัง

ส่วนคำว่า นิโรธ ในที่นี้ หมายถึงเอาอาการดับแห่งตัณหา ด้วยหากำหนดมิได้โดยไม่เหลือ มีดับเจตสิกทุกข์เป็นผล จึงนับเป็นวิราคะด้วย

๘. นิพพาน จะอธิบายในเรื่องว่าด้วยนิพพาน ในที่นี้ท่านนับเป็นอย่างเดียวกันกับวิราคะ

วิราคะจัดเป็นอริยมรรค อริยผล

วิราคะ ที่มาในลำดับแห่งนิพพิทา จัดเป็นอริยมรรค เช่นในคำว่า นิพพิทนต์ วิรุชติ (เมื่อหน่าย ย่อมสิ้นกำหนด) หรือมาต่อกับวิมุตติ จัดเป็นอริยมรรค เช่นในคำว่า วิราคะ วิมุตติ (เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น) แต่ว่าถ้าในที่ได้วิราคะมาตามลำดับ ในที่นั้น วิราคะจัดเป็นอริยผล เช่นในคำว่า วิราโค เสฏโฐ ธรรมานํ ฯ (วิราคะ เป็นสิ่งที่ประเสริฐ แห่งธรรมทั้งหลาย ฯลฯ)

ข้อควรจำ

วิราคะ เป็นได้ทั้งอริยมรรคและอริยผล คือถ้ามาในลำดับแห่งนิพพิทา หรือมาคู่กับวิมุตติ จัดเป็นอริยมรรค ถ้ามาตามลำดับ จัดเป็นอริยผล

วิราคะ ที่เป็นอาการของเบญจขันธ์ ดังในคำว่า วิราคะธรรม นั้น จัดเป็นขยวิราคะ วิราคะ เพราะสิ้นไป ได้แก่ เบญจขันธ์ย่อยยับดับไป ส่วนวิราคะที่กล่าวถึงในอริการแห่งวิราคะ นั้น จัดเป็น อัจฉินตวิราคะ วิราคะเพราะล่วงพ้น ได้แก่ ความสิ้นกำหนดเพราะสิ้นสุด

๓. วิมุตติ ความหลุดพ้น

อุทเทส

๑. วิราคะ วิมุตติ^๑. เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น. (อนัตตลักขณสูตร)

๒. กามาสวาปี จิตต์ วิมุตติ จิตฺต กวาสะวาปี จิตต์ วิมุตติ จิตฺต อวิชชาสะวาปี จิตต์ วิมุตติ จิตฺต^๒. จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยกาม จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยภพ จิตหลุดพ้นแล้ว แม้จากอาสวะเนื่องด้วยอวิชชา. (มหาวิภังค์ วินัย)

๓. วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ ญาณ โหติ^๓. เมื่อหลุดพ้นแล้ว ญาณว่าหลุดพ้นแล้ว ย่อมมี. (อนัตตลักขณสูตร)

วิมุตติ คือความหลุดพ้น หมายถึง หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย จิตเป็นผู้หลุดพ้น

๑. มหาวคค. ปฐม. ๔/๒๓/๒๘.

๒. มหาวิภังค. ปฐม. ๑/๓/๘.

๓. มหาวคค. ปฐม. ๔/๒๓/๒๘.

อาสวะ คือกิเลสที่ต้องอยู่ หรือหมักหมมอยู่ในสันดาน ได้แก่ กิเลสที่เป็นเจ้าเรือน เรียกว่า อาสวะ ในบาลี เรียกว่า อาสวะ ส่วนในอรรถกถา เรียกว่า กิเลส

อาสวะ ๓

๑. กามาสวะ เทียบด้วย กามตัณหา
๒. ภวาสวะ เทียบด้วย ภวตัณหา
๓. อวิชชาสวะ^๑ ได้แก่ ตัวอวิชชาเอง คือความไม่รู้แจ้งด้วยความเขลา ซึ่งสงเคราะห์

เข้าในอาการของโมหะ

วิมุตติ ในบาลีอุทเทสข้อที่ ๑ ท่านว่าได้แก่อริยผล เพราะสืบเนื่องมาจากวิราคะ

วิมุตติ ในบาลีอุทเทสข้อที่ ๒ ท่านว่าได้แก่อริยมรรค เพราะท่านได้แสดงไว้ในลำดับแห่งการรู้แจ้งอริยสัจ ๔

วิมุตติ ในบาลีอุทเทสข้อที่ ๓ ท่านว่าเป็นอริยผล เพราะท่านแสดงญาณที่สืบเนื่องมาจากวิมุตติ

วิมุตติ ๒ ตามบาลี

๑. เจโตวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งใจเป็นปฏิปทาของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริยมรรค ด้วยการบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนามาโดยลำดับ

๒. ปัญญาวิมุตติ^๒ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา เป็นปฏิปทาของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริยผล ด้วยการเจริญวิปัสสนาอย่างเดียว

วิมุตติ ๕ ตามอรรถกถา

๑. ตังควิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยองค์นั้น ๆ
๒. วิกขัมภนวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยข่มไว้
๓. สมุจเจทวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยตัดขาด
๔. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยสงบราบคาบ
๕. นิสสรณวิมุตติ ความหลุดพ้นด้วยออกไปเสีย

ข้อควรจำ

วิมุตติ แปลว่า ความหลุดพ้น จิตเป็นผู้หลุดพ้น และหลุดพ้นจากอาสวะ ๓ มีกามาสวะ เป็นต้น วิมุตติ ในบาลีจำแนกไว้เป็น ๒ คือ ๑. วิมุตติ ๒. วิมุตติญาณทัสสนะ

๑. ที. มหา. ๑๐/๗๖/๙๖ ; ส. สพ. ๑๘/๕๐๔/๓๑๕.

๒. อัง. ทูก. ๒๐/๒๗๖/๗๘.

วิมุตติกับวิมุตติญาณทัสสนะ ถ้ากล่าวถึงพร้อมกันในที่ใด พึงเข้าใจว่า วิมุตติ ได้แก่ อริยมรรค
วิมุตติญาณทัสสนะ ได้แก่ อริยผล ถ้าเฉพาะวิมุตติอย่างเดียว เป็นได้ทั้งอริยมรรค ทั้งอริยผล

วิมุตติที่สืบเนื่องมาจากนิพพิทาและวิราคะ จัดเป็นโลกุตตระและอนาสวะ ถ้าเพ่งถึงวิมุตติ
๕ ก็เป็นได้ทั้งโลกิยะ ทั้งโลกุตตระ คือ ตทั้งควิมุตติกับวิกขัมภณวิมุตติ จัดเป็นโลกิยะ ส่วนสมุจเฉทวิมุตติ
ปฏิบัติสัทธาวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ จัดเป็นโลกุตตระ

วิมุตติ ของพระอเสชะ มีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา บริบูรณ์

๔. วิสุทธิ ความหมดจด

อุทเทส

๑. ปล่อยวาง ปริสุขมตี^๑. ย่อมหมดจดด้วยปัญญา. (ยักขสังยุต สคาถวรรค)

๒. เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา^๒. นั้นเป็นทางแห่งวิสุทธิ. (ธรรมบท มรรควรรค)

วิสุทธิ คือความหมดจด ได้แก่ หมดจดจากกิเลสอัสวะทั้งปวง ความหมดจดนี้ ย่อมเกิดได้
ด้วยปัญญา

วิสุทธิในลัทธิพราหมณ์

ลัทธิพราหมณ์ ถือว่าความหมดจดจะมีได้ ด้วยการชำระบาป โดยทำพิธีลอยบาปเสีย
ในแม่น้ำคงคา (อาบน้ำชำระบาปได้)

ลัทธิคริสต์ ถือว่าความหมดจดจะมีได้ ด้วยการสวดมนต์อ่อนนวยพรแด่พระเจ้า ให้ยกโทษให้
หลักพระพุทธศาสนา ถือว่าความหมดจดจะมีได้ด้วยปัญญา จะมีได้ด้วยเหตุอื่นไม่ได้
หมายความว่า บุญบาปจะมีได้เพราะตนเองเป็นผู้กระทำ ไม่มีใครมาช่วยทำให้บริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ได้
ดังพระบาลีว่า

อตตนา ว กตํ ปาปํ

อตตนา สงฺกิลิสุตติ

อตตนา อกตํ ปาปํ

อตตนา ว วิสุขมตี

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตุตฺ

นาญโณ อญฺญํ วิโสธเย^๓.

ทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจดเอง ความหมดจดและ
ความเศร้าหมองเป็นของเฉพาะตน คนอื่นยังคนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่.

ปฏิบัติแห่งวิสุทธิ

ท่านได้แสดงปฏิบัติแห่งวิสุทธิด้วยวิปัสสนาญาณ ๔ ซึ่งมีอยู่ในภาวะเป็นปุถุชนและภาวะ
เป็นอริยะ

๑. ส. ส. ๑๕/๘๔๓/๓๑๕.

๒. พ. พ. ๒๕/๓๐/๕๑.

๓. พ. พ. ๒๕/๒๒/๓๗.

วิปัสสนาญาณ ๙

๑. อุทยัพพญาณ	พิจารณาด้วยปัญญาว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เพราะเพ่ง
ความเกิดและความดับแห่งสังขาร
๒. กังคญาณ	พิจารณาเห็นแต่ความแปรปรวนความดับไปในชั่วขณะ
๓. กยตูปัฏฐานญาณ	พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นอนัตตา เห็นในขณะเดียวกัน
ปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว
๔. อาทีนวญาณ	พิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นทุกข์
๕. นิพพิทาญาณ	ความหน่ายในสังขารซึ่งเกิดด้วยปัญญา
๖. มุญจितุกัมมตาญาณ	ความหน่ายนั้นเป็นปฏิปทา เครื่องนำไปถึงความเป็นผู้จะปลด
อุปาทานเสีย
๗. ปฏิสังขญาณ	พิจารณาหาอุบายเครื่องหลุดพ้น
๘. สังขารเปกขาญาณ	ความวางเฉยในสังขาร
๙. สัจจานุโลมิกญาณ	พิจารณาเห็นอนุโลมในอริยสัจ ^๑

อธิบาย

๑. อุทยัพพญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารไม่เที่ยง เพราะเพ่ง
ความเกิดความดับ นี้จัดเป็น อุทยัพพญาณ คือเห็นเกิดดับ

๒. กังคญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารไม่เที่ยง เพราะเพ่ง
ความแปรในชั่วขณะ นี้จัดเป็น กังคญาณ คือเห็นย่อยยับ

๓. กยตูปัฏฐานญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารเป็นอนัตตา ย่อมเห็น
ในขณะเดียวกัน นี้จัดเป็น กยตูปัฏฐานญาณ คือเห็นปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว

๔. อาทีนวญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารเป็นทุกข์ นี้จัดเป็น
อาทีนวญาณ คือเห็นโทษ

๕. นิพพิทาญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารเป็นของน่าเบื่อหน่าย
ในลำดับ นี้จัดเป็น นิพพิทาญาณ คือเห็นความหน่าย.

๖. มุญจितุกัมมตาญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า นิพพิทานั้น ย่อมเป็น
ปฏิปทาเครื่องนำไปถึงความเป็นผู้ใคร่จะพ้นไปเสีย

๗. ปฏิสังขญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า เมื่อปรารถนาจะพ้นแล้ว
ก็พิจารณาหาอุบาย นี้จัดเป็น ปฏิสังขญาณ คือเห็นการพิจารณา

๘. สังขารเปกขาญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า เมื่อเห็นการพิจารณาแล้ว
ต่อนั้นก็วางเฉยในสังขาร นี้จัดเป็น สังขารเปกขาญาณ คือเห็นการวางเฉยในสังขารโดยลำดับกัน

๑. วิสุทธิ. ๓/๒๖๒-๓๑๙ ; พ. ปฏิ. ๓๑/๑. สงคท. ๕๕.

๙. สัจจานุโลมิกญาณ ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า เมื่อเห็นการวางเฉยในสังขารแล้ว แต่นั่นเห็นอนุโลมอริยสัง นี่จัดเป็น สัจจานุโลมิกญาณ คือเห็นอนุโลมอริยสัง ได้แก่ สัจจานุโลมิกญาณ ภาวะเป็นอริยะอยู่ในตัวต่อแห่งภาวะเป็นปุถุชนและภาวะเป็นอริยะ

ญาณนี้ ท่านเรียกว่า โคตรกุกุญาณ ก็มี หมายความว่า ญาณครอบโคตร คือสว่างภาวะเดิม ต่อกันไปเป็นวาระแห่งอริยมรรคและอริยผลโดยลำดับกัน นิพพิทา ชื่อว่าเป็นทางแห่งวิสุทธิ

วิสุทธิ อีกนัยหนึ่ง

อุทเทส

๓. มคคานกฺขจฺจคิโก เสฏฺโฐ

เอเสว มคฺโค นตฺถญฺโถ ทสฺสนสฺส วิสฺสุทฺธิยา^๑.

ทางมืองค์ ๘ เป็นทางประเสริฐสุดแห่งทางทั้งหลาย.....ทางนั้นแลไม่มีทางอื่น เพื่อหมดจดแห่งทัสสนะ.

วิสุทธิ ๗

๑. สีสวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
๓. ทิฏฐิวินิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ^๒

มรรค ๘ เทียบกับวิสุทธิ ๗ ดังนี้

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์เข้าในศีลวิสุทธิ

สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าในจิตตวิสุทธิ

สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ได้ในวิสุทธิ ๕ เป็นลำดับ โดยที่สัมมาสังกัปปะ ทำกิจพิจารณา สัมมาทิฏฐิ ทำกิจสันนิษฐาน

๑. พุ. ธิ. ๒๕/๓๐/๕๑.

๒. ม. มุ. ๑๒/๒๙๖/๒๙๐.

วิสุทธิ ที่เป็นโลกุตตระ

วิสุทธิที่จัดเป็นโลกุตตระ เพราะภาวะที่เป็นอริยมรรคและอริยผล มี ๒ คือ

- ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ
- ญาณทัสสนวิสุทธิ

ข้อควรจำ

วิสุทธิ คือความหมดจดแห่งจิต เพราะเมื่อจิตหมดจดจากกิเลสภพหรือจากอาสวะได้แล้ว ย่อมหลุดพ้นจากความเศร้าหมอง ย่อมผ่อนคลาย ดูผ้าที่ฟอกแล้ว ย่อมหมดจดจากมลทินขาวผ่อง ฉะนั้น ลัทธิพราหมณ์ถือว่า บาปที่ทำแล้วอาจลอยเสียด้วยทำพิธีเมื่ออาบน้ำ ลัทธิคริสต์ถือว่า สวดมนต์อ่อนนวยพระผู้เป็นเจ้าของเพื่อโปรดยกโทษให้ หลักพระพุทธศาสนาถือว่า ความบริสุทธิ์และความเศร้าหมอง เป็นของเฉพาะตัวทำให้กันไม่ได้ คือจะมีได้เพราะตนเองเป็นผู้กระทำ

๕. สันติ ความสงบ

อุทเทส

๑. สุนติมคฺคเมว พุรุหย^๑.

สูงพ้นทางแห่งความสงบนั้นแล. (ธรรมบท มรรควรรค)

๒. นตฺถิ สุนติปรํ สุขิ^๒

สุขอื่นจากความสงบ ย่อมไม่มี (ธรรมบท สุขวรรค)

๓. โลกามิสํ ปชฺเห สุนติเปกฺโข^๓.

ผู้พ้นความสงบ พึงละอาภิมิสในโลกเสีย. (สังยุต สคาถวรรค)

สันติ คือ ความสงบ หมายถึงสงบกาย สงบวาจา และสงบใจ สงบกายและสงบวาจา จัดเป็นสันติภายนอก สงบใจ จัดเป็นสันติภายใน

ทางในอุทเทสข้อที่ ๑ นั้น หมายถึงทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วจิตทวาร มโนทวาร

ทางที่จะดำเนินไปสู่สันติ คือ สงบกาย วาจา ใจ จากโทษภัย ละโลกามิส คือ กามคุณ ๕ เสีย มีสันติเป็นธรรมเครื่องอยู่ กล่าวคือ การทำ การพูด การคิด อย่างไรก็ดีเป็นไปเพื่อสันติ เช่น เว้นจากเบียดเบียนกัน เว้นจากการวิวาทและผรุสวาจา กล่าวถ้อยคำอันสุภาพไพเราะ นี้ก็คิดในทางเมตตา กรุณา ในทางที่ถูกทำนองคลองธรรม การทำ การพูด การคิดอย่างนี้ เรียกว่า ปฏิบัติทางแห่งสันติ

๑. พุ. ฎ. ๒๕/๓๐/๕๓.

๒. พุ. ฎ. ๒๕/๒๕/๔๒.

๓. ส. ส. ๑๕/๘/๓.

สันติ เป็นโลกิยะและโลกุตตระ

สันติ เป็นได้ทั้งโลกิยะและโลกุตตระ ที่เป็นโลกิยะ ได้ในบาลีว่า น หิ รุณเณน โสเกน สนฺตี ปปโปติ เจตโส บุคคลย่อมถึงความสงบแห่งจิต ด้วยร้องไห้ ด้วยเศร้าโศก ก็หาไม่

สันติ ที่เป็นโลกุตตระ ได้ในบาลีว่า โลกามีลํ ปชเห สนฺติเปกฺโข ผู้เพ่งสันติ พึงละโลกามิสเสีย

เหตุที่ตรัสสอนให้พุทธบริษัทพูนทางแห่งสันติ

พระบรมศาสดาตรัสสอนให้พุทธบริษัทพูนทางแห่งความสงบนั้น เพราะมีพุทธประสงค์จะให้พุทธบริษัทได้ประสบความสุขอย่างแท้จริง เพราะความสุขที่แท้จริงนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความสงบ ความสงบจัดเป็นความสุขอย่างยิ่ง ดังในอุทเทสข้อที่ ๒ ว่า นตฺถิ สนฺติปริํ สุขํ สุขอื่นจากความสงบ ย่อมไม่มี

ข้อควรจำ

สันติ ย่อลงเป็น ๒ คือ สันติภายนอก สันติภายใน สงบกาย และสงบวาจา จัดเป็นสันติภายนอก สงบใจ จัดเป็นสันติภายใน

ทางแห่งสันติ มี ๓ คือ กายทวาร วจิตวาร และมโนทวาร

สันติ เป็นได้ทั้งโลกิยะทั้งโลกุตตระเช่นเดียวกับวิสุทธิ

โลกามิส เครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลก คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าชอบใจ

เหตุที่ท่านให้ละโลกามิสเสีย ก็เพราะโลกามิส เป็นเครื่องล่อใจให้ติดอยู่ในโลก ดุจเหยื่อที่เกี่ยวเบ็ดอยู่ ผู้ติดโลกามิส ย่อมหาความสงบไม่ได้

๖. นิพพาน

อุทเทส

๑. นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา^๑.

พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าวนิพพานว่ายอดเยี่ยม. (ธรรมบท พุทธวรรค)

๒. นิพพานคมนํ มคฺคํ ชิปฺปเมว วิโสธเย^๒.

พึงรีบชำระทางไปนิพพาน. (ธรรมบท มรรควรรค)

๑. พุ. ฐ. ๒๕/๒๔/๔๐ ; ที. มหา. ๑๐/๕๔/๕๗

๒. พุ. ฐ. ๒๕/๓๐/๕๓.

๓. นิพพาน ปรหม์ สุขิ^๑.

นิพพาน เป็นสุขอย่างยวดยิ่ง. (ธรรมบท สุวารรค)

นิพพาน แปลได้ ๒ นัย คือ

๑. นิพพาน แปลว่า ดับหรือเย็น หมายถึงเอาอนุปาติเสส
๒. นิพพาน แปลว่า ธรรมชาติหาเครื่องเสียบแทงมิได้ หมายถึงเอาสุปาติเสส

นิพพาน ๒

๑. สุปาติเสสนิพพาน หมายถึงเอาดับกิเลสแต่ชั้นยังทรงอยู่
๒. อนุปาติเสสนิพพาน หมายถึงเอาการดับขั้นของท่านผู้ปราศจากกิเลส

นิพพานตามมติศาสนาพราหมณ์

พวกพราหมณ์ถือกันว่า มีต้นเดิมอย่างหนึ่ง เรียกว่า ปรมาตมฺหฺ เทียบกับศัพท์มคธ เป็นปรมตฺโถ หรือ ปรมตฺตา ปรมาตมฺหฺ นั้น แบ่งภาคออกจากตนให้เข้าถึงรูปกายอันสร้างขึ้นต่าง ๆ กัน ซึ่งเรียกว่า อาตมฺหฺ อาตมฺหฺ นั้น ตกอยู่ในคติแห่งกรรมคือทำบาปหนัก ชนิดอนันตริยกรรม จุตฺจากร่างนั้นแล้ว ย่อมตกนรกไม่มีกำหนดพัน ที่ทำบาปไม่มากนัก ย่อมตกนรกชั่วคราวบ้าง เกิดเป็นมนุษย์ชั้นเลวบ้าง เกิดเป็นสัตว์ดิรัจจานบ้าง ส่วนที่ทำความดีพอประมาณ ย่อมเกิดในสวรรค์ชั้นต่ำ หรือเกิดในมนุษย์โลก สรุปความได้ว่า ความดี ย่อมผลัดเปลี่ยนคติให้ดีขึ้น ทำดีมากขึ้น คติย่อมดีมากขึ้น

อาตมฺหฺ นั้น เมื่อท่องเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว ในที่สุดย่อมถึงความบริสุทธิ์จากบาปทั้งปวงได้ชื่อว่า มหาตมฺหฺ

มหาตมฺหฺ นั้น จุตฺจากร่างที่สุดแล้ว ย่อมกลับมาหา ปรมาตมฺหฺ อันเป็นต้นเดิมอีกแล้ว เป็นอยู่คงที่ไม่จุตฺอีก นี่เป็นที่สุดแห่งสงสารของลัทธิพราหมณ์ เรียกว่า นิรัจจานมฺ แปลอย่างเดียวกับ นิพพานของเรา

นิพพานตามมติลัทธิคริสตัง

การบัญญัติที่สุดแห่งสงสาร ก็ทำนองเดียวกันกับลัทธิพราหมณ์ แต่โดยอาการอยู่ข้าง เป็นบุคคลลาภิษฐานจัด นักบุญ เบื้องหน้าแต่มีพระคเณศคือตาย ย่อมขึ้นสวรรค์ไปอยู่กับพระเจ้า เป็นนิรันดร ไม่โยกย้าย แต่ปฏิเสศการได้อัตภาพเป็นมนุษย์ และดิรัจจาน ต่างชนิดสับสนกัน

๑. พุ. ฐ. ๒๕/๓๗/๔๒.

นิพพานตามมติพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา ถือมูลเหตุอันเกิดแต่สังขารเป็นต้นสาย นิพพานเป็นปลายสาย และปฏิบัติเสถียรแต่ยอมรับความเชื่อมถึงกันแห่งจิตในภพนี้ และปฏิสนธิจิตในภพหน้า ยอมรับการตกนรกขึ้นสวรรค์ ถือเอากำเนิดเป็นมนุษย์ แต่การตกนรกขึ้นสวรรค์นั้นไม่มีที่สุด เช่น พระเทวทัต และพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นตัวอย่าง กล่าวถึงความบริสุทธิ์ด้วยการบรรลุพระอรหัต โดยอาการอย่างเดียว แต่คัดค้านการค่อยให้บริสุทธิ์เอง เรียกว่า สังสารสุทธิ ต้องสำเร็จด้วยวิริยะกับปัญญา แต่ยอมรับว่าไม่สำเร็จโดยรวดเร็วไม่มีภพ เช่น ระยะเวลาบำเพ็ญบารมี ของพระโพธิสัตว์เป็นตัวอย่าง

ยกย่องนิพพานเป็น ๒ คือ

- ยกย่องว่าเป็นธรรมไม่ตาย ได้ในคำว่า **อปฺปมาโท อมตํ ปท^๑**. ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย. (ธรรมบท อปฺปมาทวรรค)
- ยกย่องว่าเป็นฐานไม่จืด ได้ในคำว่า **เต ยนฺติ อจฺจตุ ฐานํ ยตุล คนฺตุวา น โสจเร^๒**. มุนีเหล่านั้น ย่อมไปสู่สถานอันไม่จืด ที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก. (ธรรมบท โกธวรรค)

บาลีแสดงปฏิปทาแห่งนิพพาน

- อปฺปมาทโร วิกฺขุ ปมาเท ภยทสฺสี วา อภพฺโพ ปรีหานาย นิพฺพานสุเสว สนฺติเก^๓**.

ภิกษุยินดีในความไม่ประมาทแล้ว หรือเห็นภัยในความประมาทโดยปกติ ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อล้อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว. (ธรรมบท อปฺปมาทวรรค)

- สตฺถุครุ ฐมฺมครุ สงฺฆเ จ ติพฺพคารโว สมาริครุ อาตปิ ลิกฺขาย ติพฺพคารโว อปฺปมาทครุ วิกฺขุ ปฏิสนฺตารคารโว อภพฺโพ ปรีหานาย นิพฺพานสุเสว สนฺติเก^๔**.

ภิกษุหนักในพระศาสนา หนักในพระธรรม มีความเคารพกล้าในพระสงฆ์ มีความเพียรหนักในสมาธิ มีความเคารพกล้าในสิกขา หนักในความไม่ประมาท และเคารพในปฏิสนธการ ย่อมเป็นผู้ไม่ควรเพื่อล้อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว. (คารวสูตร สัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย)

- ยมฺหิ ฆานนฺจ ปญฺญา จ ส เว นิพฺพานสนฺติเก^๕**. ฆานและปัญญามีในผู้ใด ผู้นั้นปฏิบัติใกล้นิพพาน. (ธรรมบท ภิกขุวรรค)

- เต ฆายิโน สาทติกา นิจฺจํ ทพฺพปรุกฺกมา ผุสนฺติ ธีรา นิพฺพานํ โยคฺกเขมฺมํ อนุตฺตร^๖**.

๑. พุ. ฐ. ๒๕/๑๒/๑๘.

๒. พุ. ฐ. ๒๕/๓๒/๔๕.

๓. พุ. ฐ. ๒๕/๑๒/๑๙.

๔. อจ. สัตตก. ๒๓/๒๙/๓๐.

๕. พุ. ฐ. ๒๕/๓๕/๖๕

๖. พุ. ฐ. ๒๕/๑๒/๑๘

ธีรชนเหล่านั้น เข้ามาน มีเพียรติดต่อกัน มีความบากบั่นมั่นคงเป็นนิตย์ ย่อมถูกต้อง
นิพพานอันเกษมจากโยคะ หารธรรมอื่นยิ่งกว่ามิได้. (ธรรมบท อปฺปมาทวรรค)

๕. สิญจ ภิกขุ อิมํ นาวิ สิตฺตา เต ลหุเมสฺสตี
เจตฺวา รากฺขฺย โทสฺสย ตโต นิพฺพานเมหิสี^๑.

ภิกษุ เธอจงวิตเรื่อนี้ เรืออันเธอวิตแล้ว จักปล้นถึง เธอตัดรากะและโทสะแล้ว แต่นั้น
จักนิพพาน. (ธรรมบท ภิกขุวรรค)

เรือหมายเอาอัฐภาพร่างกายของคนเรานี่เอง ส่วนอาการที่วิตนั้น หมายถึงการบรรเทา
กิเลสและบาปกรรมเสียได้ จนขจัดได้เด็ดขาด จักปล้นถึงทำคือนิพพาน

๖. สติ ภายคตา อฺปฏฺฐิตา จสุ ผสฺสสายตเนสุ สํวโต
สตัดํ ภิกขุ สมาหิตอ ชลฺยวา นิพฺพานมตฺตโน^๒.

ภิกษุผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติแล้ว ลังวรในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖ แล้ว มีจิตตั้งมั่นติดต่อกันแล้ว
พึงรู้นิพพานแห่งตน. (นันทวรรค อุทาน)

บาลีแสดงสอุปาทิเสสนิพพาน

๑. ตณฺหยา วิปฺปหาเนน นิพฺพานํ อิติ วุจฺจตี^๓.

เพราะละตัณหาเสีย ท่านกล่าวว่า นิพพาน. (ปัญหาอุทฺตมมาณพ ปารายนวรรคสุดตนิบาต)

๒. สพุทฺโธ ตณฺหานํ ขยา อเสสฺวิราคนิโรโธ นิพฺพาน^๔.

ความดับด้วยสำรอกโดยไม่เหลือ เพราะสิ้นแห่งตัณหาทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง
เป็นนิพพาน. (นันทวรรค อุทาน)

๓. เอกา ทิ ธาตุ อิท ธิฏฺฐธฺมมิกา^๕

สอุปาทิเสสา ภวเนตฺติสงฺขยา.

ธาตุอันหนึ่งแลเป็นไปในธรรมอันแลเห็นแล้วในโลกนี้ เป็นนิพพานธาตุ มีอุปาทิ
ยังเหลือเพราะสิ้นธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ. (คือตัณหา) (ทุกกนิบาต อิติวุตตกะ)

บาลีแสดงอนุปาทิเสสนิพพาน

๑. อภิญฺจนํ อนาทานํ

เอตํ ทิปิ อนาปรํ

นิพฺพานํ อิติ นํ พุริมิ

ชฺรามจฺจุปริกฺขยิ^๖.

เรากล่าวทวีปนั้นมิใช่อื่น หาท่วงมิได้ หาเครื่องยึดมิได้ เป็นที่สิ้นรอบแห่งชราและมัจจุว่า
นิพพาน. (ปัญหากัปปมาณพ ปารายนวรรค สุดตนิบาต)

๑. พุ. ฐ. ๒๕/๓๕/๖๕

๒. พุ. ฐ. ๒๕/๑๒/๑๘

๓. พุ. สฺ. ๒๕/๔๓๗/๕๔๗ พุ. ฐ. ๓๐/๔๕๗/๒๑๗

๔. พุ. อ. ๒๕/๘๔/๑๒๒

๕. พุ. อิติ. ๒๕/๒๒๒/๒๕๙.

๖. พุ. สฺ. ๒๕/๔๓๘/๕๔๘ ; พุ. ฐ. ๓๐/๓๘๒/๑๘๕.

๒. อนุปาติเสสา ปน สมปรายิกา

ยมฺหิ นฺริชฺฌนฺติ ภวานิ สพฺพโส°.

ส่วนธาตุเป็นไปในธรรมอันจะพึงถึงข้างหน้า ที่ภพทั้งปวงดับแล้ว ด้วยประการทั้งปวง เป็นนิพพานธาตุหาอุปาทิเหลือมิได้. (ทุกกนิบาต อิติวุตตกะ)

๓. เตสํ รูปสโม สุโข°.

ความเข้าไปสงบแห่งสังขารเหล่านั้น ย่อมเป็นสุข. (นิทานวรรค สังยุต)

๔. อตฺถิ ภิกฺขเว ตทายตฺนํ ๗เปฯ ตํ เอเสวนฺโต ทฺภุขฺสฺสาติ°.

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะนั้นมีอยู่ ที่เป็นดิน น้ำ ไฟ ลม ไม่มีเลย อากาสนัญญายตนะ วิญญาณัญญายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ ก็มีไซ้ โลกนี้ก็มีไซ้ โลกอื่นก็มีไซ้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ทั้ง ๒ ก็มีไซ้ อนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย เราไม่กล่าวเลย ซึ่งอายตนะนั้นว่าเป็นการมา เป็นการไป เป็นการยืน เป็นการจูด เป็นการเกิด อายตนะนั้นหาที่ตั้งอาศัยมิได้ มิได้เป็นไป หาอารมณ์มิได้นั้นแลที่สุดแห่งทุกข์. (ปาฏลิกามิวรรค อุทาน)

ในสูตรนี้ เรียกนิพพานว่า อายตนะ และส่องให้เห็นเนื้อความว่า นิพพานนั้นย่อม มีสภาพดังนี้ คือ

๑. มิใช่รูปชั้น
๒. มิใช่นามชั้น
๓. มิใช่โลกนี้
๔. มิใช่โลกอื่น
๕. มิใช่เป็นโลกเองพร้อมทั้งสัตว์โลก
๖. เป็นหลายสายแห่งทุกข์ชั้น

๕. อตฺถิ ภิกฺขเว อชาตํ อภฺวตํ อกตํ อสงฺขตํ°.

ภิกษุทั้งหลาย อายตนะอันไม่เกิดแล้ว ไม่เป็นแล้ว ไม่แต่งแล้ว มีอยู่. (ปาฏลิกามิวรรค อุทาน)

บาลีแสดงนิพพานทั้ง ๒ บรรยาย

๑. เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺตีตํ ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมฺภโธ สพฺพูปฺธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหุขฺโย วิราโค นิโรโธ นิพฺพาน°.

ธรรมชาตินั้นสงบแล้ว ธรรมชาตินั้นประณีต ธรรมชาติใดเล่าเป็นที่สงบแห่งสังขารทั้งปวง เป็นที่สละคืออุปธิทั้งปวง เป็นที่สิ้นแห่งตัณหา เป็นที่สิ้นกำหนด เป็นที่ดับ คือนิพพาน. (นวกนิบาต อังคุตตรนิกาย)

๑. พุ. อิติ. ๒๕/๒๒๒/๒๕๙

๒. ต. นิ. ๑๖/๔๖๑/๒๒๘ ; ที. มหา. ๑๐/๑๔๗/๑๘๑.

๓. พุ. สฺ. ๒๕/๑๕๘/๒๐๖.

๔. พุ. อ. ๒๕/๑๖๐/๒๐๗.

๕. อัง. นวก. ๒๓/๒๔๐/๔๓๙.

ศัพท์ว่า อุปธิ มี ๒ นัย

๑. เป็นชื่อของกิเลส ด้วยอรรถว่า เข้าไปยึดถือเข้าครอง
๒. เป็นชื่อแห่งเบญจขันธ์ ด้วยอรรถว่า เข้าไปยึดถือคือหอบไว้ซึ่งทุกข์

นิพพุตศัพท์มี ๒ นัย

๑. ใช้ในอรรถทั่วไป เช่นคำว่า สาลิกุรี สุนิพพุต ข้าวตังแห่งข้าวสาลี อันเย็นดีแล้ว
๒. ใช้ในอรรถละเอียดลึกซึ้ง เช่นคำว่า อตถิ นิพพุติ น นิพพุโต ปุมา^๑ ความดับมีอยู่
คนผู้ดับหามีไม่

ทางไปนิพพาน

ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง โดยไม่ถ้อยมั่นส่วนสุดทั้งสอง คือกามสุขัลลิกานุโยค การตามประกอบความเป็นผู้ติดข้องอยู่ในกามสุข อันเป็นสายที่ย่อหย่อนเกินไป และอัตตกิลมณานุโยค การบำเพ็ญเพียร ทำตนให้ลำบากอันเป็นทางสายตึงเกินไป แล้วแสดงทาง มืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ให้สาธุชนปฏิบัติฝึกหัดกาย วาจา ใจไปตามทางนั้น ๆ ให้เป็นส่วนภavana ที่จะบรรลุถึงนิพพานอันจัดว่าเป็นทางหลายสายแห่งพระพุทธศาสนาโดยไม่ยากลำบากนัก

นิพพานเป็นบรมสุข

ที่ว่า นิพพานเป็นบรมสุขนั้น คือ ดับ สุข สงบ เย็น เป็นสุขที่ไม่มีอามิสเจือปน ซึ่งเรียกว่า นิรามิสสุข

ข้อควรจำ

นิพพาน แปลว่า ดับหรือเย็น หมายถึงเอาอนุปาติเสส แปลว่า ธรรมชาติหาเครื่องเสียบแทง มิได้ หมายถึงเอาสอุปาทิเสส

อุปธิ ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจริต อาหาร ปฏิฆะ อุปาทินนธาตุ ๔ आयตนะ ๖ วิญญาณ ๖

อุปธิ ย่อให้สั้นลงได้ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก

ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส จัดเป็นส่วนกิเลส เพราะเป็นเหตุเศร้าหมองภายในด้วยกัน เรียกโดยชื่อว่า กิเลสอุปธิ

๑. วิสุทธิ. ๓/๑๐๑

กรรม ทุจริต อาหาร จัดเป็นส่วนอกิสังขาร เพราะเป็นสภาพปรุงแต่งสังขารเหมือนกัน เรียกโดยชื่อว่า อกิสังขารรูปิ

อุปาทินนธาตุ อายตนะ วิญญาณ จัดเป็นส่วนขันธิ เพราะเป็นวิบากด้วยกัน เรียกโดยชื่อว่า ขันธิรูปิ

ปรมัตถะ ในคำว่า ปรมัตถปฏิปทา นั้น ท่านหมายเอานิพพาน เพราะนิพพานเป็นที่ดับขันธิ และเหตุแห่งทุกขิโดยสิ้นเชิง เป็นคุณธรรมที่อำนวยการประโยชน์อย่างยอดเยี่ยม ไม่มีคุณธรรมอื่นใดจะให้ประโยชน์ถึงเพียงนั้น

บทที่ ๒

ธรรมส่วนสังสารวัฏฏ์ โดยบุคคลาธิษฐาน

คติ อุทเทส

- จิตเต สงฺกิลฺลฺเจ ทุคฺคิ ปาฎิ กงฺขา^๑
เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคฺคิเป็นอันต้องหวัง (วัตฺตฺอุปฺมฺสูตร)
- จิตเต อสงฺกิลฺลฺเจ สุกฺคิ ปาฎิ กงฺขา^๒
เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุกฺคิเป็นอันหวังได้ (วัตฺตฺอุปฺมฺสูตร)
คติ แปลว่า ภูมิเป็นที่ไป หรือเป็นที่ถึงเบื้องหน้าแต่ภพมี ๒ คือ
 - ทุคฺคิ ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว
 - สุคฺคิ ภูมิเป็นที่ไปข้างดีคติทั้ง ๒ ประการนี้ ในบาลีแห่งพระสูตรทั้งหลาย ท่านได้แจกออกไปโดยมีประเภทต่าง ๆ กัน คือ

ทุคฺคิ ๒ ประเภท

- นิริยະ โลกอันหาความเจริญมิได้
- ติรัจฺจณโยนิ กำเนิดแห่งติรัจฺจณ

ทุคฺคิ ๓ ประเภท

- นิริยະ โลกอันหาความเจริญมิได้
- ติรัจฺจณโยนิ กำเนิดแห่งติรัจฺจณ
- ปีตติวิสยະ แดนแห่งเปรต คือจำพวกผี

ทุคฺคิ ๓ ประเภท อีกนัยหนึ่ง

- อบาย โลกอันปราศจากความเจริญ
- ทุคฺคิ ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว
- วินิบาต โลกหรือวิสัยเป็นที่ตกแห่งสัตว์ผู้ไร้อำนาจ

ทุคฺคิ ๔ ประเภท

- อบาย
- ทุคฺคิ
- วินิบาต
- นิริยະ

๑-๒ ม. ม. ๑๒/๙๒/๖๔.

ทศติ ๔ ประเภท ตามอรรถกถา

๑. นริยะะ โลกอันหาความเจริญมิได้
๒. ตีรัจฉานโยนิ กำเนิดแห่งตีรัจฉาน
๓. ปิตติวิสยะ แดนแห่งเปรต คือจำพวกผี
๔. อสุรกาย จำพวกยักษ์ ที่เรียกว่า อสูร

สुकติ ๒ ประเภท

๑. เทวะ เทวดาชั้นสวรรค์ หรือชั้นพรหม
๒. มนุษย์ คือ ขัตติยมหาศาล พราหมณ์มหาศาล คหปติมหาศาล ซึ่งเป็นจำพวกที่สมประกอบ

สुकติ ๒ ประเภท อีกนัยหนึ่ง

๑. สุกติ ภูมิเป็นที่ไปข้างดี
๒. สวรรค์ โลกเป็นที่ไปดี หรือมีอารมณ์ดี หมายถึงเทวโลกชั้นต่ำที่เป็นกามาพจร

เทวทูต ๕

๑. เด็กแรกคลอด
๒. คนแก่
๓. คนเจ็บ
๔. คนถูกลงราชทัณฑ์
๕. คนตาย

นริยะะ ๑๐ ประเภท

๑. อััพพุทะ
๒. นิรััพพุทะ
๓. อัพัพพะ
๔. อหหะ
๕. อฏฏะ
๖. กุมุทะ
๗. โสคันธิกะ
๘. อุปปละ
๙. ปุณทริกะ
๑๐. ปทุมะ

ตีรัจฉาน ๗ ชนิด

ในทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย แสดงตีรัจฉานประเภทเล็ยคลานไว้ ๗ ชนิด คือ

๑. งู
๒. แมงป่อง
๓. ตะขาบ
๔. พังพอน
๕. แมว
๖. หนู
๗. นกเค้า

ตีรัจฉาน ๕ ประเภท

ในพาลปณฑิตสูตร แสดงตีรัจฉานไว้ ๕ ประเภท คือ

๑. ตีณักขา จำพวกมีหญ้าเป็นภักขา ระบุชื่อไว้มี ม้า โค ลา ฯลฯ
๒. คูณักขา จำพวกมีคูณเป็นภักขา ระบุชื่อไว้มี สุนัข ไก่ สุนัข ฯลฯ

๓. จำพวกเกิดแก่ตายในที่มืด ระบุชื่อไว้มี ตั๊กแตน บุ้ง ไล่เดือน ฯลฯ
๔. จำพวกเกิดแก่ตายในน้ำ ระบุชื่อไว้มี ปลา เต่า ฉลาม ฯลฯ
๕. จำพวกเกิดแก่ตายในของโสโครก เช่น เกิดในปลา ในศพเน่า ในขมมุด ในน้ำครำ
ในน้ำเน่า

ปิดติวิสัย

ปิดติวิสัย แดนแห่งเปรต หมายถึง จำพวกผี บุรพนิตรา ผู้ล่วงลับไปถือกำเนิดใหม่ ทั้งทุกคติ และสุคติ ตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ มีการทักขิณาเพื่ออุทิศให้เขาเหล่านั้น เรียกพิธีนั้นว่า “ศราทชะ” ส่วนในลัทธิฝ่ายพุทธศาสนา ก็อนุมัตติการกระทำเช่นนั้น และเรียกพิธีนั้นว่า ปุพเพตพลี ซึ่งมีกล่าวไว้ในอาทิตยสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย โดยความเป็นกิจอันอริยสาวกผู้ครองเรือนจะพึงกระทำ

เปรต ๔ ชนิด

๑. รูปร่างไม่สมประกอบ ซุบผอม อุดโซ
๒. รูปร่าง เช่น กายเป็นมนุษย์ แต่ศีรษะเป็นอย่างอื่น เช่น เป็นกาบ้าง เป็นสุกรบ้าง เป็นดิรัจฉานบ้าง เป็นงูบ้าง
๓. รูปร่างพิกลเสวยกรรมอยู่ตามลำพัง ด้วยอำนาจบาปกรรม
๔. รูปร่างอย่างมนุษย์ปกติ ที่สวยก็มี มีวิมานเป็นที่อยู่ แต่ในราตรีต้องออกวิมานไปเสวยกรรมกรรม กว่าจะรุ่ง เรียกว่า เวมานิกเปรต

ข้อควรจำ

สังสารวัฏฏ์ คือการเวียนเกิด เวียนตาย ด้วยอำนาจ กิเลส กรรม วิบาก คติ คือภูมิเป็นที่ไป มี ๒ คือ

๑. ทุกคติ ภูมิเป็นที่ไปข้างชั่ว
๒. สุคติ ภูมิเป็นที่ไปข้างดี

จิตเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลส ๑๖ ชนิด

ศราทชะ เป็นพิธีทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ตามลัทธิศาสนาพราหมณ์

ปุพเพตพลี เป็นพิธีทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ตามลัทธิศาสนาพุทธ

อวิชชา เป็นเบื้องต้นของสังสารวัฏฏ์ ทุกข์หรือเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นท่ามกลางของสังสารวัฏฏ์ และพระนิพพาน เป็นที่สุดของสังสารวัฏฏ์

คนที่ทำสังฆเภท ตายแล้วต้องไปเกิดในอบายและนิริยะดังพระบาลีว่า อปายิโก เนรยิโก กปปฏิโจ สงฆเภทโก แปลว่า ผู้ยังสงฆ์ให้แตกกัน เป็นผู้เกิดในอบาย ในนิริยะตั้งอยู่ชั่วกัลป์

บทที่ ๓

สมถกัมมัฏฐาน

สมถะ

สมถะ แปลได้ ๓ นัย คือ

๑. ธรรมะเป็นเครื่องสงบระงับของจิต
๒. ธรรมะอันยังจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์กิเลส
๓. ความสงบระงับของจิตภายใน
กัมมัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งแห่งการงาน

สมถภาวนา

สมถภาวนา แปลได้ ๓ นัย คือ

๑. กุศลบุตรผู้มีศรัทธามาเจริญสมถะ ทำให้เกิดขึ้นด้วยเจตนาอันใด เจตนาอันนั้นชื่อว่า สมถภาวนา
๒. กุศลบุตรผู้มีศรัทธา ยังสมถะอันเป็นอุบายเครื่องสงบระงับของจิต ให้เกิดมีขึ้นชื่อว่า สมถภาวนา
๓. เจตนาอันเป็นไปในสมถกัมมัฏฐานทั้งหมดทั้งสิ้น ชื่อว่า สมถภาวนา

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

กายคตาสติ เมตตา พุทธานุสสติ กสิณ จตุธาตुวัตถถาน จัดเป็นหัวใจสมถกัมมัฏฐาน

กายคตาสติ คือสติกำหนดพิจารณาทั้งกายตนและกายคนอื่นมาเป็นอารมณ์ โดยให้เห็นเป็นของน่าเกลียด โสโครก ผู้ที่เจริญกายคตาสติกัมมัฏฐาน ต้องกำหนดอาการ ๕ คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทนฺตา ฟัน ตโจ หน้ง พิจารณาอาการทั้ง ๕ โดยสี โดยสัณฐาน โดยกลิ่น โดยที่เกิด โดยที่อยู่ ทั้งอนุโลมและปฏิโลม

เมตตา ความมีจิตคิดปรารถนาความสุขแก่ผู้อื่น ผู้ที่เจริญเมตตากัมมัฏฐาน ต้องนึกถึงคนอื่น มาเทียบกับตนว่า เรารักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทิใด คนอื่นก็รักสุข เกลียดทุกข์ ฉันทินั้น โดยปลุกความรักใคร่ในเพื่อนมนุษย์ทั่วไป จนถึงสัตว์ทุกประเภท ทุกชนิด เป็นที่สุด

พุทธานุสสติ คือสติระลึกถึงพระพุทธเจ้า โดยปรารถนาคุณความดีของพระองค์เป็นหลัก ไม่ได้ระลึกถึงโดยการยกโทษหรือค่อนขอดด้วยประการใด ๆ

กสิณ คือวัตถุล้วนเป็นเหตุจงใจให้เข้าไปผูกอยู่ วัตถุที่จัดเป็นกสิณนั้น ต้องเป็นของที่ไม่ขาดตา ซึ่งท่านจัดไว้ ๑๐ ประการ คือ ๑. ปฐวี ดิน ๒. อาโป น้ำ ๓. เตโช ไฟ ๔. วาโย ลม (กุตกสิณ ๔) ๕. นีลํ สีเขียว ๖. ปิตํ สีเหลือง ๗. โลหิตํ สีแดง ๘. โอทาทํ สีขาว (วัณณกสิณ ๔) ๙. อาโลโก แสงสว่าง และ ๑๐. อากาโส ที่ว่างเปล่า

จตุธาตุวัตถุสถาน คือการกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ เพื่อให้รู้ตามสภาวะความเป็นจริงของร่างกายว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ ประชุมหรือคุ่มกันเข้าเท่านั้น

ธาตุ คือสภาวะที่มีอยู่เองโดยธรรมดา ซึ่งจะแยกออกไปอีกไม่ได้ เรียกว่า ธาตุ

สังขาร คือธาตุทั้ง ๔ ซึ่งประชุมหรือคุ่มกันเข้าเองโดยธรรมดา หรือที่มนุษย์ปรุงแต่งขึ้น เรียกว่า สังขาร

นิ वर्ณ ๕ สงเคราะห์เข้าในจริต

๑. กามฉันทะ	สงเคราะห์เข้าใน	ราคะจริต
๒. พยาบาท	”	โทสะจริต
๓. ถีนมิทระ	”	โมหะจริต
๔. อุทธัจจกุกกุกจะ	”	วิตกจริต
๕. วิวิกิจฉา	”	โมหะจริต

กัมมัฏฐานเป็นที่สบายแก่คนมีจริตต่าง ๆ

๑. **คนที่มีราคะจริต** ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑
๒. **คนที่มีโทสะจริต** ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๘ ประการ คือ วัณณกสิณ ๔ และ พรหมวิหาร ๔
๓. **คนที่มีโมหะจริตกับวิตกจริต** ควรเจริญอานาปานสติ
๔. **คนที่มีสังขารจริต** ควรเจริญอนุสสติ ๖ คือ ๑. พุทธานุสสติ ๒. ธัมมานุสสติ ๓. สังฆานุสสติ ๔. สีลานุสสติ ๕. จาคานุสสติ ๖. เทวตานุสสติ
๕. **คนที่มีพุทธรจริต** ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๔ คือ ๑. มรณัสสติ ๒. อุปสมานุสสติ ๓. อาหาเรปฏิกูลสตัยญา ๔. จตุธาตุวัตถุสถาน

กัมมัฏฐานเป็นที่สบายแก่จริตของคนทั่วไป คือ

๑. อรูปกัมมัฏฐาน ๔
๒. กุตกสิณ ๔

ข้อควรจำ

กายคตาสติ เป็นประโยชน์แก่คนผู้มีกามฉันทะ เป็นเจ้าเรือน ทำให้ผู้เจริญได้บรรลุถึงขั้นอุปจารสมาธิ

เมตตา เป็นประโยชน์แก่คนผู้มีพยาบาท เป็นเจ้าเรือน ทำให้ผู้เจริญได้บรรลุถึงขั้นอุปจารสมาธิ

พุทธานุสสติ เป็นประโยชน์แก่คนผู้มีถีนมิทธะ เป็นเจ้าเรือน ทำให้ผู้เจริญได้บรรลุถึงขั้นอุปจารสมาธิ

กสิณ เป็นประโยชน์แก่คนผู้มีอุทธัจจกุกกุกจะ เป็นเจ้าเรือน ทำให้ผู้เจริญได้บรรลุถึงขั้นอัปนาสมาธิ

จตุราศุวัตถาน เป็นประโยชน์แก่คนผู้มีวิจิกิจฉา เป็นเจ้าเรือน

อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ

อารมณ์ของสมถกัมมัฏฐานท่านแสดงไว้ ๔๐ ประการ เพื่อทำจิตให้สงบระงับจากนิวรณ์ปกิเลส โดยจัดไว้เป็น ๗ หมวด ดังนี้

หมวดที่ ๑ กสิณ ๑๐

๑. ปรฐวิกสิณ พงฺคินเป็นอารมณ์	๒. อาโปกสิณ พงฺน้ำเป็นอารมณ์
๓. เตโชกสิณ พงฺไฟเป็นอารมณ์	๔. วาโยกสิณ พงฺลมเป็นอารมณ์
๕. นีลกสิณ พงฺสีเขียวเป็นอารมณ์	๖. ปิตกสิณ พงฺสีเหลืองเป็นอารมณ์
๗. โลหิตกสิณ พงฺสีแดงเป็นอารมณ์	๘. โอทาทกสิณ พงฺสีขาวเป็นอารมณ์
๙. อาโลกกสิณ พงฺแสงสว่างเป็นอารมณ์	๑๐. อากาสกสิณ พงฺอากาศเป็นอารมณ์ ^๑

หมวดที่ ๒ อสุภะ ๑๐

๑. อุทรมาทกอสุภะ	พิจารณาซากศพที่เน่าพองขึ้นเป็นอารมณ์
๒. วินีลกอสุภะ	พิจารณาซากศพที่มีสีเขียวคล้ำเป็นอารมณ์
๓. วิปฺพทกอสุภะ	พิจารณาซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มเป็นอารมณ์
๔. วิจฺจิททกอสุภะ	พิจารณาซากศพที่ขาดกลางตัวเป็นอารมณ์
๕. วิชฺชายิตกอสุภะ	พิจารณาซากศพที่สัตว์กัดกินแล้วเป็นอารมณ์
๖. วิกฺขิตตกอสุภะ	พิจารณาซากศพที่มีมือเท้าและศีรษะขาดเป็นอารมณ์

๑. อจ. ทสก. ๒๔/๒๕/๔๘ ; วิสุทธิ. ๑/๑๕๐-๒๑๗.

๗. หตวิกขิตตกอสุภะ พิจารณาซากศพที่คนมีเวรเป็นข้าศึกกัน สับฟันเป็นท่อน ๆ เป็นอารมณ์
๘. โลหิตกอสุภะ พิจารณาซากศพที่ถูกประหารด้วยศาสตรามีโลหิตไหลออกอยู่ เป็นอารมณ์
๙. ปุพุกอสุภะ พิจารณาซากศพที่มีตัวหนอนคลานคล้ำไปมาอยู่เป็นอารมณ์
๑๐. อัฏฐิกอสุภะ พิจารณาซากศพที่ยังเหลือแต่ร่างกระดูกเป็นอารมณ์^๑

หมวดที่ ๓ อหุสสติ ๑๐

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์
๒. ธรรมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรมเป็นอารมณ์
๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์เป็นอารมณ์
๔. สีลานุสสติ ระลึกถึงศีลที่ตนรักษาเป็นอารมณ์
๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้วเป็นอารมณ์
๖. เทวตานุสสติ ระลึกถึงคุณมีศีลเป็นต้นที่ทำบุคคลให้เป็นเทวดาเป็นอารมณ์
๗. มรณัสสติ ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงแก่ตนและคนอื่นเป็นอารมณ์
๘. กายคตาสติ สติกำหนดพิจารณากายให้เห็นเป็นของไม่งามน่าเกลียดโสโครก เป็นอารมณ์
๙. อานาปานัสสติ ระลึกถึงลมหายใจเข้า หายใจออก ยาว สั้น เป็นต้น เป็นอารมณ์
๑๐. อุปสมานุสสติ ระลึกถึงพระนิพพานอันเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง เป็นอารมณ์^๒

หมวดที่ ๔ พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา คิดให้สัตว์ทุกชนิด ทุกประเภท เป็นสุขทั่วกันไปหมด
๒. กรุณา คิดให้สัตว์ทั้งสิ้นที่เป็นทุกข์อยู่ให้พ้นทุกข์ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น
๓. มุทิตา คิดให้สัตว์ทั้งสิ้นที่ได้สุขสมบัติแล้ว จะดำรงอยู่ในสุขสมบัติของตน ๆ อย่าได้พลัดพรากจากสมบัติที่ตนได้แล้วเลย
๔. อุเบกขา มีความเพิกเฉยเป็นกลาง ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ในเมื่อสัตว์ทั้งสิ้นได้ทุกข์^๓

๑. วิสุทธิ. ๑/๒๒๖.

๒. อัง. เอก. ๒๐/๑๓๙-๑๔๐/๓๙-๔๐, ๒๒๔/๕๔ ; วิสุทธิ. ๑/๒๕.

๓. ที. ม. ๑๐/๑๘๔/๒๒๕ ; ที. ปา. ๑๑/๒๒๘/๒๓๒, อภิ. ตี. ๓๔/๑๙๐/๗๕ ; วิสุทธิ. ๒/๑๒๔.

หมวดที่ ๕ อาหารเรปฏิกูลสัญญา ๑

อาหารเรปฏิกูลสัญญา ความสำคัญว่าเป็นของปฏิกลนำเกลียดในอาหาร การพิจารณาอาหาร เป็นของปฏิกลนี้ ท่านให้พิจารณาด้วยอาการ ๘ คือ

๑. ปฏิกล โดยบริโภคน
๒. ปฏิกล โดยที่อยู่ของอาหาร
๓. ปฏิกล โดยการสั่งสมอยู่นาน
๔. ปฏิกล ในกาลเมื่อยังไม่ได้ย่อย
๕. ปฏิกล ในกาลเมื่อย่อยแล้ว
๖. ปฏิกล โดยผล คือไปหล่อเลี้ยงร่างกายให้เจริญขึ้น
๗. ปฏิกล โดยอันหลังไหลออกมา
๘. ปฏิกล โดยทำให้แปรเป็น

หมวดที่ ๖ จตุธาตววัตถาน ๑

จตุธาตววัตถาน กำหนดพิจารณาภายใต้เห็นว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ มาประชุมกันเท่านั้น

หมวดที่ ๗ อรูป ๔

๑. อากาสนัญญาตนะ เฟ่งพิจารณาอากาศที่มีดวงกลิตเตาะเพิกขึ้นแล้วเหลืออยู่ แต่อากาศว่างเปล่า ด้วยบริกรรมว่า อนนโต อากาโส อากาศหาที่สุดมิได้ เป็นอารมณ์
๒. วิญญาณัญญาตนะ เฟ่งพิจารณาอรูปวิญญาณที่แรก ด้วยบริกรรมว่า อนนโต วิญญาณ วิญญาณไม่มีที่สุด เป็นอารมณ์
๓. อากิญจัญญาตนะ เฟ่งพิจารณาความไม่มีแห่งอรูปวิญญาณที่แรก ด้วยบริกรรมว่า นตถิ กิลฺลิจิ หน้อยหนึ่ง นิดหนึ่งไม่มี เป็นอารมณ์
๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ เฟ่งพิจารณาอรูปวิญญาณที่ ๓ ด้วยบริกรรมว่า สนฺตเมตฺถํ ปณฺธิเมตฺถํ นีละเอียदनํ นีประณิตนํ จะว่ามีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ เป็นอารมณ์^๑

จริตของคนในโลกมี ๖ คือ

๑. รากจริต ประพฤติไปตามราคะ (มีราคะเป็นเจ้าเรือน)
๒. โทสจริต ประพฤติไปตามโทสะ (มีโทสะเป็นเจ้าเรือน)
๓. โมหจริต ประพฤติไปตามโมหะ (มีโมหะเป็นเจ้าเรือน)
๔. สัทธาจริต ประพฤติไปตามความเชื่อ (มีความเชื่อเป็นเจ้าเรือน มักเชื่อมมาย)
๕. พุทธิจริต ประพฤติไปตามความรู้ (มีพุทธิเป็นเจ้าเรือน)
๖. วิตกจริต ประพฤติไปตามความตริก (มีความวิตกเป็นเจ้าเรือน^๒)

๑. ที. ปา. ๑๑/๒๓๕/๒๓๕ ; ส. สพ. ๑๘/๕๑๙/๓๒๖.

๒. วิสุทฺธิ. ๑/๑๒๗.

กัมมัฏฐานเป็นที่สบายแก่จริตของคน

๑. คนที่มีราคะจริตเป็นเจ้าเรือน ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ และ กายคตาสติ ๑
๒. คนที่มีโทสะจริตเป็นเจ้าเรือน ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๘ ประการ คือ วัณณกสิณ ๔ และ พรหมวิหาร ๔
๓. คนที่มีโมหะจริตกับวิตกจริตเป็นเจ้าเรือน ควรเจริญกัมมัฏฐาน คือ อานาปานัสสติ
๔. คนที่มีสังขารจริตเป็นเจ้าเรือน ควรเจริญอนุสสติ ๖ ประการ คือ
 ๑. พุทธานุสสติ ๒. ธัมมานุสสติ ๓. สังฆานุสสติ
 ๔. สีลानุสสติ ๕. จาคานุสสติ ๖. เทวदानุสสติ
๕. คนที่มีพุทธรจริตเป็นเจ้าเรือนควรเจริญกัมมัฏฐาน ๔ ประการ คือ
 ๑. มรณัสสติ ๒. อุปमानุสสติ ๓. อาหาเรปฏิกูลสัญญา
 ๔. จตุธาตุมุตตาน

กัมมัฏฐานเป็นที่สบายแก่จริตทุกอย่าง คือ

๑. กุศลกสิณ ๔ คือ ๑. ปฐวีกสิณ ๒. อาโปกสิณ ๓. เตโชกสิณ ๔. วาโยกสิณ
๒. อรูปกัมมัฏฐาน ๔ คือ ๑. อากาสันัญญาตนะ ๒. วิญญานัญญาตนะ
๓. อากิญจัญญาตนะ ๔. เนวสัญญานาสัญญาตนะ

ข้อควรจำ

ธรรมอันเป็นอารมณ์ของสมถภาวนา คือ

๑. อภินหปัจจเวกขณะ ๕ ๒. สติปัฏฐาน ๔

การเจริญสมถภาวนา มีประโยชน์หรืออานิสงส์ คือ

๑. เป็นอุบายปิดกั้นนิวรณ์ปกิเลส มิให้เกิดขึ้นครอบงำจิตสันดานได้
๒. เป็นอุบายข่มขี่สะกดจิต มิให้ดิ้นรนฟุ้งซ่านได้

กัมมัฏฐาน ๔๐ ประการ มีนิมิต ๓ คือ บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต และปฏิภาคนิมิต และมีภาวนา ๓ คือ บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา และอัปนาภาวนา

บทที่ ๔

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

วิปัสสนา

วิปัสสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง

วิปัสสนากาวนา

สาธุชนมาทำวิปัสสนาปัญญาที่เห็นแจ้งชัด ในอารมณ์ให้เกิดมีขึ้นในจิต ด้วยเจตนาอันใด เจตนาอันนั้นชื่อว่า วิปัสสนากาวนา

การเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานนั้น ผู้เจริญพึงศึกษาให้รู้จักกรรม ๓ ประการ คือ

๑. ธรรมเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา
๒. ธรรมเป็นรากเหง้า เป็นเหตุเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ของวิปัสสนา
๓. ธรรมคือตัววิปัสสนา

ธรรมเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา คือ

๑. สังขารธรรมอันปัจจัยประชุมปรุงแต่งขึ้น โดยประเภทเป็น อุปาทินนสังขาร และ อนุปาตินนสังขาร
๒. นามและรูปที่พุทธานุภาพตัดแยกออกโดยประเภทต่าง ๆ มีชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น

ธรรมเป็นรากเหง้าของวิปัสสนา คือ

๑. สីลวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งจิต

ธรรมคือตัววิปัสสนา คือ

๑. ทิฐิวินิสุทธิตี ความบริสุทธิ์แห่งทิฐิ คือความเห็น
๒. กังขาวิตรณวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๓. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือ มีไช้ทาง

๔. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๕. ญาณทัสสนวิสุทธิตี ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ (ได้แก่ อริยมรรค
ทั้ง ๔)

ธรรมคือตัววิปัสสนา อีกนัยหนึ่ง คือ

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตตา ความเป็นของมิใช่ตัวตน

ผู้เจริญวิปัสสนาพึงปฏิบัติตน ดังนี้

๑. พึงปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์
๒. พึงปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีจิตบริสุทธิ์
๓. พึงปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์

ผู้เจริญวิปัสสนาพึงศึกษาให้รู้จักธรรม ๕ ประการ คือ

๑. ลักษณะของวิปัสสนา
๒. กิจของวิปัสสนา
๓. ผลของวิปัสสนา
๔. เหตุเกิดขึ้นและตั้งอยู่ของวิปัสสนา
๕. วิภาค ความจำแนกของวิปัสสนา ๖ ประการ

วิภาคทั้ง ๖ ของวิปัสสนา คือ

๑. อนิจจัง ของไม่เที่ยง
๒. อนิจจลักษณะ เครื่องหมายบอกให้รู้ว่า เป็นของไม่เที่ยง
๓. ทุกข์ เป็นทุกข์
๔. ทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดให้รู้ว่า เป็นทุกข์
๕. อนัตตา สภาวะมิใช่ตัวมิใช่ตน
๖. อนัตตลักษณะ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่า มิใช่ตัว มิใช่ตน

การเจริญวิปัสสนาตามนัยแห่งอรรถกถา

การเจริญวิปัสสนาตามนัยแห่งอรรถกถานั้น ท่านได้แสดงประเภทแห่งบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาไว้ ๒ ประเภท คือ

๑. สมถยานิก ผู้เจริญวิปัสสนาได้มานานเบื้องต้นมาก่อนแล้ว คือได้เจริญสมถกัมมัฏฐานจนได้บรรลุฌานมาแล้วนั่นเอง

๒. วิปัสสนายานิก ผู้เจริญวิปัสสนายังไม่ได้มานานสมบัติเลย เริ่มเจริญวิปัสสนามาเลยทีเดียว คือยังไม่ได้เจริญสมถกัมมัฏฐานมาก่อนเลย

ธรรมอันเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป

อวิชชา	เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิด	ตัณหา
ตัณหา	เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิด	อุปาทาน
อุปาทาน	เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิด	กรรมคือภาวะ (ภพ)
กรรม	เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิด	ชาติคือนามรูป

เหตุปัจจัยให้เกิดนามรูป คือเบญจขันธ์

๑. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดรูป
๒. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา
๓. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดสัญญา
๔. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร
๕. อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม นาม และรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

ความสงสัยในส่วนอดีต ๕ คือ

๑. เราได้มีแล้วหรือหนอในชาติก่อน
๒. หรือว่าเราไม่ได้มีแล้ว
๓. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เราเป็นอะไรหนอ
๔. เราได้มีแล้วในชาติก่อน เราเป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไรหนอ
๕. เราได้เป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกเล่าในชาติก่อน

ความสงสัยในส่วนอนาคต ๕ คือ

๑. เราจักมีหรือหนอในชาติหน้า
๒. หรือว่าเราจักไม่มี

๓. เรารู้จักมีในชาติหน้า เรารู้จักเป็นอะไรหนอ
๔. เรารู้จักมีในชาติหน้า เรารู้จักเป็นผู้มีสุขทุกข์เป็นอย่างไรหนอ
๕. เรารู้จักเป็นอะไรแล้ว จึงจักเป็นอะไรในชาติหน้าต่อไปอีกเล่าหนอ

ความสงสัยในส่วนปัจจุบัน ๖ คือ

๑. เดี่ยวนี้เรามีหรือหนอ
๒. หรือว่าเราไม่มี
๓. เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ เราเป็นอะไรหนอ
๔. เรามีอยู่เดี๋ยวนี้ เราเป็นอย่างไรหนอ
๕. เราเป็นสัตว์มาแต่ไหนหนอ
๖. เราจะเกิดที่ไหนอีกหนอ

กิจในอริยสัจ ๔ คือ

๑. กำหนดรู้ทุกขสัจ	๓. ทำให้แจ้งซึ่งนิโรธสัจ
๒. ละสมุทัยสัจ	๔. ทำมรรคสัจให้เกิดขึ้น

ปัจเจกเวกขณญาณ ๕ คือ

๑. ญาณเครื่องพิจารณามรรค
๒. ญาณเครื่องพิจารณาผล
๓. ญาณเครื่องพิจารณากิเลสที่ละแล้ว
๔. ญาณเครื่องพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่
๕. ญาณเครื่องพิจารณาพระนิพพาน

อานิสงส์การเจริญวิปัสสนา

๑. มีสติมั่นคง ไม่หลงทำกาลกิริยา
๒. มีสุกตภาพ คือมนุษย์และโลกสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า
๓. เป็นอุปนิสัยมรรคผลนิพพาน ติดสันดานต่อไปในภพหน้าด้วย
๔. ถ้ามีอุปนิสัยจะได้บรรลุมรรคผลนิพพานในปัจจุบันชาตินี้ ก็ย่อมจะได้บรรลุมรรคผล ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในปัจจุบันชาตินี้ทีเดียว

ข้อควรจำ

วิปัสสนากาวนา คือปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งชัดในอารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิต ตามสภาวะความเป็นจริงอย่างไร แล้วไม่ยึดมั่น ถือมั่นในสิ่งนั้น ๆ

ความรู้ความเห็นว่า สังขารเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แจ้งชัดตามที่เป็นจริงอย่างนั้นนี้เป็นลักษณะของวิปัสสนา

ความขจัดมืดคือโมหะอันปิดบังปัญญาไว้ไม่ให้เห็นตามความเป็นจริงของสังขาร เป็นกิจของวิปัสสนา

ความเห็นจริงส่องสว่าง เห็นทั่วไปในความจริงที่สังขาร เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาปรากฏเฉพาะหน้า ดังดวงประทีปส่องสว่างอยู่ ฉะนั้น นี้เป็นผลของวิปัสสนา

จิตที่ไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นด้วยสมาธิอันใดอันหนึ่ง นี้เป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนา

อนิจจัง ของไม่เที่ยง ๑ อนิจจลักษณะ เครื่องหมายบอกให้รู้ว่า เป็นของไม่เที่ยง ๑ ทุกข์ เป็นทุกข์ ๑ ทุกขลักษณะ เครื่องกำหนดให้รู้ว่าเป็นทุกข์ ๑ อนตตา สภาวะมิใช่ตัวมิใช่ตน ๑ อนตตลักษณะ เครื่องที่จะให้กำหนดรู้ว่า มิใช่ตัวมิใช่ตน ๑ ทั้ง ๖ ประการนี้ เป็นวิภาคของวิปัสสนา

ปัจจุเวกขณะญาณ ทั้ง ๕ ย่อมมีแก่พระอริยเจ้า ๓ จำพวก คือ

๑. พระโสดาบัน
๒. พระสกทาคามี
๓. พระอนาคามี

ส่วนพระอรหันต์นั้น มีปัจจุเวกขณะญาณ ๔ คือ เว้นข้อญาณเป็นเครื่องพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่ เพราะท่านมีกิเลสสิ้นแล้ว

พุทธานุพุทธประวัติ

บทนำ

ความสำคัญของพุทธประวัติและอนุพุทธประวัติ

วิชาพุทธานุพุทธประวัติ เป็นวิชาที่เกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้า เป็นการศึกษาเพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจ และให้เกิดความซาบซึ้งในพุทธกิจและพุทธจริยาวัตร และเป็นการศึกษาประวัติพร้อมทั้งปฏิปทาของพุทธสาวก ซึ่งเป็นศาสนทายาท เพื่อจะได้ถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตตลอดถึงได้ทราบความเป็นมาของพระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น การศึกษาประวัติของพระพุทธเจ้าและประวัติของพุทธสาวก จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้ทราบความเป็นมาและเกิดความซาบซึ้งศรัทธาในคุณพระรัตนตรัยมากยิ่งขึ้น

บทที่ ๑

วิวาหมงคล

ลำดับวงศ์

ในต้นปฐมกาลปี สมเด็จพระบรมโพธิสัตว์ เสวยพระชาติเป็นพระเจ้ามหาสมมติเทวราช เป็นปฐมกษัตริย์ เสวยราชสมบัติในสกลชมพูทวีป และมีพระราชโอรสเสวยราชสมบัติสืบต่อกันมา ๘๔,๐๑๑ พระองค์ จึงถึงโอกากวงศ์ทั้ง ๓ พระองค์ พระเจ้าปฐมโอกากราชและทุติยโอกากราช เสวยราชสมบัติต่อกันมาหลายชั่วกษัตริย์จนถึงพระเจ้าตติยโอกากราช พระเจ้าตติยโอกากราช มีพระมเหสี ๕ พระองค์ มีพระราชโอรสธิดาอันเกิดจากอัศรมเหสี ๙ พระองค์ และพระราชบุตรอันเกิดจากพระมเหสีอื่นอีก ๑ พระองค์

ต่อมาพระราชโอรสธิดาทั้ง ๙ พระองค์ ได้ไปสร้างพระนครอยู่ที่ดงไม้สักกะหรือสากะ ในสถานอันเป็นที่อยู่ของกบิลดาบสโพธิสัตว์ ในป่าหิมพานต์ ดังนั้น ชนบทนี้ จึงมีนามว่า “สักกชนบท” และพระนครจึงมีนาม “กบิลพัสดุ์” และกษัตริย์วงศ์อภิเชกสมรสกันเองระหว่างพี่น้อง จึงได้นามว่า “ศากยวงศ์” กษัตริย์แห่งศากยวงศ์สืบสันตติวงศ์ต่อกันมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ตราบเท่าถึงพระเจ้าสิริราช พระเจ้าสฤษดิ์ พระเวสสันดร ครั้นนั้น นามพระนครเปลี่ยนชื่อเป็น “เชตุนคร” เมื่อพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ทิวศตไปบังเกิดในดุสิตเทวโลก พระชาติและพระนางกัณหา ราชโอรสธิดา สืบสันตติวงศ์ต่อมาอีก ๑๖๑,๐๐๐ พระองค์ ตราบถึงพระเจ้าชยเสนราชา พระเจ้าสีหหนุ ครั้นนั้น พระนครพระนามกลับมาเป็น กบิลพัสดุ์ ดุจดิม พระเจ้าสีหหนุ มีพระราชโอรสธิดา ๗ พระองค์

เบญจกัลยาณี

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะพระราชโอรสองค์ใหญ่ เจริญวัยวัฒนาการ พอที่จะปกครองราชสมบัติ แทนพระองค์ได้ พระเจ้าสีหหนุจึงได้ส่งพราหมณ์ ๘ คน ไปสู่ขอพระนางเจ้าศิริมหายามาเทวี พระราชธิดาของพระเจ้าอัญชนะ กับพระนางยโสธราแห่งเทวทหนคร ผู้เป็นหญิงเบญจกัลยาณี ผู้มีความงาม ๕ อย่าง คือ ๑. เกศกัลยาณัง ผงงาม ๒. นวีกัลยาณัง ผิวงาม ๓. มั่งสกัลยาณัง เนื้อ (ริมฝีปาก) งาม ๔. อัญญิกัลยาณัง กระดูก (ฟัน) งาม ๕. วัยกัลยาณัง วัยงาม (สวยไม่ตก) มาอภิเชกสมรสกับพระเจ้าสุทโธทนะ และได้ครองราชสมบัติสืบจากพระเจ้าสีหหนุต่อมา

จุดประสงค์พระกรรม ปัญจมหาปริจาค

นับถอยหลังจากภัทรกัปนี้ไป ๔ อสงไขย ๑ แสนกัป พระบรมโพธิสัตว์ บังเกิดเป็นสุเมธดาบส ได้พบพระพุทธเจ้า พระนามว่า ทีปังกร ได้กระทำความปรารถนาพระสัมพัญุตญาณ เมื่อได้รับ พุทธพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหาปริจาค ๕ ประการ คือ

๑. ปริจาคทรัพย์ให้เป็นทาน
 ๒. ปริจาคอวัยวะให้เป็นทาน
 ๓. ปริจาคบุตรให้เป็นทาน
 ๔. ปริจาคภรรยาให้เป็นทาน
 ๕. ปริจาคชีวิตให้เป็นทาน
- และบำเพ็ญบารมี ๓๐ ประการ คือ

๑. บารมี ๑๐ ประการ
๒. อุปลบารมี ๑๐ ประการ
๓. ปรมัตถบารมี ๑๐ ประการ

บารมี ๓๐ ประการ

๑. ทานบารมี	ทรงบำเพ็ญทาน
๒. สีลบารมี	ทรงบำเพ็ญศีล
๓. เนกขัมมบารมี	ทรงบำเพ็ญการบรรพชา
๔. ปัญญาบารมี	ทรงบำเพ็ญปรีชาญาณ
๕. วิริยบารมี	ทรงบำเพ็ญความเพียร
๖. ขันติบารมี	ทรงบำเพ็ญขันติธรรม
๗. สัจจบารมี	ทรงบำเพ็ญความสัตย์
๘. อธิษฐานบารมี	ทรงบำเพ็ญการกระทำอธิษฐาน
๙. เมตตาบารมี	ทรงบำเพ็ญการเจริญเมตตา
๑๐. อุเบกขาบารมี	ทรงบำเพ็ญการวางเฉย ^๑

๑ บารมีแต่ละอย่างมี ๓ เช่น ทานบารมี ทานอุปลบารมี ทานปรมัตถบารมี จึงรวมเป็นบารมี ๓๐ ประการ

สุทธาวาส ๕

พระบรมโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญสมมติธรรมมีทั้ง ๓๐ ประการบริบูรณ์ ในชาติที่เป็นพระเวสสันดร ครั้นทิวศตแล้ว ได้อุบัติเป็นสันดุสิตเทวราช เสวยทิพย์สมบัติอยู่ในดุสิตเทวโลก บรรลุถึงกาล แก่กล้าแห่งพระโพธิญาณแล้ว เทพดาทั้งหลายจึงอาราธนาให้จุติลงสู่พระครรภ์ ก่อนที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก ทำวามหาพรหมทั้งหลายในชั้นสุทธาวาสทั้ง ๕ คือ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี และอกนิฏฐกาพรหม ลงมาเที่ยวโฆษณาทั่วหมื่นโลกธาตุ อันเป็นเหตุแห่งพุทธโกลาหลว่า ต่อไปนี้อีกแสนปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะบังเกิดขึ้นในโลก ถ้าผู้ใดใคร่จะพบเห็น จงบำเพ็ญทาน รักษาศีลเจริญภาวนา และบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ

ปัญจโกลาหล

เหตุที่ทำให้ทำวามหาพรหมเกิดโกลาหลนั้น มี ๕ ประการ คือ

๑. พุทธโกลาหล ก่อนพระพุทธเจ้าจะอุบัติ ๑๐๐,๐๐๐ ปี
๒. กัปโกลาหล ก่อนกัปจะพินาศ ๑๐,๐๐๐ ปี
๓. จักรวัตติโกลาหล ก่อนพระเจ้าจักรพรรดิจะอุบัติ ๑๐๐ ปี
๔. มังคลโกลาหล ก่อนพระพุทธองค์จะแสดงมงคล ๑๒ ปี
๕. โมนะยโกลาหล ก่อนที่จะมีคนทูลถามถึงโมนะยปฏิบัติ ๗ ปี

ปัญจบุพพนิมิต

ครั้นกาล ๑๐๐,๐๐๐ ปีล่วงไป ปัญจบุพพนิมิต ๕ ประการ ก็ปรากฏแก่พระบรมโพธิสัตว์ คือ

๑. ทิพยบุพผาที่ประดับพระวรกายเหี่ยวแห้ง
๒. ทิพยภูษาที่ทรงเส้าหมอง
๓. พระเสโท (เหงื่อ) บังเกิดไหลออกทางช่องพระกัจฉะ (รักแร้)
๔. พระสรีระกายมีอาการปรากฏ
๕. มีพระทัยกระสันเป็นทุกข์เบื่อหน่ายเทวโลก

เมื่อปัญจบุพพนิมิตปรากฏดังนี้ เทพเจ้าทั้งหลายก็รู้ประจักษ์ว่า สันดุสิตเทวราชของคณีนี คือ องค์พระสัพพัญญูโพธิสัตว์ จึงพากันกราบทูลอาราธนา เพื่อให้จุติลงมาบังเกิดในมนุษย์โลก

ปัญจมหาวิโลกนะ

ลำดับนั้น พระบรมโพธิสัตว์ ยังมิได้รับอาราธนา ทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะ ๕ ประการ คือ

๑. กาล พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นในโลก เฉพาะในกาลที่มนุษย์มีอายุระหว่าง ๑๐๐ ปี ถึง ๑๐,๐๐๐ ปี
๒. ทวีป ในทวีปทั้ง ๔ จะอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีปเท่านั้น
๓. ประเทศ จะอุบัติขึ้นเฉพาะในมัชฌิมประเทศเท่านั้น
๔. สกุล ในระหว่างสกุลกษัตริย์ กับสกุลพราหมณ์ ในกาลใด ชาวโลกยกย่องสกุลใดว่าสูงสุด จะอุบัติขึ้นในสกุลนั้น
๕. มารดา ธรรมดาสตรีที่จะเป็นพุทธมารดานั้น ต้องไม่เป็นสตรีที่มีสันดานต่ำช้า โloed่าง ๆ มีเป็นนักเลงสุราเป็นต้น ตั้งแต่เกิดมารักษาเบญจศีลเป็นประจำ และบำเพ็ญบารมีมาถึงแสนกัป

ครั้นทรงพิจารณาเห็นบริบูรณ์ จึงรับอาราธนาแล้ว จุตินทิพยอุทยาน ลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางเจ้าศิริมหายาเทวี อัครมเหสีแห่งพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ณ กรุงกบิลพัสดุ์ มหานคร

สุบินนิมิต

จำเดิมแต่ก่อนอาสาพหุณมี ๗ วัน มหาชนชาวกรุงกบิลพัสดุ์ ชวนกันเล่นนักชัตถุขย์ เอิกเกริกไปทั่วพระนคร พระนางเจ้าศิริมหายาเทวี ก็ทรงสุคนธวิเลปนະลูปไต้ด้วยของหอมทรงเล่นนักชัตถุขย์เช่นกัน เมื่อครบ ๗ วัน อันเป็นอาสาพหุณมี เวลาทรงโสจรสร้งน้ำหอม ๑๑ กระจ่อม ทรงบริจาคมหาทานด้วยทรัพย์ ๔ แสนกหาปณะ เสวยโภชนาหารอันประณีตแล้วทรงอธิษฐานสมาทานอุโบสถศีล เข้าสู่ห้องบรรทมอันเป็นมงคลสิริ โสยาสน์เหนือพระแท่นเข้าสู่นิรารมย์ ในเพลาราตรีในสมัยใกล้รุ่ง ทรงพระสุบินว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ มายกพระองค์ไปพร้อมทั้งพระแท่นบรรทมนำไปยังป่าหิมพานต์ ประดิษฐานไว้บนแผ่นมโนศิลา ภายใต้ต้นรังและมีเทพิดามาเชิญเสด็จไปสร้งในสระอนินดาตแล้วฉลองพระองค์ด้วยทิพยภูษา ลูบไต้ด้วยของหอม ประดับด้วยบุปผชาติอันเป็นทิพย์ แล้วเชิญเสด็จขึ้นบรรทมที่วิมานทอง บนยอดภูเขาเงิน ณ ที่ใกล้นั้น มีสุวรรณคีรีลูกหนึ่ง มีพญาช้างเผือกทองเที่ยวอยู่ ลงจากภูเขาได้แล้ว ได้ขึ้นมายังหิริญคีรี ชูวงซึ่งถือดอกบัวขาว มีกลิ่นหอมฟุ้งตลบเข้ามาภายในกนกวิมานกระทำประทักษิณพระนางราชเทวีสิ้น ๓ รอบแล้ว เหมือนหนึ่งเข้าไปสู่อุทรประเทศ พอตื่นพระบรรทมและขณะเมื่อทรงพระสุบินนั้น พระบรมโพธิสัตว์เสด็จจุติลงปฏิสนธิในครรภ์โภทร หมั้นโลกธาตุก็กัมปนาทหวั่นไหว

ทำนายสุบินนิมิต

ครั้งเวลารุ่งเช้า พระราชเทวีจึงกราบทูลพระสุบินนิมิตให้พระราชสามีทรงทราบ พระเจ้าสุทโธทนะ จึงตรัสให้หาพราหมณาปาโมกษ์มาทำนาย พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลพยากรณ์ว่า พระราชโอรส ในพระครรภ์นั้นจะเป็นอัครบุรุษ มีอานุภาพมาก ถ้าสถิตอยู่ในพระวาสวีสถียจะเป็นพระบรมจักรพรรดิ ถ้าออกบรรพชาจะได้ตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแน่แท้

เมื่อพระนางเจ้าทรงครรภ์ครบถ้วนไตรมาส (๑๐ เดือน) มีพระทัยปรารถนาจะเสด็จกรุงเทวทหะ จึงกราบทูลขอพระราชานุญาต เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว เวลาเช้าในวันวิสาขบูชาจะมี เสด็จโดยพระเสลี่ยงทอง แวดล้อมด้วยบริวารออกจากพระนคร ลุถึงลุมพินีวันอันตั้งอยู่ระหว่าง พระนครทั้งสอง เป็นรมณีสถาน บริบูรณ์ไปด้วยรุกขชาติปุปผชาติและผลาผล พระนางปรารถนา จะเสด็จประพาส อำมาตย์ทั้งหลายก็เชิญเสด็จแวะ พร้อมด้วยนารีราชบริวารเสด็จไปยังต้นสาละ ทรงจับกิ่ง รังพอพระหัตถ์ถึงกิ่งสาละ ก็บังเกิดลมกัมมฆวาทประซวรพระครรภ์ ชนทั้งหลายก็ช่วยกัน ผูกม่านแฉวงกายใต้ต้นสาละ พระนางทรงประทับยืนหันพระปฤษฎางค์อิงกับต้นสาละ พระหัตถ์ขวา เหนี่ยวกิ่งสาละผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพา ประสูติพระราชโอรส

เสียงท้าวมหาพรหม

พระโพธิสัตว์ เมื่อประสูติแล้ว ทรงทอดพระเนตรทิศทั้ง ๑๐ มีทรงเห็นผู้ใดจะเสมอเหมือน พระองค์จึงบ้ายพระพักตร์สู่ทิศอุดร เสด็จดำเนินไป ๗ ก้าว แล้วเปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะ ดุจเสียงท้าวมหาพรหม ซึ่งประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ คือ

๑. แจ่มใส	๕. หดย้อย
๒. ชัดถ้อยชัดคำ	๖. ไม่เครือไม่พราไม่แหบ
๓. หวานกล่อมใจ	๗. ชึ้ง
๔. เสนาะโสต	๘. มีกังวาน

อาสภิวาจา

ดำรัสอาสภิวาจาอย่างอาหาญาว่า

“เราเป็นผู้เลิศในโลก เราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก เราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลก ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีก”

ขณะนั้นทั้งหมื่นโลกธาตุก็หวั่นไหวเกิดโอภาสแสงสว่างไปทั่วโลกทั้งปวง

ตรีสได้ ๓ ชาติ

พระชาติที่พระบรมโพธิสัตว์ พอประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดาแล้วเปล่งสีหนาท
เจราจาได้ มีอยู่ ๓ ชาติ คือ

๑. ชาติที่เป็นพระมโหสถ
๒. ชาติที่เป็นพระเวสสันดร
๓. ชาติสุดท้ายที่เป็นสิทธัตถกุมารนี้

สหชาติ

อนึ่ง ในวันที่พระบรมโพธิสัตว์ประสูติ มีสหชาติที่บังเกิดขึ้นในวันเดียวกันนั้น ๗ คือ

๑. พิมพา	๕. กัณฐกะ
๒. อานนท์	๖. ต้นพระศรีมหาโพธิ์
๓. กาพุทธายี	๗. ชุมทองทั้ง ๔ มุมเมือง
๔. ฉันทะ	

ทำนายลักษณะ

สมบัติ ๘

ลำดับนั้นท่านเทพวิไลดาบส (หรืออลิตดาบส) ผู้ได้สมบัติ ๘ คือ รูปมาน ๔ อรูปมาน ๔ มีฤทธิ์มาก เป็นผู้คุ้นเคยกับศากยสกุล ได้สดับข่าวจึงได้มาเยี่ยม พระเจ้าสุทโธทนะจึงให้เชิญ
พระราชโอรสมาเพื่อนมัสการพระดาบส แต่พระบาททั้ง ๒ ของพระบรมโพธิสัตว์กลับขึ้นไปปรากฏ
บนศีรษะของพระดาบสเป็นอัศจรรย์ พระดาบสเห็นดังนั้น ก็สะดุ้งตกใจ จึงก้มลงกราบที่พระบาททั้ง ๒
ของพระโพธิสัตว์ พระเจ้าสุทโธทนะทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงยกหัตถ์ขึ้นอภิวันทนาการด้วยสำคัญ
พระโอรสว่าเป็นดุจดั่งมหาพรหม พระดาบสพิจารณาเห็นพระลักษณะแห่งพระโพธิสัตว์บริบูรณ์
ไปด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ ก็ทราบได้ว่าพระราชกุมารองค์นี้ จะตรัสรู้เป็นสัมพันธัญญโดยแน่นอน
จึงทูลให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบแล้วทูลลากลับ และดำริว่า อาตมามีชีวิตอยู่ไม่พ้นที่จะได้เป็น
พระราชกุมารนี้ตรัสรู้เป็นพระสัมพันธัญญเจ้าแน่ นาลกะผู้เป็นหลานจะได้ทันเห็น จึงตรงไปยังบ้าน
น้องสาวตนเอง แล้วเรียกนาลกะผู้เป็นหลานมา บอกเนื้อความให้ฟังทุกประการ แล้วแนะนำให้บวช
อยู่คอยทำตั้งแต่นั้น ฝ่ายนาลกะ ผู้ได้ตั้งสมกุศลบารมีมาเป็นอันมากก็เชื่อคำของลุง ปลงผม
โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ อธิษฐานเพศบรรพชาว่า “**ท่านผู้ใดเป็นอุดมบุคคลในโลก ข้าพเจ้า
ขอบรรพชาเฉพาะสำนักท่านผู้นั้น**” แล้วบ่ายหน้าไปยังทิศอันเป็นที่สถิตแห่งพระบรมโพธิสัตว์ถวายนมัสการ
ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วสละบาตรออกจากเคหสถาน ไปเจริญสมณธรรมยังป่าหิมพานต์

ไตรเทพ

เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชันษาได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนมหาราช รับสั่งให้นิมนต์พราหมณาจารย์ ๑๐๘ คน ที่สำเร็จไตรเวท คือ ๑. ฤคเวท ๒. สามเวท ๓. ยชุรเวท มาบริโภคนาหารแล้ว ให้เลือกสรรพราหมณ์ที่มีความรู้เกี่ยวกับทำนายลักษณะ ๘ คน คือ

๑. รามพราหมณ์	๕. โภชนพราหมณ์
๒. ลักษณะพราหมณ์	๖. สุกตพราหมณ์
๓. ยัญญพราหมณ์	๗. สยามพราหมณ์
๔. ฐรพราหมณ์	๘. โภณฑัญญพราหมณ์

ได้ทำนายพระสุบินนิมิตของพระเทวีแต่วันแรกปฏิสนธิ และได้เห็นมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ กับอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ของพระโพธิสัตว์แล้ว เว้นโภณฑัญญพราหมณ์ผู้เดียว ได้ยกนิ้วมือขึ้น ๒ นิ้ว ทูลทำนายว่า พระราชกุมารนี้ มีคติเป็น ๒ คือ ถ้าดำรงอยู่เพศฆราวาสจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกผนวชจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ส่วนโภณฑัญญพราหมณ์ มีอายุน้อยกว่าพราหมณ์ทั้งหมด เมื่อพิจารณาโดยถี่ถ้วนแล้ว จึงยกขึ้นเพียงนิ้วเดียว โดยทำนายว่า พระราชกุมารจะสถิตอยู่ในฆราวาสวิสัยหามิได้ จะทรงออกบรรพชาตรัสรู้เป็นองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าโดยแน่แท้

ราชาภิเษก

ถวายพระนาม

ก็แหละพระบรมโพธิสัตว์ มีพระรัศมีโอภาสจากพระศรีกาย เหตุนั้นพราหมณ์ทั้งหลาย จึงถวายพระนามว่า “อังคีรสราชกุมาร” อีกประการหนึ่ง บรมโอรสราชจะทรงปรารถนาสิ่งใด สิ่งนั้นจะสำเร็จตามปรารถนาทุกประการ เหตุนั้นพราหมณ์ทั้งหลาย จึงถวายพระนามว่า “สิทธัตถราชกุมาร”

พระชนนีทิวงคต

ฝ่ายพระนางเจ้าสิริมหามายาเทวี ครั้นประสูติอรสได้ ๗ วัน ก็ทิวงคตขึ้นไปบังเกิดในดุสิตเทวโลก ตามประเพณีพุทธมารดา พระเจ้าสุทโธทนะจึงจัดสรรพี่เลี้ยงนางนมมาให้คอยอภิบาลบำรุงรักษา และมอบให้อยู่ในความดูแลของพระนางเจ้ามหาปชาบดีพระราชเทวีอีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นพระกนิษฐาคินีของพระนางเจ้าสิริมหามายาเทวี

สำเร็จปฐมฉาน

สมัยหนึ่ง ถึงวันว้ปมงคลการแรกนาขวัญ พระบรมกษัตริย์ตรีศรีให้ประดับตกแต่ง พระนคร พระองค์แวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์พราหมณ์คฤหบดี เสด็จสู่สถานที่กระทำการแรกนาขวัญ ตรีศรีให้เชิญพระโพธิสัตว์เสด็จไป ณ ที่นั้นด้วย และให้ประทับอยู่ภายใต้ต้นหว้าต้นหนึ่ง ส่วนพระองค์ พร้อมด้วยมุขมนตรี ทรงแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง ขณะนั้นพวกพี่เลี้ยงนางนมทั้งหลายละทิ้ง พระโพธิสัตว์ไว้แต่พระองค์เดียว ชวนกันมาดูการแรกนาขวัญ พระโพธิสัตว์ก็เสด็จลุกขึ้นนั่งสมาธิ ชัดบัลลังก์เจริญอานาปานสติก็มีภูฐานยังปฐมฉานให้เกิดขึ้น เวลานั้นเป็นเวลาบ่ายเงาร่มไม้ทั้งหลายก็หายไปตามตะวันทั้งสิ้น แต่เงาไม้หว่านนั้นปรากฏเป็นปริมณฑลตรงอยู่ตลอดเวลาเที่ยงวัน พี่เลี้ยงนางนมทั้งหลายกลับมาเห็นปรากฏการณ์เช่นนั้น จึงไปกราบทูลพระบรมกษัตริย์ให้ทรงทราบ พระองค์ก็รีบเสด็จมาทอดพระเนตรเห็นความมหัศจรรย์เช่นนั้น ก็ยกหัตถ์นมัสการ และดำรัสว่า กาลเมื่อประสูติใหม่ ๆ ใครจะให้ถวายนมัสการพระดาบส กลับกระทำปาฏิหาริย์ขึ้นไปยืนอยู่บนชฎา อาตมาก็ประณตไหว้เป็นครั้งแรก และครั้งนี้ก็อัญชลีเป็นคำรบสอง แล้วให้เชิญเสด็จกลับพระนคร

เมื่อพระชนมายุได้ ๑ พรรษา พระบรมกษัตริย์ตรีศรีถามหมู่อำมาตย์ว่า ทารกอายุ ๑ ขวบนี้ ชอบใจเล่นอะไร หมู่อำมาตย์กราบทูลว่า “ชอบเล่นน้ำ” จึงตรีศรีให้ชุดสระโบกขรณีขึ้น ๑ สระ ภายในพระราชนิเวศน์

เมื่อพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระราชบิดาตรีศรีให้สร้างปราสาท ๔ ชั้นขึ้น ๓ หลัง เพื่อให้เป็นที่ประทับอยู่ตามฤดูกาลทั้ง ๓ คือ ๑. ร่มยปราสาท ๒. สุรมยปราสาท ๓. สุขปราสาท พระโพธิสัตว์ทรงแสดงศิลปะให้ปรากฏแก่หมู่พระญาติวงศ์ ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางพิมพาเทวี เสวยสุขสโมสรโดยมีสตรีล้วน ๆ ชับกลุ่มประโคมดนตรี ตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ดุจเสวยทิพย์สมบัติ สืบต่อมา

บทที่ ๒

บรรพชา

เทวทูต ๔

สมัยพระมหานรุษเสด็จประพาสพระราชอุทยานถึง ๓ วาระ ได้พบคนแก่ชรา คนเจ็บป่วย และคนตาย ซึ่งเทพยดาเนรมิต ในระหว่างทางก็เกิดความสังเวชสลดใจว่า ตัวอาตมานี้ก็ไม่สามารถจะพ้นเสียจากสภาพเหล่านี้ไปได้ ก็เสด็จกลับพระราชวัง ยังมีทันถึงพระราชอุทยาน ในวาระที่ ๔ ทอดพระเนตรเห็นบรรพชิต ทรงดำริว่าการประพุดิเป็นสมณเพศเป็นบุญพิธีอันประเสริฐ ควรที่อาตมา จะถือเอาอุดมเพศเห็นปานนี้ ก็มีพระทัยพอใจในบรรพชาในเวลานั้น เสด็จออกไปถึงพระอุทยาน ทรงสำราญอยู่ตลอดทั้งวัน พอเพลาย่ำเย็นก็เสด็จกลับ

ราहुลประสูติ

ในขณะนั้นราชบุรุษได้นำข่าวสาส์นไปจากพระราชวังกราบทูลว่า “บัดนี้พระพิมพาเทวีได้ประสูติพระโอรสแล้ว” พระมหานรุษได้ทรงทราบจึงออกพระโอรสตรัสว่า “ปวงบังเกิดขึ้นแล้ว เครื่องพันธนาการเกิดขึ้นแล้วแก่อาตมา” จำเดิมแต่นั้นพระกุมารจึงได้พระนามว่า ราहुล และพระองค์เสด็จถึงพระราชนิเวศน์

กิสาคอตมิชมโฉม

ในกาลนั้น นางชัตติยภัณฑุญจางค์หนึ่ง พระนามว่า กิสาคอตมิ เสด็จเยี่ยมสหายบุตร ได้ทอดพระเนตรเห็นพระมหานรุษ ก็ทรงมีปีติสมนัส จึงตรัสชมว่า “พระราชกุมารนี้” เป็นบุตรของพระราชมารดาบิดาองค์ใด พระราชมารดาบิดาพระองค์นั้น ก็อาจดับเสียได้ซึ่งทุกข์อันเป็นทุกข์ อนึ่ง ฌีว่าเป็นภัสตราของนารีใด นารีนั้นก็อาจดับเสียได้ซึ่งทุกข์ทุกข์ พระโพธิสัตว์ทรงสดับถึงความดับทุกข์ ทรงพอพระทัยในการที่จะแสวงหาความดับทุกข์ จึงเปลื้องสร้อยพระศออันประดับด้วยแก้วมุกดาหาร มีราคาถึงแสนกหาปณะ ส่งให้ราชบุรุษนำไปถวาย เพื่อบูชาจริยคุณแก่พระนาง พระนางกิสาคอตมิ สำคัญว่า พระสิทธัตถกุมาร มีพระทัยปฏิบัติเพียรเสนาหา จึงได้มอบสร้อยพระศอให้ ก็เกิดสมนัสยินดี เป็นอย่างยิ่ง

เสด็จห้องพิมพา

วันนั้นพระบรมโพธิสัตว์ มีพระทัยยินดียิ่งนักในการบรรพชา ปราศจากอาลัยในเบญจกามคุณ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มิได้ยินดีในการพ้อนรำขับประโคมแห่งนางบำเรอทั้งหลาย ก็หยิ่งลงสู่ความหลับประมาณครู่หนึ่ง เมื่อตื่นบรรทมขึ้นมา ได้ทอดพระเนตรอากรวิปริตแห่งนางบำเรอทั้งหลายขณะหลับ มีพระทัยสังเวชยิ่งนัก เช่นเดียวกับเห็นซากศพเกลื่อนกลาดในป่าช้า ภาพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ และอรูภพ ปรากฏดุจเรือนที่ถูกไฟไหม้ จึงตรัสแก่นายฉันทนะว่า “นี่แน่ฉันทนะ อาตมาจะออกบรรพชาคินนี้ เจ้าจงไปผูกม้ามมาให้เราตัวหนึ่งโดยเร็ว” แล้วจึงเสด็จไปยังห้องพิมพาราชเทวี ด้วยพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระพักตร์ของพระราหุลกุมาร แต่พระนางพิมพาทอดพระกายเหนือพระเศียรพระโอรส โดยมีรูพระองค์ทรงประทับยืนเหยียบบนธรณีพระทวาร ดำริว่า ถ้าอาตมา จะยกพระหัตถ์พิมพา อุ้มองค์โอรสพระนางก็จะตื่น ก็จะเป็นอันตรายต่อบรรพชา อย่าเลย ต่อเมื่อได้ สำเร็จพระสรพหษณตญาณแล้ว ค่อยกลับมาทักศนาจึงเสด็จลงจากปราสาท เสด็จขึ้นมังกัณฐกะ มีนายฉันทนะตามเสด็จออกจากพระนคร

ถึงอนโหมานที

ในกาลนั้นเป็นวันอาสาฬหปุณณมีเพ็ญเดือน ๘ ขณะนั้นพญาวัสสวดีมาร เห็นพระโพธิสัตว์ จึงดำริว่า สิทธิตถกุมารปรารถนาจะหนีออกจากวิสัยของเรา ควรเราจะกระทำอันตรายต่อบรรพชา จึงร้องห้ามว่า “ดูก่อนกุมาร ท่านอย่าออกบรรพชาเลย อีก ๗ วัน จักรัตนะอันเป็นทิพย์จะปรากฏแก่ท่าน ท่านจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ” พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า “ท่านจงไปเสียเถิด เราไม่ปรารถนา จักรพรรดิสมบัติ เราปรารถนาที่จะยังหมั่นโลกธาตุให้หวั่นไหว ในกาลได้พุทธรัตนสมบัติ” แล้วเสด็จ ผ่านกรุงกบิลพัสดุ์ เมืองสาวัตถี และเมืองเวสาลีสิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ บรรลุถึงฝั่งแม่น้ำอนโหมานที ณ พรหมแดนพระนครทั้ง ๓ ในเวลาใกล้รุ่งเสด็จทรงม้าข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่ง ทรงลงจากหลังม้า ประทับนั่งบนกองทราย ทรงเปลื้องพระภูษาอาภรณ์ห่อส่งให้นายฉันทนะ ตรัสว่า “เจ้าจงนำ เครื่องประดับมังกัณฐกะกลับพระนคร เราจะบรรพชา ณ ที่นี้” ทรงตัดพระเกศโมฬีด้วยพระขรรค์ พระเกศาที่เหลือปรากฏประมาณ ๒ องคุลีมีวนกลมเป็นทักษิณาวฏทุก ๆ เส้นทั่วทั้งพระอุตตมังกิโรตม์ ตั้งอยู่ตรงหน้าปรีนิพพาน พระมัสสุโลมาก็ปรากฏพอควรแก่พระเกศา แล้วทรงจับพระโมฬีนี้ขว้างขึ้นไปบนอากาศทรงอธิษฐานว่า ถ้าอาตมาจะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ขอจุฬาโมฬีนี้ จงลอยอยู่ในอากาศ อย่าได้ตกลงมา ปรากฏว่าจุฬาโมฬีและผ้าโพกพระเศียรก็ลอยอยู่ในอากาศ สมเด็จพระอมรินทราธิราชจึงนำผอบแก้วมารองรับและนำไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ ดาวดึงส์เทวโลก

ในกาลนั้น ท้าวมหาพรหมนามว่า ฆฎิกภาพรม เคยเป็นสหายพระโพธิสัตว์ ครั้งเสวยพระชาติ เป็นโชติपालมาณพ ในกาลแห่งพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้นำเครื่องอัญฐบริขารมาถวายพระโพธิสัตว์

จึงทรงไตร่ตรองกาสาฬหศาสตร์ อธิษฐานเพศจรรพยา และมอบพระภูษาผ้าทรงทั้งคู่แต่ยังเป็นคฤหัสถ์เพศ ให้แก่ท้าวหมื่นภูคาพรหม ท้าวเธอได้นำพระภูษาทั้งคู่ไปบรรจุไว้ในหุตสเจดีย์ ในพรหมโลก

บำเพ็ญเพียร กัณฐกเทพบุตร

กาลเมื่อพระมหามงกุฎทรงบรรพชาแล้ว จึงดำรัสให้นายฉันทะนำมังกัณฐกะกับเครื่องอาภรณ์ และนำข้าวกลับไปบอกยังกรุงกบิลพัสดุ์ นายฉันทะมีความอาลัยไม่อยากจะจากพระองค์ไป ส่วนมังกัณฐกะพอพ้นทัศนวิสัยก็ทำกาลกิริยาในระหว่างทาง ด้วยอาณภาพความสวามิภักดิ์จึงไปอุบัติใน ดาวดึงส์เทวโลก ได้นามว่า กัณฐกเทพบุตร

ทรงศึกษาลัทธิติ

พระโพธิสัตว์เมื่อส่งนายฉันทะแล้ว ประทับอยู่พระองค์เดียว ณ บริเวณนั้นอันได้นามว่า อนุปิยอัมพวัน เว้นจากการเสวยพระกระยาหารตลอด ๗ วัน อิ่มไปด้วยบรรพชาสุข ครั้นวันที่ ๘ เสด็จออกจากไพรสมณที่นั้น จาริกไปโดยลำดับสิ้นหนทาง ๓๐ โยชน์ ก็บรรลุถึงกรุงราชคฤห์ เสด็จเข้าไป บิณฑบาต ประชาชนทั้งเมืองเห็นเข้า ต่างแตกตื่นโกลาหล คิดกันไปต่าง ๆ นานา ราชบุรุษทั้งหลาย จึงกราบทูลเรื่องนี้แก่พระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ทรงรับสั่งให้ติดตามดู เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จออกจาก เมืองไปประทับเสวยพระกระยาหารที่เชิงเขาบัณฑวะ จึงกราบทูลให้พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ พระองค์จึงเสด็จไปสอบถาม ทราบว่าเคยเป็นพระสหายที่ไม่เคยพบเห็นหน้ากัน จึงเชื่อเชิญให้ พระโพธิสัตว์อยู่โดยจะแบ่งสมบัติให้ครองครึ่งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ตรัสขอบพระทัย และตรัสบอก ความประสงค์ว่า ปรารถนาพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ จึงออกบรรพชา พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุโมทนา และตรัสว่า ถ้าบรรลุพระสัพพัญญุตญาณแล้วขอให้กลับมาโปรดโยมบ้าง แล้วทูลลากลับ พระโพธิสัตว์ เสด็จไปสู่สำนักแห่งอาฬารดาบส กาลามโคตร ศึกษาจนสำเร็จสมบัติ ๗ จนหมดความรู้ของอาจารย์ จึงลาไปสู่สำนักกฤทดาบสรามบุตร ศึกษาจนสำเร็จสมบัติ ๘ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ จึงเรียนถาม ธรรมพิเศษที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระดาบสบอกไม่รู้แล้วตั้งพระโพธิสัตว์เป็นอาจารย์เสมอตน พระองค์ ทรงดำริว่า ทางปฏิบัตินี้หาใช่ทางโพธิญาณไม่ มีพระประสงค์ประกอบความเพียรด้วยพระองค์เอง จึงลาออกจากสำนัก จาริกไปสู่อุรุเวลาประเทศ พิจารณาเห็นเป็นสถานที่ที่นรมย์เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร จึงยับยั้งอาศัย ณ ที่นั้น

ปัญจวัคคีย์

ฝ่ายโกลนทัณฑุพรหมณ์ ได้สดับข่าวพระมหามงกุฎเสด็จออกบรรพชา จึงไปหาบุตรพรหมณ์ ทั้ง ๗ คน ซึ่งทำนายลักษณะด้วยกันกล่าวว่า บัดนี้ สิทธัตถราชกุมารเสด็จออกบรรพชาแล้ว

พระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ถ้าบิดาของพวกท่านมีชีวิตอยู่จะออกบวชด้วยกัน
คิดว่าท่านทั้งหลายปรารถนาจะบวชก็จงมาบวชตามพร้อมกันเถิด บุตรพราหมณ์ทั้ง ๓ คน ยอมรับ
จะบวชเพียง ๔ คน โภณฑัญญะจึงพามาณพทั้ง ๔ คือ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ
ออกบรรพชาเป็น ๕ คนด้วยกัน จึงมีนามบัญญัติว่า ปัญจวัคคีย์ ชวนกันสืบเสาะติดตามพระมหาบุรุษ
ในคามนิคมต่าง ๆ มาพบพระองค์ ณ อุรุเวลาประเทศ ได้เห็นพระองค์กำลังกระทำความเพียรอยู่
ดำริว่าคงจะได้ตรัสรู้แน่ จึงพากันทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐากต่าง ๆ

ทุกกรกิริยา

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ดำริว่า “อาตมาจะกระทำความเพียรทุกกรกิริยาให้ถึงที่สุดแห่งความเพียร
อย่างอุกฤษฏ์” จึงเสด็จเข้าไปบิณฑบาต แล้วทรงปริวิตกว่า อาตมายังกังวลอยู่กับการแสวงหาอาหาร
มิสมควรถวายจำเดิมแต่นั้นไปประทับนั่งใต้ต้นไม้ใด ก็เสวยผลที่หล่นจากต้นไม้ นั้น ภายหลังไปบิณฑบาต
ได้อาหารมาก็ผ่อนเสวยให้ลดน้อยลง จนกระทั่งไม่เสวยเลย จำเดิมแต่ตัดอาหารเสียทั้งสิ้น มหาปฐิส
ลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ ก็อันตรธานไปสิ้น พระมังสะ (เนื้อ)
พระโลหิต (เลือด) ก็เหือดแห้งซุบผอมยิ่งนัก ยิ่งแต่พระตจะ (หนัง) หุ้มพระอัฐิ (กระดูก)

อยู่มาวันหนึ่งทรงพระประชวร บังเกิดพระกายอ่อนเพลียอดโรยทิวโหย จนกระทั่งทรง
วิสัยัญญาภาพ (สลบ) ล้มลงไป เมื่อทรงได้สติญาณฟื้นคืนสติทรงดำริว่า อาตมายังประกอบด้วยลมหายใจ
นับว่ายังเป็นความพยายามที่ยากอยู่ จึงทรงกลั่นลมหายใจ เมื่อลมหายใจมีอาจออกทางช่องนาสิก
(จมูก) และพระโอษฐ์ (ปาก) ได้ ก็ตั้งต้นไปจะออกทางโสทวาร (หู) เมื่อมีอาจออกได้ก็ตกลงขึ้นไป
บนพระเศียร บังเกิดเวทนาอย่างแรงกล้า ทำให้ปวดพระเศียร เมื่อไม่มีทางออกจึงหวนลงกลับสู่
อุทรประเทศ (ท้อง) ทำให้เสียดพระอุทรอย่างแสนสาหัส ก็ไม่สามารถจะบรรลुकุณธรรมพิเศษได้ จึงดำริว่า
บุคคลใดในโลกที่จะทำทุกกรกิริยาอย่างอุกฤษฏ์ก็เพียงแค่นี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้ การปฏิบัติเช่นนี้เห็นจะมีใช้
ทางพระโพธิญาณ ในขณะที่นั้นสมเด็จพระอมรินทรราช ทรงพิณ ๓ สายมาติดถวาย พระโพธิสัตว์สดับแล้ว
ทรงพิจารณาเห็นว่ามัชฌิมาปฏิบัติเป็นหนทางแห่งโพธิญาณ แต่ร่างกายที่ทรุดพลเช่นนี้ มีอาจจะเจริญ
สมาธิได้ ควรจะเสวยอาหารบำรุงร่างกายเสียก่อน จึงทรงถือบาตรเสด็จบิณฑบาตเสวยต่อไป
ฝ่ายปัญจวัคคีย์เห็นเช่นนั้นจึงปรึกษากันว่า พระสิทธัตถกุมาร ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาก็น่าจะมีอาจจะตรัสรู้ได้
เดี๋ยวนี้มาละความเพียรเสียแล้ว มาเสวยพระกระยาหารใหม่อีก ที่ไหนเลยจะตรัสรู้พระอนุตตรสัมมา
สัมโพธิญาณได้ เราทั้งหลายจะมาเฝ้าอุปัฏฐากเพื่อประโยชน์อันใด จึงพากันละทิ้งพระโพธิสัตว์
เดินทางไปสิ้นหนทาง ๑๕ โยชน์ ลุถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้กรุงพาราณสี

สุชาดาบวงสรวง ความปรารถนาของสุชาดา

กุลธิดาผู้หนึ่งนามว่า สุชาดา เป็นธิดาของเสนกฤมพี อยู่บ้านเสนานิคม แห่งอุรุเวลาประเทศ เมื่อเจริญวัยนางได้กระทำการบนบานต่อเทพยดาที่สิงสถิต ณ ต้นไทรต้นหนึ่งใกล้บ้านว่า ถ้าข้าพเจ้าแต่งงานตั้งแต้อยู่ในวัยรุ่นสาวกับชายที่มีทรัพย์สมบัติ มีชาติสกุลเสมอกัน ๑ และมีบุตรคนแรกเป็นชาย ๑ ข้าพเจ้าจะทำการบวงสรวงแก่นบแก่พระองค์ด้วยสิ่งของมีค่าหนึ่งแสนกหาปณะ

วิธีทำข้าวมธุปายาส

ต่อมานางได้สำเร็จสมความปรารถนาทุกอย่าง จึงปรารถนาที่จะทำพิธีกรรมบวงสรวงเทพยดา จึงให้ทาสกรรมกรของนาง นำแม่วุ้นนมประมาณ ๑,๐๐๐ ตัว ไปเลี้ยงที่ป่าชะเอม ให้กินเครือเถาชะเอม เพื่อหวังจะได้น้ำนมที่หวาน แล้วจึงแบ่งแม่วุ้นออกเป็น ๒ พวก พวกละ ๕๐๐ ตัว จึงให้รีดเอาน้ำนมแห่งวุ้นนม ๕๐๐ ฝ่ายหนึ่งไปให้แม่วุ้นนม ๕๐๐ อีกฝ่ายหนึ่งดื่มกิน แล้วให้นำแม่วุ้นที่ดื่มน้ำมนั้นไปเลี้ยงในป่าชะเอม แล้วแบ่งออกเป็น ๒ พวก รีดน้ำนมจากพวกหนึ่งไปให้อีกพวกหนึ่งดื่มกิน ทำอยู่โดยทำนองนี้ จนกระทั่งเหลือแม่วุ้นนมอยู่ ๘ ตัว ในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ในเวลาใกล้รุ่ง นางให้คนไปจับแม่วุ้นนมทั้ง ๘ ผูกไว้แล้วรีดน้ำนมใส่กระทะบนเตาไฟหุงข้าวมธุปายาส

สุบินนิมิต

ในคืนวันนั้น พระบรมโพธิสัตว์บรรทมหลับไป ทรงสุบินนิมิต ๕ ประการ คือ

๑. พระองค์ทรงบรรทมหงายบนพื้นดิน มีภูเขาคิมวันต์เป็นเขนย พระพาหาซ้ายห้อยลงไป ในมหาสมุทรทิศบูรพา พระพาหาขวาห้อยลงไป ในมหาสมุทรทิศปัจฉิม พระบาททั้งคู่ห้อยลงไป ในมหาสมุทรทิศทักษิณ

๒. หล้าแพรกงอกขึ้นแต่พระนาภี (สะดือ) สูงขึ้นไปถึงท้องฟ้า

๓. หมู่หนอนล้วนมีตัวขาว หัวดำ ไต่ขึ้นมาจากพระบาทจนถึงพระชาตุ (เข่า)

๔. นก ๔ จำพวก คือ สีเหลือง สีเขียว สีแดง และสีดำ บินมาจากทิศทั้ง ๔ มาจับฟูบลง แทบพระบาท แล้วกลับกลายเป็นสีขาวไปทั้งสิ้น

๕. พระองค์เสด็จขึ้นไปจงกรมบนยอดภูเขาที่เปราะอะเปื่อนไปด้วยบุตรคูถ แต่พระบาทของพระองค์มิได้เปราะอะเปื่อน

พระองค์ทรงทำนายด้วยพระองค์เองว่า

ข้อ ๑ เป็นนิมิตที่จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ข้อ ๒ เป็นนิมิตที่จะเทศนาอริยมรรค ๘ ประการ แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

- ข้อ ๓ เป็นนิมิตที่หมู่คฤหัสถ์จะมาสู่สำนักของพระองค์เป็นอันมาก และบรรลุนิเวศธรรม
ข้อ ๔ เป็นนิมิตว่าวาระทั้ง ๔ จะมาบรรพชาในพระธรรมวินัยและตรัสรู้วิมุติธรรม
ข้อ ๕ เป็นนิมิตว่าพระองค์จะได้ปัจจัย ๔ แต่ไม่ติดอยู่ในปัจจัยเหล่านั้น

ถวายข้าวมธุปายาส

พอราตรีสว่างวันขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่งวิสาขปุณณมี พระบรมโพธิสัตว์ทรงชำระสรีระกายแล้วประทับนั่งที่โคนต้นไทร ฝ่ายนางสุชาดาใช้ให้นางปุลณทาสีไปกวาดภายในใต้ต้นไทร นางไปพบพระโพธิสัตว์เข้าใจว่าเป็นเทวดานั่งคอยรับเครื่องพลีกรรม จึงรีบกลับมาบอกนางสุชาดา นางสุชาดาพร้อมด้วยบริวารนำข้าวมธุปายาสไปยังต้นไทร เห็นพระมหาบุรุษก็เกิดโสมนัสยินดี จึงนำข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย พร้อมทั้งลาดทอง ประณตไหว้แล้วกล่าวว่า “มโนรลของข้าสำเร็จฉันใด ขอสิ่งที่คุณประสงค์จงสำเร็จฉันนั้น” แล้วทูลลากลับ

ทรงลอยถาด

พระโพธิสัตว์ทรงถือถาดข้าวมธุปายาส เสด็จมายังริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เสด็จตรงชำระพระวรกายให้สะอาดแล้วขึ้นมาประทับนั่ง ปั่นข้าวมธุปายาสได้ ๔๙ ปั้น ทรงเสวยจนหมดแล้วถือถาดทองพลาถอริชฐานว่า “ถ้าอาตมาจะได้ตรัสรู้เป็นพระบรมโลกนาถ ขอให้ถาดนี้ลอยทวนกระแสน้ำขึ้นไป” จึงลอยถาดในแม่น้ำ ขณะนั้นถาดทองก็ได้ลอยทวนกระแสน้ำไปไกลประมาณ ๘๐ ศอก แล้วก็จมลง พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นนิมิตดังนั้น ก็ทรงโสมนัสเสด็จกลับสู่ดาวดึงส์

เสด็จสู่ต้นพระศรีมหาโพธิ์

พอสายฝนห่าวันบ่าย ก็เสด็จจากป่าร้าง ทรงรับหญ้าคา ๘ กำมือ ที่โสตถิยพราหมณ์ถวายในระหว่างทางเสด็จไปใกล้โพธิมณฑล แล้วทรงปลูถาดหญ้าคาอริชฐานเป็นรัตนบัลลังก์ประทับนั่ง ผินพระพักตร์สู่ทิศบูรพาพระปฤษณางค์สู่ลำต้นมหาโพธิ์ ชัดสมาธิตั้งพระกายตรง ดำรงพระสติมั่น เจริญอานาปานสติภาวนาแล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ถ้ากมลสันดานยังไม่พ้นอาสวะกิเลสตราบไธ แม้พระมังสะ (เนื้อ) พระโลหิต (เลือด) จะเหือดแห้งไป เหลือแต่พระตจะ (หนัง) นหารู (เอ็น) และพระอัฐิ (กระดูก) ก็ตามที่ อาตมาจะไม่ลุกขึ้นจากบัลลังก์นี้”

ผจญมาร

ทรงตรัสรู้ด้วยพระบารมี

ในกาลนั้น พญาวัสสวัติมารผู้มีในบาป ติดตามพระมหาบุรุษอยู่ทุกเมื่อ จึงดำริว่า “พระลัทธิตถกุมารปรารถนาจะพ้นวิสัยแห่งเรา เราควรจะทำอันตราย อย่าให้พ้นวิสัยเราไปได้แล้ว”

บทที่ ๓

สัตตมหาสถาน

ต้นพระศรีมหาโพธิ์

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ก็ทรงประทับนั่งโดยเอกบัลลังก์เข้าสู่สมาบัติ นวามุขปุพพวิหาร คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญาเวทิตนโรธ และทรงพิจารณาปฏิจสมุบาท ตลอด ๓ ยามแห่งราตรี แล้วเปล่งอุทานดังนี้

อุทานในยามต้นว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมสิ้นไป เพราะมารู้แจ้งธรรมว่าเกิดแต่เหตุ

อุทานในยามท่ามกลางว่า เมื่อใด ฯลฯ เพราะได้รู้ความสิ้นไปแห่งปัจจัยทั้งหลาย (ว่าเป็นเหตุ สิ้นไปแห่งผลทั้งหลายด้วย)

อุทานในยามสุดท้ายว่า เมื่อใด ฯลฯ เมื่อนั้น พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดมารและเสนาเสียได้ ครอบงำทิพยอุทัยกำจัดความมืด ทำอากาศให้สว่างฉะนั้น

อนิมิสสเจตีย์

ครั้นล่วง ๗ วัน เสด็จออกจากต้นพระศรีมหาโพธิ์ ไปทางทิศอีสาน ประทับยืนทอดพระเนตร บูชาพระศรีมหาโพธิ์ตลอด ๗ วัน โดยมีได้กะพระเนตร เหตุนี้ สถานที่นั้นจึงได้นามว่า อนิมิสสเจตีย์

รัตนจงกรมเจตีย์

พอล่วงไปได้ ๗ วัน เสด็จจากที่นั้นกลับมาหยุด ณ ระหว่างกลางแห่งพระศรีมหาโพธิ์ กับอนิมิสสเจตีย์ อธิษฐานตั้งจงกรม ทรงจงกรมกลับไปกลับมาตลอด ๗ วัน สถานที่นั้น จึงได้นามว่า รัตนจงกรมเจตีย์

รัตนขจรเจตีย์

ในสัปดาห์ที่ ๔ เสด็จไปสู่รัตนขจรเจตีย์ ซึ่งเทวดาเนรมิตขึ้นในทิศพายัพแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงพิจารณาพระไตรปิฎก อันประกอบด้วย อคัม ๔ นิกาย ๕ องศ์ ๙ และพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ เมื่อพระองค์พิจารณาถึงมหาปิฎกฐาน ซึ่งมีปัจจัย ๒๔ พระฉัพพรรณรังสี คือรัศมี ๖ ประการ ก็โอภาส แผ่สว่างออกจากพระสิริกายแวดล้อมไปโดยรอบประมาณ ๑๒ ศอก

อชปาลนิโครธ

ในสัปดาห์ที่ ๕ ก็เสด็จไปยังต้นไทร ซึ่งเป็นที่พักร่มแห่งคนเลี้ยงแพะ อันได้ชื่อว่า อชปาลนิโครธ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศบูรพาแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีพราหมณ์ผู้หนึ่ง มักवादผู้ชื่อว่า หิง หิง หรือ หุง หุง ทูลถามถึงพราหมณ์และธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ และนางมาริตาทั้ง ๓ คือ นางตัณหา นางราคะ และนางอรดี รับอาสาบิดามาเพื่อจะทำให้พระพุทธรองค์ตกอยู่ในอำนาจ

มัจฉลินท์

ในสัปดาห์ที่ ๖ เสด็จไปยังต้นจิก ซึ่งอยู่ทางทิศอาคเนย์แห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ สัปดาห์นั้นมีฝนอันเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน พญานาคตนหนึ่งชื่อ มัจฉลินท์ บังเกิดอยู่ในสระโบกขรณีที่อยู่ใกล้ต้นจิกนั้นเข้ามาวงชนกาย ๗ รอบ วงรอบพระวรกายพระพุทธรองค์และแผ่พังพานป้องกันฝนมิให้ถูกพระวรกาย เมื่อฝนหายไปแล้ว จึงจำแลงเพศเป็นมาณพ ยืนถวายนมัสการเฉพาะพระพักตร์แล้วหลีกไป พระองค์ทรงเปล่งอุทานว่า “ความสงบเป็นความสุขของบุคคลผู้มีธรรมอันตนสดับแล้ว ยินดีในความวิเวกเป็นต้น” เหตุนี้ สถานที่นี้ จึงได้นามว่า “มัจฉลินท์”

ราชายตนะ

จากนั้นพระองค์ก็เสด็จไปยังต้นเกด อันได้นามว่า ราชายตนะ ซึ่งมีอยู่ทางทิศทักษิณแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงเสวยวิมุตตสุข ณ ที่นี้หนึ่งสัปดาห์อันเป็นกาลสุดท้าย ในกาลนั้นมีพาดิษ ๒ พี่น้อง ชื่อตปุตสะ กับ ภัลลิกะ นำข้าวสัตตูก้อน และสัตตุงมาถวาย ขณะนั้นบาตรของพระองค์ไม่มี ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้นำเอาบาตรศิลาถวาย เมื่อพระพุทธรองค์ทรงทำกัตกิจเสร็จ พาดิษ ๒ พี่น้องแสดงตนเป็นอุบาสก โดยถึงพระพุทธรกับพระธรรมเป็นสรณะที่พึงประเกทเทววจิกอุบาสก นับว่าเป็นอุบาสกคนแรกในโลก แล้วขอลิขของที่ระลึก พระองค์ทรงประทานพระเกศา ๘ เส้น

พรหมอาราธนา

พอสัปดาห์ที่ ๗ ผ่านไป พระพุทธรองค์เสด็จจากร่มไม้ราชายตนะ กลับไปยังต้นอชปาลนิโครธ ทรงปริวิตกว่า “ธรรมดาบุคคลไม่มีสิ่งทีตนจะพึงเคารพสักการะ ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ตลาคตจะพึงยึดผู้ใดเป็นที่เคารพสักการะในบัดนี้” เมื่อทรงตรวจดูแล้ว ไม่เห็นมีใครที่เหมาะสม นอกจากพระโลกุตตรธรรม และทรงดำริต่อไปว่า พระธรรม ที่ตลาคตตรัสรู้นี้ ลึกซึ่งสุขุมคัมภีรภาพ ยากที่เหล่าสัตว์จะรู้ตามได้ ดังนั้นพระองค์จึงมีความชวนชวายน้อย เกิดความท้อถอยในการที่จะแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์

ดอกบัว ๔ เหล่า

ในกาลนั้น ท้าวสหัมบดีพรหมทรงทราบพุทธปริวิตก จึงดำริว่า โลกทั้งปวงจะถึงความพินาศครั้งนี้ เหตุที่พระชินสีห์ไม่ปรารถนาจะแสดงธรรมโปรดสัตว์ จึงพร้อมด้วยทวยเทพทั้งหลาย ลงมาจากพรหมโลกกราบทูลอาราธนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ผู้ทรงพระมหากรุณาโปรดประทานพระสัทธรรมเทศนา สัตว์ทั้งหลายมีสันดานเบาบางจากกิเลสก็มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก เมื่อมิได้สดับพระธรรมเทศนาจักเสื่อมสูญจากมรรคผลนิพพาน อันเป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวง พระพุทธองค์เมื่อได้ทรงสดับอาราธนา มีพระหฤทัยกรุณาในหมู่สัตว์ ทรงพิจารณา ก็ทราบชัดว่าหมู่สัตว์มี ๔ จำพวก เปรียบได้กับบัว ๔ เหล่า คือ

๑. อุคฆัตถัตถัญญุ บุคคลที่มีปัญญาดี และมีกิเลสเบาบาง สามารถจะรู้ได้เร็วพลันเหมือนดอกบัวที่พ้นน้ำ พอดีต้องแสงอาทิตย์ ก็บานทันที

๒. วิปจิตถัญญุ บุคคลผู้มีปัญญปานกลาง และมีกิเลสปานกลาง เมื่อได้ฟังซ้ำ ก็อาจบรรลุได้เหมือนดอกบัวที่อยู่เสมอน้ำ จะบานในวันพรุ่งนี้

๓. เนยยะ บุคคลที่มีปัญญาอ่อน และมีกิเลสหยาบหนัก เมื่อได้ฟังอยู่บ่อย ๆ พยายามทำความเข้าใจไม่ขาดระยะ ก็สามารถจะบรรลุได้ เหมือนดอกบัวที่อยู่ใต้น้ำ มีโอกาสที่จะบานในวันต่อไป

๔. ปทปรมะ บุคคลที่ปราศจากปัญญา หยาบหนักไปด้วยกิเลส ไม่รู้จักเหตุและผล เป็นบุคคลที่ไม่ควรตรัสรู้ แต่เพื่อเป็นนิสสัยวาสนาในกาลต่อไป เปรียบได้เช่นกับดอกบัวที่งอกขึ้นใหม่ อยู่ใต้น้ำลึก ยากที่พ้นจากการเป็นอาหารแห่งเต่าและปลา

เมื่อทรงพิจารณาเห็นดังนี้ จึงทรงรับอาราธนา ท้าวสหัมบดีพรหมทรงทราบพระพุทธองค์รับอาราธนาแล้ว จึงพากันทูลลากลับไป

ปฐมเทศนา

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงรับอาราธนาแล้ว ทรงดำริว่า ตถาคตจะไปแสดงธรรมโปรดผู้ใดก่อน ผู้ใดจะตรัสรู้โลกุตตรธรรมได้โดยพลัน ก็ทรงหวนรำลึกถึงอาหารดาบส กาลามโคตร แต่ก็ทรงทราบด้วยทิพพจักขุญาณว่า พระดาบสสิ้นชีพตักษัยไป ๗ วันแล้ว จึงหวนรำลึกถึงอุทกดาบสรามบุตร ทรงทราบสิ้นชีพไปแล้วเมื่อเย็นวันวานนี้ ก็ทรงเสียดายว่า พระดาบสทั้งสอง เป็นผู้ที่มีปัญญาดี ถ้าอยู่คอยทำพระองค์ ได้สดับพระธรรมเทศนา ก็พลันตรัสรู้

เสด็จเมืองพาราณสี

ต่อจากนั้น ทรงคำนึงถึงปัญจวัคคีย์ ซึ่งเคยมีอุปการะแก่พระองค์ ก็ทรงทราบอยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันใกล้กรุงพาราณสี ดังนั้นในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ ตอนเช้าทรงจีวรและบาตรเสด็จเที่ยวโจจรบิณฑบาตในบ้านเสนานิคม กระทำภัตกิจเสร็จแล้ว ทรงดำเนินไปสู่ป่าอิสิปตนมฤค-

ทายวัน พบอุปกาชีวก ในระหว่างทางระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์กับคยาประเทศ อาชีวกเห็น พระฉัพพรรณรังสี เกิดปีติปราโมทย์ จึงปราศรัยว่า “ดูกรอาวุโส อินทรีย์ของท่านงามยิ่งนัก ผิวกาย ก็ผุดผ่อง ท่านมีนามใด บวชในสำนักของผู้ใด ใครเป็นครูของท่าน ท่านได้เล่าเรียนธรรม สำนักอาจารย์ผู้ใด” พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูกรอาชีวก เราเป็นพระสัณเฑาะฐ์สรู้เอง ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ ตลาคตประกอบไปด้วยอรหัตคุณ เป็นต้น อาชีวกฟังแล้วกล่าวว่า อาวุโส ท่านกล่าวปฏิญาณเช่นนั้น ข้าพเจ้าเห็นจริง ควรที่ท่านจะได้นามว่า อนันตชินะ กล่าวสรรเสริญพุทธคุณแล้วหลีกไป

พบปัจฉิมวาทะ

ในวันนั้น ตั้งแต่ตอนเช้า ปัจฉิมวาทะ ต่างระลึกถึงพระมหาบุรุษ นั่งสนทนากันอยู่พอเห็น พระองค์เสด็จมาแต่ไกลก็จำได้ จึงนัดหมายกันว่า พวกเราไม่ฟังไหว ไม่ฟังลุกขึ้นต้อนรับ ไม่ฟังลุกขึ้น รับบาตรจีวรแต่ฟังจัดอาสนะไว้ เมื่อเธอปรารภจะนั่งก็งั่งงัด เมื่อพระองค์เสด็จไปถึง ต่างคนต่างลืมสัญญากลับทำการต้อนรับเป็นอย่างดี แต่ใช้คำว่า อาวุโส และเรียกพระนามว่า โคดม อันเป็นการไม่เคารพ พระองค์ทรงห้ามแล้วตรัสว่า เราได้ตรัสรู้มฤตธรรมโดยชอบเองแล้ว เธอทั้งหลาย คอยฟังเถิด เมื่อเธอปฏิบัติตามที่เราสอน มิซำก็จะได้รับบรมมฤตธรรมนั้น ปัจฉิมวาทะคัดค้านถึง ๓ ครั้ง พระองค์ก็ตรัสให้ระลึกย้อนหลังว่า คำนี้พระองค์เคยตรัสหรือไม่ ปัจฉิมวาทะดำริว่า คำนี้ พระองค์มิเคยตรัสมาก่อน จึงยอมรับฟัง

แสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

ในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ แห่งอาสาฬหมาส (เดือน ๘) พระองค์ตรัสเรียกปัจฉิมวาทะมาแล้ว ทรงประกาศพระสัพพัญญุตญาณ โดยการยังวงล้อแห่งธรรมให้เป็นไปแก่ชาวโลกทั้งปวง

ในวาระแรกทรงประกาศทาง ๒ สาย ที่ไม่ควรดำเนิน คือ

๑. **กามสุขัลลิกานุโยค** การหมกมุ่นหาความสุขอยู่ในกาม

๒. **อัตตกิลมณานุโยค** การกระทำความเพียรโดยการทรมานกายให้ลำบาก

ในวาระที่ ๒ ทรงประกาศทางสายกลางที่ควรดำเนิน คือ มัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมัฏฐะ การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ
๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ

ในวาระที่ ๓ ทรงประกาศอริยสัจ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ว่า

๑. ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้
๒. สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละ
๓. นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง
๔. มรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมีขึ้น เมื่อพระองค์ตรัสจบลง ก็บังเกิดมหัศจรรย์เหมือนโลกธาตุทวนไหว

ดวงตาเห็นธรรมได้เกิดมีแก่พวกพรหม ๑๘ โภคิ มีโภคิทัตถุญะเป็นต้น ดังนั้นพระองค์จึงเปล่งอุทานว่า
อภยาสิ วต โภ โภคิทัตถุญ โเหตุ นั้น ท่านโภคิทัตถุญะ จึงได้นามว่า อภยาโภคิทัตถุญะ ตั้งแต่นั้นมา

สังฆรัตนะเกิดขึ้นในโลก

ลำดับนั้น อภยาโภคิทัตถุญะจึงทูลขอบวช พระองค์ทรงประทานให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา
นับว่าสังฆรัตนะเกิดขึ้นแล้วในโลก เป็นเหตุให้พระรัตนตรัยครบบริบูรณ์

ยสบรรพชา

แสดงอนัตตลักษณะสูตร

ในกาลต่อมา พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนักบวชทั้ง ๔ ด้วยปกิณณกเทศนา ให้ได้ดวงตา
เห็นธรรมแล้วประทานอุปสมบทให้ ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ทรงเห็นปัญจวัคคีย์มีอินทริย์แก่กล้า
ควรที่จะได้ฟังธรรมเทศนาเพื่อบรรลุมรรคผลเบื้องสูงต่อไป จึงตรัสเรียกมาแล้วตรัสสอนอนัตตลักษณะสูตร
พระสูตรว่าด้วยลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน ในพระสูตรนี้ทรงยกเอาขันธ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร
และวิญญาณ เป็นอนัตตา เพราะไม่อยู่ในอำนาจ ไม่สามารถจะควบคุมได้ ย่อมเป็นไปตามอำนาจและ
สภาวะธรรม ดังนั้น ขันธ ๕ นี้จึงไม่ใช่ตัวเรา ไม่ใช่ของเรา เมื่อจบพระธรรมเทศนา จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์
ไม่ยึดมั่นถือมั่นเพราะอุปาทาน บรรลุอรหัตผลเป็นอเสขบุคคลในพุทธศาสนา ในกาลนั้นมีพระอรหันต์
เกิดขึ้นในโลก ๖ องค์

ยังมีกุลบุตรผู้หนึ่ง ชื่อว่ายสมาณพ เป็นบุตรมหาเศรษฐีในเมืองพาราณสี มีปราสาทสำหรับ
อยู่ตามฤดูกาลถึง ๓ หลัง มีนางบำเรอเป็นหญิงล้วน ๆ บำเรออยู่ทั้งกลางคืน กลางวัน วันหนึ่ง ยส
ตื่นมาในยามดึกเห็นอาการวิปริตต่าง ๆ นานา ของหญิงบำเรอ ขณะหลับ ปรากฏดูจักษุศพ
ที่เคลื่อนกล่นในป่าช้า จึงสวมรองเท้าเดินลงบันไดออกจากบ้านไป เดินพลางบ่นพลางว่า ที่นี้วุ่นวาย
ที่นี่ขัดข้อง จนไปถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบพระพุทธองค์ขณะเสด็จจงกรมตอนใกล้รุ่ง พระองค์ตรัสว่า
ที่นี่ไม่วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าเข้าไปบิณฑบาตแล้วนั่ง ณ ที่อันสมควร พระองค์ทรงแสดง
อนุปพุททิกถา เพื่อเป็นการฟอกจิตให้อ่อนโยน ปราศจากนิวรณ์ธรรมทั้ง ๕ แล้วทรงแสดงสามกัถสิกขธรรม
คือ อริยสัจ ๔ ยังธรรมจักขุ คือ โสดาปัตติผล ให้เกิดแก่ยสกุลบุตร

อุบาสกคนแรก

ฝ่ายมารดาสะตื้นขึ้นในตอนเช้า ขึ้นไปดูไม่พบลูกชายจึงบอกแก่สามี เศรษฐีใช้ให้คนไปตาม
ทั้ง ๔ ทิศ ส่วนเศรษฐีเดินไปทางป่าอิสิปตนมฤคทายวัน พบรองเท้าจึงเข้าไปถามถึงลูกชายกับ
พระพุทธองค์ พระองค์ทรงแสดงอนุปพุททิกถาและอริยสัจ ๔ โปรด พอจบดวงตาเห็นธรรมก็ได้เกิดแก่เศรษฐี
ส่วนยสได้ฟังธรรมเทศนาที่ทรงแสดงแก่บิดาซ้ำอีกครั้งหนึ่งก็ได้บรรลุอรหัตผล เศรษฐีได้แสดงตน

เป็นอุบาสก ขอลี้พระรัตนตรัยเป็นสรณะที่พึ่ง นับว่าเป็นอุบาสกคนแรกประเภท**เตวาจิกอุบาสก** เศรษฐีเมื่อเห็นลูกจึงขอร้องให้กลับเพื่อเห็นแก่แม่ พระพุทธองค์ตรัสว่า ยสะไม่ควรจะกลับไป เพราะบรรลุมรรคผลชั้นสูง หมดสิ้นอาสวกิเลสแล้ว เศรษฐีกล่าวว่า นับว่ายสะได้ลาภอันประเสริฐแล้ว จึงนิมนต์พระองค์กับพระยสะเสวยพระกระยาหารเข้าที่บ้าน แล้วทูลลากลับไป

อุบาสิกาคคนแรก

เมื่อเศรษฐีกลับไปแล้ว ยสะจึงทูลขอบวช พระองค์ทรงประทานให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา นับว่าเป็นพระอรหันต์องค์ที่ ๑ พระองค์ทรงจีวรและบาตรมีพระยสะเป็นปัจฉิมขณะเสด็จเข้าไปยังบ้าน เศรษฐีนั้น ฝ่ายมารดาและภรรยาเก่าของยสะถูกลบถูกรายอภิวาทและนั่ง ณ ที่อันสมควร พระองค์ทรงแสดงอนุปปฟภิกขาและอริยสัจ ๔ โปรดหญิงทั้ง ๒ ให้ได้บรรลุโสดาปัตติผล ปฏิญาณตนเป็นอุบาสิกาคคนแรกในพุทธศาสนา คนทั้ง ๓ ได้ถวายอาหารบิณฑบาตอันประณีต เมื่อเสร็จภัตกิจ ทรงโปรดประทานพระธรรมกถาอย่างขนทั้งหลายให้ชื่นชมโสมนัส แล้วเสด็จกลับมฤคทายวัน

สังสาวกประกาศศาสนา

เพื่อนของพระยสะ ๔ คน คือ วิมลละ สุพาหุ ปุณณชิ ควัมปติ และไม้ปรากฏชื่ออีก ๕๐ คน ทราบว่ายสะออกบวช จึงพากันเข้าไปหา พระยสะได้นำไปเข้าเฝ้าพระบรมศาสดา พระองค์ทรงแสดงอนุปปฟภิกขาและอริยสัจ ๔ ให้ได้ดวงตาเห็นธรรมแล้วประทานอุปสมบท ภายหลังทรงตรัสสอนจนบรรลุพระอรหันต์ผลหมดทุกองค์ นับว่าในกาลนั้นมีพระอรหันต์เกิดขึ้นในโลก ๖๐ องค์

อยู่มาวันหนึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรียกพระสาวกทั้งหลายมาแล้วตรัสว่า อนุตตรวิมุตติธรรมที่ตลาคตบรรลุแล้ว เธอทั้งหลายก็บรรลุแล้ว บ่วงทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ตลาคตและเธอทั้งหลายก็พ้นแล้ว เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปตามคามนิคมชนบทต่าง ๆ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก จงแสดงธรรมมีคุณในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์บริบูรณ์โดยสิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ แม้เราก็จะไปยังอุรุเวลาเสนานิคม

โปรดชฎิล ๓ พี่น้อง

พบภัททวัคคีย์

เมื่อออกพรรษาปวารณาแล้ว พอวันแรม ๑ ค่ำ เดือนกัตติกามาส (เดือน ๑๒) จึงส่งพระสาวก ๖๐ องค์ ไปประกาศพระศาสนา ส่วนพระองค์เสด็จสู่อุรุเวลาเสนานิคม ในระหว่างทางที่ป่าไร่ฝ้าย ได้พบภัททวัคคีย์ ๓๐ องค์ เป็นพระราชโอรสพระยามหาโกศลราชร่วมบิดาเดียวกันกับพระเจ้าปเสนทิโกศลพากันมาเที่ยวไร่ฝ้าย องค์หนึ่งไม่มีภรรยาจึงนำนางคณิกามา หญิงนั้นเห็นพระกุมารประมาทเล่นเล่ลอดเครื่องประดับไว้ จึงลักแล้วหนีไป ฝ่ายกุมารทั้งหลาย เมื่อไม่เห็น

เครื่องประดับ ก็ตระหนักว่าหญิงแพศยานั้นลักไป จึงออกติดตามไปพบพระพุทธรองค์เข้าก็กราบทูลถาม พระองค์ตรัสถามว่า แสงหาตนหรือหญิงอันไหนประเสริฐกว่ากัน เมื่อพระราชกุมารทั้งหลายยอมรับว่า แสงหาตนประเสริฐกว่า จึงตรัสอนุப்புพิกถาและอริยสัง ๔ โปรด จนกุมารทั้งหมดได้บรรลุนิพพานอุปสมบทแล้วส่งไปประกาศศาสนา

อุรุเวลกัสสปะบวช

ส่วนพระองค์เสด็จต่อไปยังอุรุเวลาเสนานิคม ณ ที่นั้นมีชฎิล ๓ พี่น้องตั้งอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราตามลำดับ พี่ชายใหญ่ชื่ออุรุเวลกัสสปะ มีบริวาร ๕๐๐ น้องกลางชื่ออนทีกัสสปะ มีบริวาร ๓๐๐ น้องสุดท้องชื่อคยากัสสปะ มีบริวาร ๒๐๐ พระองค์เสด็จไปยังอาศรมพี่ชายใหญ่ เข้าไปพักอาศัย แล้วทรมานด้วยฤทธิ์ต่าง ๆ ถึง ๓,๕๐๐ ประการ ใช้เวลาถึง ๒ เดือน อุรุเวลกัสสปะก็ยังมีจิตใจอันแรงกล้า ถือตนว่าเป็นพระอรหันต์อยู่ พระองค์จึงตรัสว่า อุรุเวลกัสสปะ ตัวท่านมิได้เป็นพระอรหันต์และการปฏิบัติของท่านก็มีโทษทางบรรลุมรรคผล เหตุใดท่านจึงถือตนว่าเป็นพระอรหันต์ อุรุเวลกัสสปะ สดับพุทโธวาท ก็ชบศิริษะลงแทบพระบาทแล้วกราบทูลขออุปสมบท พระองค์จึงตรัสว่า ตัวเธอเป็นอาจารย์ใหญ่แห่งชฎิลทั้ง ๕๐๐ เธอจงบอกกล่าวให้ยินยอมพร้อมกันเสียก่อน ตถาคตจึงจะบวชให้ อุรุเวลกัสสปะก็ทูลลาไปยังอาศรมบอกกล่าวแก่เหล่าศิษย์ พวกชฎิลทั้งหมดก็ยินยอม จึงพากันลอบเครื่องชฎิลบริวาร และบวชในสำนักพระพุทธรองค์ทั้งสิ้น

น้องชายทั้ง ๒ บวช

น้องชายทั้ง ๒ อยู่ได้น้ำได้เห็นบริวารลอบมา ก็คิดว่าคงจะเกิดเหตุร้ายแก่พี่ชายของตน จึงพาบริวารไปยังอาศรมของพี่ชาย เห็นพี่ชายพร้อมทั้งบริวารบวช สอบถามได้ความจึงลอบเครื่องบริวารแล้วบวชด้วยกันหมดทั้งสิ้น ภายหลังพระพุทธรองค์ทรงเห็นอินทรีทั้ง ๕ ของภิกษุชฎิล ๑,๐๐๓ รูป แก่กล้า จึงพาไปยังคยาสี่สประเทศ แสดงอาทิตตปริยายสูตรโปรด จนสำเร็จพระอรหันต์ ในพระสูตรนั้น ทรงแสดงถึงอายตนะภายในและภายนอก และชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟ ๓ กอง คือ ราคะ โทสะ โมหะ

โปรดพระเจ้าพิมพิสาร

พระองค์ประทับอยู่ที่คยาสี่สประเทศพอสมควรแล้ว ทรงพาภิกษุ ๑,๐๐๓ รูป เสด็จยังกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ที่ลัทธิจิวัน โดยพระประสงค์จะเปลื้องภิกษุญาที่ให้ไว้ต่อพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบพร้อมด้วยพราหมณ์คหบดี ๑๒ นหุต เป็นบริวารเสด็จไปเฝ้าพระองค์ ทรงแสดงอนุப்புพิกถาและอริยสัง ๔ โปรด เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระเจ้าพิมพิสารกับบริวาร ๑๑ นหุต บรรลุโสดาปัตติผล ส่วนอีก ๑ นหุต เลื่อมใสในพระรัตนตรัย

ความปรารถนาของพระเจ้าพิมพิสาร ในกาลนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงทูลความสมหวังที่ได้
ปรารถนาไว้ตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ๕ ข้อว่า

๑. ขอให้ข้าพเจ้าได้รับอภิเษกเป็นพระราชา
๒. ขอให้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมายังแคว้นแคว้นของข้าพเจ้า
๓. ขอให้ข้าพเจ้าได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์พระองค์นั้น
๔. ขอให้พระอรหันต์แสดงธรรมแก่ข้าพเจ้า
๕. ขอให้ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมนั้น

แล้วแสดงตนเป็นอุบาสกกราบทูลอาราธนาเสวยพระกระยาหารในเช้าวันรุ่งขึ้น แล้วลุกขึ้น
กระทำอภิวาท กระทำประทักษิณแล้วลากลับ

บทที่ ๔

ได้อัครสาวกขวาซ้าย

ทรงรับเวฬุวัน

รุ่งขึ้นตอนเช้า พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุเป็นบริวาร เสด็จสู่พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาทรงถวายภัตตาหาร แล้วกราบทูลถวายเวฬุวันโยนทานเพื่อเป็นพุทธาวาส ทรงจับพระเต้าทองหลังสุคนธาวารีให้ตกต้องพระหัตถ์ของพระบรมศาสดา ปรากฏว่าพื้นปฐพีก็มปนาท ห้วนไหว พระพุทธองค์ทรงกระทำอนุโมทนาแล้วพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายเสด็จไปยังเวฬุวันวิหาร

ไม่ห่างจากกรุงราชคฤห์ มีบ้านตำบลหนึ่งชื่อว่า นาลันทา ที่หมู่บ้านพราหมณ์ อุปติสสคาม นายบ้านชื่อว่า วัจนันตะ ภรรยาชื่อว่า สารี มีบุตรชื่อว่า อุปติสสมานพ และที่หมู่บ้านโกสิตคาม นายบ้านมีภรรยาชื่อ โมคคัลลี มีบุตรชื่อว่า โกสิตมานพ ตระกูลทั้งสองเป็นมิตรสหายกันมาแล้ว ๗ ชั่วคน มาพบทั้ง ๒ เมื่อเจริญวัย ก็เรียนรู้ในศิลปศาสตร์ทั้งปวง มีบริวารคนละ ๒๕๐ คน เมื่อไปดูการเล่นก็ไปด้วยกัน นั่งร่วมกัน จะสังเวชหรือชื่นชม ก็สังเวชชื่นชมด้วยกัน ในกาลครั้งหนึ่งไปดูมหรสพ มิได้มีความยินดีเหมือนในครั้งก่อน ๆ เหตุबारมีญาติแก่กล้า จึงดำริกันว่าไม่มีประโยชน์อันใดในการดูมหรสพนี้ อายุของคนเราไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็แตกทำลาย หาบุญญัตติมิได้ ควรที่เราจะแสวงหาโมกขธรรม เมื่อดำริเช่นนี้ จึงชักชวนบริวารได้รวมเป็น ๕๐๐ คน บวชในสำนักของสัทธชัยปริพาชกผู้เป็นอาจารย์ใหญ่อาศัยอยู่ ณ กรุงราชคฤห์นั่นเอง เมื่อบวชแล้ว ไม่นานก็เรียนจบลัทธิของอาจารย์แต่ยังไม่พอใจ โดยเห็นว่า ลัทธิของสัทธชัยอาจารย์นี้ ไม่อาจยังโมกขธรรมให้บังเกิดขึ้นได้ จำเดิมแต่นั้นปริพาชกทั้ง ๒ ได้สดับข่าวสมณพราหมณาจารย์ที่เป็นปราชญ์มีอยู่ในที่ใด ๆ ก็ไปสู่นั้น แล้วกล่าวถามปัญหา โดยทำนองนี้ เทียวไปทั่วชมพูทวีปทุกแห่ง ก็หาไม่พบนักปราชญ์ที่สามารถแก้ปัญหามอกขธรรมได้ ก็พากันกลับสำนักอาจารย์ แล้วทำตติกากันว่า เราทั้ง ๒ นี้ ถ้าผู้ใดได้อมตธรรมก่อน ก็จงบอกแก่อีกผู้หนึ่ง

บรรลุมตธรรม

ต่อมากาลครั้งหนึ่ง อุปติสสปริพาชก ได้พบท่านพระอัสสชิเถระกำลังบิณฑบาตอยู่ในกรุงราชคฤห์มีภิกษุมารยาทเรียบร้อย เกิดศรัทธาเลื่อมใส จึงติดตามไปข้างหลัง เมื่อท่านฉันอาหารเสร็จแล้วจึงเรียนถามว่า อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณก็ขาวบริสุทธิ์ ท่านบรรพชาในสำนักท่านผู้ใด ใครเป็นครูอาจารย์ของท่าน อาจารย์ของท่านกล่าวสอนเช่นไร ท่านพระอัสสชิเถระจึงกล่าวตอบว่า อาวุโส อาตมาบวชใหม่ยังไม่นาน ไม่อาจจะแสดงธรรมให้พิสดารได้ จะขอแสดงแต่

โดยย่อและกล่าวว่า “ธรรมทั้งหลายเหล่าใด เกิดแต่เหตุ ธรรมเหล่านั้น เมื่อเหตุนั้นดับก็ดับสูญไป พระมหาสมณะตรัสดังนี้” อุปติสสปริพาชก พอได้สดับพระคาถา ๒ บาทต้น ก็บรรลुโสดาปัตติผล จึงถามว่าพระบรมครูของเราประทับอยู่ ณ ที่ใด เมื่อทราบว่าเป็นที่ประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร จึงกล่าวว่า ขอพระผู้เป็นเจ้าจงไปก่อน ข้าพเจ้ายังมีสหายอีกคนหนึ่งทำสัญญากันไว้ ข้าพเจ้า จะกลับไปเปลื้องปฏิญญาเสียก่อนแล้วจะพาสหายไปสู่สำนักของพระบรมครู แล้วกราบลาพระมหาเถระ กลับไปยังปริพาชการาม

โกธิตบรรลุธรรม

ฝ่ายโกธิตปริพาชก เห็นอุปติสสะเดินมาแต่ไกล คิดว่า “วันนี้ หน้าตาสหายเราผ่องใสยิ่งนัก ชะรอยจะได้อมตธรรมเป็นแน่ ครั้นถึงจึงไต่ถาม อุปติสสะจึงบอกเรื่องราวให้ฟังแล้วกล่าวเวลานั้น พอจบโกธิตะก็บรรลุโสดาปัตติผล ทั้งสองจึงพากันไปชวนอาจารย์สัญญาชัย แต่อาจารย์ไม่ไปจึงลาอาจารย์ แล้วชักชวนบริวารของตนไปเฝ้าพระบรมศาสดา พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรด พอจบลงปริพาชกที่เป็น บริวารทั้งหมดได้บรรลุอรหัตผล เว้นแต่ ๒ สหาย พระองค์ทรงเหยียดพระหัตถ์ประทานอุปสมบทด้วย เอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น

ได้ตำแหน่งอัครสาวก

จำเดิมแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน โกธิตภิกษุ อันสพรหมจารีเรียกท่านโมคคัลลานะ เพราะเป็นบุตรแห่งนางโมคคัลลีย์ ไปเจริญสมณธรรมที่บ้านกัลลวาลมุตคาม ถูกถิ่นมิทธะครอบงำ นิ่งโง่งว้างอยู่ พระพุทธองค์เสด็จไปทรงบรรเทาแล้วประทานพุทธโอวาทในธาตุกัมมัฏฐานภาวนา ก็ได้บรรลุอรหัตผล ฝ่ายอุปติสสภิกษุที่สธรรมมิกเรียกกันว่า สารีบุตร เพราะเป็นบุตรแห่งนางสารี ได้ตามเสด็จไปยังถ้ำสุกรขาตา ได้สดับเวทนาปริคคหสูตร ที่ทรงแสดงแก่ที่มนขปริพาชก ซึ่งเป็น หลานของท่านก็ได้บรรลุอรหัตผล หลังจากทีอุปสมบทได้ ๑๕ วัน ในวันนั้นเอง อันเป็นวันเพ็ญ แห่งเดือนมาฆะเป็นวันจาตุรงคสันนิบาต พระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ และทรงประทาน ตำแหน่งอัครสาวกฝ่ายขวาแก่ท่านพระสารีบุตรเถระ ฝ่ายซ้ายแก่ท่านพระโมคคัลลานะ ณ ท่ามกลาง พระอรหันตชีณาสพทั้งปวง

โปรดพุทธบิดา เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์

สมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชพุทธบิดา ได้สดับข่าวว่าพระราชโอรสได้บรรลุพระสัมมา สัมโพธิญาณแล้ว เทียวประกาศศาสนาประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร ปรารถนาจะทศนา พระพุทธองค์ จึงตรัสให้อำมาตย์พร้อมกับบริวารหนึ่งพันไปเชิญเสด็จ แต่อำมาตย์และบริวาร ได้ฟังเทศน์

ก็บรรลอรหัต และทูลขอบวชและมีได้ทูลเชิญเสด็จ พระพุทธบิดาเห็นหายไปถึงส่งไปใหม่ โดยทำนองนี้ ถึง ๙ ครั้ง ครั้งสุดท้ายตรัสใช้ให้กาพุทธายีอำมาตย์พร้อมทั้งบริวารหนึ่งพันไป กาพุทธายีทูลลาบวชด้วย ก็ทรงอนุญาต กาพุทธายีพร้อมด้วยบริวารเดินทางถึงกรุงราชคฤห์ เข้าไปสู่พระเวฬุวันใต้ฝั่งเทศน์จาก พระพุทธองค์ พอจบก็บรรลุพระอรหัตด้วยกันทั้งหมด แล้วทูลขออุปสมบท พอบวชแล้วได้ ๗ วัน ก็กราบทูลเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ พระพุทธองค์ทรงรับ แล้วพร้อมด้วยภิกษุ ๒ หมื่นรูปเป็นบริวาร เสด็จคมนาคมวันละหนึ่งโยชน์สิ้นเวลา ๖๐ วัน จึงถึงกรุงกบิลพัสดุ์ ส่วนท่านพระกาพุทธายีได้ส่งหน้า ไปแจ้งเหตุการณ์เสด็จถวายแด่พระเจ้าสุทโธทนะทุกวัน

ฝนโบกขรพรรษตก

เมื่อพระพุทธองค์เสด็จถึง ก็ได้ไปประทับที่นิโครธาราม ซึ่งพระประยูรญาติให้สร้างรับเสด็จ พระเจ้าสุทโธทนะพร้อมทั้งพระประยูรญาติทั้งหลายก็มาเฝ้า แต่พระประยูรญาติที่เป็นผู้ใหญ่ไม่ยอมที่จะนมัสการ โดยถือว่าพระพุทธองค์เป็นเด็กครวณ้องครวญลูกหลาน พระพุทธองค์ก็ทรงทรมานด้วย อภินิหาร จนกระทั่งพระเจ้าสุทโธทนะและประยูรญาติยกหัตถ์นมัสการด้วยความชื่นชมโสมนัส ลำดับนั้น เมฆฝนโบกขรพรรษก็ตั้งขึ้นหลังหยาดน้ำฝนมีสีแสดให้ตกลงในหมู่ประยูรวงศ์ นำอัศจรรย์ ภิกษุทั้งหลายพิศวง เพราะไม่เคยเห็นมาก่อน พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ฝนโบกขรพรรษตกในกาลนี้เท่านั้นหามิได้ อดีตกาลก็เคยตกมาแล้วเช่นกัน จึงตรัสเทศนาเวสสันดรชาดก เมื่อจบลงพระประยูรญาติก็ทูลลากลับ ไม่มีผู้ใดจะทูลอาราธนาเพื่อเสวยโภชนาหารในวันรุ่งขึ้นแม้แต่พระองค์เดียว ดังนั้นในเช้าวันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๒ หมื่น เสด็จโคจรบิณฑบาตตามลำดับตรอก ตามพุทธประเพณี ยังความโกลาหลให้เกิดแก่ชาวเมืองเป็นอันมาก

โปรดพิมพาเทวี

พุทธบิดาบรลุเสดาปัตติผล

ในกาลนั้น พระนางพิมพาเทวี มารดาแห่งราหุลกุมาร สดับเสียงโกลาหลของประชาชน จึงตรัสถามนางกำนัล ทรงทราบว่า พระสวามีทรงบาตรเสด็จเที่ยวภิกขาจาร จึงชวนราหุลกุมาร ไปยังสี่หับญชร ทอดพระเนตรเห็นพระบรมศาสดาจารย์ รุ่งเรืองไปด้วยพระรัศมี ๖ ประการ จึงตรัส สรรเสริญด้วยนรสีหคาลา ๘ คาลา แล้วกราบทูลให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบ พระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อทรงสดับทรงสังเวชสลดพระทัย เสด็จลงจากพระราชนิเวศน์โดยด่วน ไปประทับยืนอยู่ในที่เฉพาะ พระพักตร์แล้วตรัสถามว่า ข้าแต่พระองค์ พระผู้มีพระภาค ไฉนพระองค์จึงมาทำให้โยมได้รับความอภัยศ มาเที่ยวบิณฑบาตดังนี้หรือเข้าพระทัยว่า โยมไม่สามารถที่จะจัดภัตตาหารแต่ภิกษุมีประมาณเท่านั้นได้ พระพุทธองค์ตรัสว่า มหาบพิตร วัตรนี้เป็นจารีตตามวงศ์ประเพณีของตถาคต คือพุทธวงศ์ เสด็จประทับยืนอยู่ในระหว่างวิถีนั่นเอง ตรัสเทศนาโปรดพุทธบิดาด้วยสารพระคาถาว่า **อุตติฎฐเส**

นปฺปมชฺเชยฺย เป็นต้น ความว่า บุคคลใดไม่ประมาทในบิณฑบาตอันบุคคลพึงลุกขึ้นยืนรับ มีอุตสาหะประพฤติสุจริตธรรม บุคคลนั้นพึงอยู่เป็นสุขสำราญทั้งในโลกนี้โลกหน้า พอบจบพระคาถา พระบรมกษัตริย์ก็บรรลुโสดาปัตติผล จึงทรงรับบาตร แล้วทูลอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ ขึ้นสู่ปราสาทอังคาสด้วยโภชนาหารอันประณีต

โปรดมหาปชาบดี

ครั้นรุ่งขึ้น เป็นวันที่เสด็จพุทธดำเนินไปทรงรับภัตตาหารบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ เมื่อเสร็จ ภัตตาหารแล้ว จึงตรัสเทศนาโปรดพระมหาปชาบดีด้วยสารพระคาถาว่า ธมฺมญฺเจ สุจฺริตฺตํ เป็นอาทิ ความว่า บุคคลผู้ใดประพฤติสุจริตธรรม ไม่ประกอบทุจริต บุคคลนั้นย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า พอบจบพระธรรมเทศนา พระมหาปชาบดีราชเทวี ก็บรรลุโสดาปัตติผล และสมเด็จพระเจ้าสุทโธทนะ ก็บรรลุสภิกษาคามีผล

พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุนาคามีผล

ในวันที่ ๓ ก็เสด็จไปเสวยโภชนาหารในพระราชนิเวศน์ พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขณะเวลาเสวยอยู่พระเจ้าสุทโธทนะตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กาลเมื่อพระองค์กระทำทุกกรกิริยา มีเทพยดาองค์หนึ่งมาบอกว่าพระองค์มิได้เสวยพระกระยาหาร บัดนี้ทำลายพระชนม์ชีพแล้ว ข้าพระองค์ไม่เชื่อ จึงมีพุทธภูิกว่า “มหาบพิตร ในอดีตกาลเมื่อตถาคตเป็นโพธิสัตว์ อาจารย์ ทิศาปาโมกข์นำเอากระดูกแพะแสดงแก่พระองค์ และบอกว่า บุตรของหลานตายเสียแล้ว พระองค์ ยังไม่เชื่อ” ครั้นเสร็จภัตตาหารแล้ว ทรงตรัสเทศนามหารธรรมपालชาดก พอบจบองค์บรมกษัตริย์ ก็บรรลุนาคามีผล

เสด็จปราสาทยโสธรา

สมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จเข้าไปเสวยพระกระยาหารในพระราชนิเวศน์เป็นเวลาถึง ๓ วันแล้ว แต่พระนางยโสธราเทวี หาได้มาเฝ้าพระพุทธองค์ไม่ พระเจ้าสุทโธทนะจึงตรัสให้นางสนม ผู้หนึ่งไปเชิญเสด็จ แต่พระนางหามาไม่ จึงกลับมากราบทูลให้ทรงทราบ สมเด็จพระพุทธบิดาจึงทูลอาราธนา พระพุทธองค์ให้เสด็จเยือนพิมพาเทวี พระพุทธองค์ทรงรับ พร้อมด้วยอัครสาวกทั้ง ๒ และพุทธบิดา เสด็จสู่ห้องพิมพาเทวี ยโสธรราชกัญญา ทราบพระพุทธองค์เสด็จจึงจงพระราหุลกุมารเสด็จถึงครภทวาร พอเห็นพระพักตร์พระพุทธองค์ น้ำพระเนตรก็หลั่งไหลนองพระพักตร์ จึงคลานเข้าไปชบพระเศียรที่ หลังพระบาท กอดข้อพระบาทแล้วทรงพระกันแสงเกลือกกลิ้งไปมา พระพุทธบิดาจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระสัพพัญญูเจ้า จะหาหญิงใดที่ซื่อสัตย์ เหมือนพิมพาไม่มี จำเดิมแต่พระองค์เสด็จออกบรรพชา จะนั่งนอนยืนเดินก็ไม่เป็นสุข มีแต่ทุกข์โศกเศร้าทุกเช้าเย็น แม้ชัตติยประยูรญาติจะรับไปเลี้ยงบำรุง

รักษาก็ไม่ปรารถนา ตั้งใจสวามิภักดิ์เชื้อสัตย์เสนาหาเฉพาะพระองค์ผู้เดียว พระบรมศาสดาตรัสว่า มหาบพิตรโยสธรา จะมีจิตเสนาหาสวามิภักดิ์ตถาคตในกาลบัดนี้หาไม่ได้ แต่ในอดีตกาล บังเกิดใน กำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ก็มียินดีในถ้อยคำ แห่งพระเจ้าพาราณสีที่มาวิงวอนประเล้าประโลม ถวายชีวิต เป็นทานแก่ตถาคต นามหัตถรรย ชนทั้งปวงจึงทูลอาราธนาให้ตรัสถึงอดีตภพ พระองค์ทรงเทศนา จันทกนิรชาตคโคโดยพิสดาร เพื่อละความเศร้าโศกแห่งพิมพาราชเทวี พระนางโยสธราทัสนา พระพักตร์ไปพลาง สดับพระธรรมเทศนาที่ตรัสด้วยสุรเสียงไพเราะไปพลาง ยังปลาทะและปีติให้เกิดขึ้น ในกมลว่า อาตมานี้ได้ประสาทชีวิตแห่งพระตถาคตให้คั่นคงในอดีตภพที่ระงับเสียได้ซึ่งความเศร้าโศก ด้วยปีติปราโมทย์ บรรลุพระโสดาปัตติผลเป็นอริยบุคคลในพุทธศาสนา

ศากยบรรพชา

นันทะบรรพชา

ในวันอันเป็นคำรบ ๕ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปรับอาหารบิณฑบาตในนิวาสนสถานแห่ง นันทราชกุมารพุทธรักษา เนื่องในวันวิวาหมงคลของนันทะกับนางชนบทกัลยาณี ครั้นเสร็จภัตตกิจแล้ว ประทานบาตรให้นันทะ แล้วจึงตรัสมงคลกถา เสร็จแล้วลงจากนิเวศน์ มิได้ทรงรับบาตร นันทกุมารก็มีอาการ ทูลเตือน ทรงถือบาตรเสด็จตาม นางสนมเห็นเช่นนั้นจึงไปทูลนางชนบทกัลยาณี พระนางตกพระทัย จึงติดตามมาโดยเร็วแล้วร้องทูลว่า “ข้าแต่พระลูกเจ้า ขอพระองค์จงเสด็จกลับมาโดยด่วน” เมื่อถึง นิโครธารามมหาวิหาร พระพุทธเจ้าตรัสว่า “นันทะเของบรรพชาเถิด” นันทะมีอาจซัดพุทธดำรัสได้ โดยความเคารพยั้งในพระพุทธองค์ จึงทูลว่าจะบวช

ราหุลบรรพชา

ในวันที่ ๗ พระนางพิมพาราชเทวี ประดับตกแต่งพระราชกุมารแล้วส่งไปหาพระผู้มีพระภาค ซึ่งเสด็จมารับบิณฑบาต ตรัสสั่งว่า “พระสมณะองค์นั้นคือพระพุทธบิดาของลูกพระองค์มีสุวรรณนิธิ มากมาย ลูกจงไปขอขุมทองอันเป็นสมบัติของบิดาของลูก” พระราหุลรับสั่งแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มี พระภาคเจ้า ถวายนมัสการพลางดูพระสัพพัญญูก์เกิดความรักในพระพุทธบิดา ทรงปราโมทย์ โสมนัสตรัสชมว่า สมณะฉายานี้ สุขสบายดียิ่งนัก และตรัสอื่น ๆ อีก มิได้ทูลขอขุมทรัพย์ เมื่อพระพุทธองค์ทรงทำภัตตกิจเสร็จตรัสกัตตามุโชนาแล้วเสด็จกลับ พระราหุลก็วิ่งตามทูลขอ ขุมทองจนถึงพระอาราม พระพุทธองค์ทรงดำริว่า “ราหุลปรารถนาทรัพย์สมบัติ ก็ขุมทองเป็นของ อันจะเวียนไปในสังสารวัฏ ฉะนั้นตถาคตจะให้อริยทรัพย์ ๗ ประการ อันจะทำให้กุมารเป็นเจ้าของ โลกุตตรทรัพย์” จึงตรัสแก่พระธรรมเสนาบดีว่า “เของให้บรรพชาแก่ราหุล” พระสารีบุตรรับ พุทธโอองการแล้วก็ให้ราหุลบรรพชาในเวลานั้น

พุทธบิดาขอพร

พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงทราบก็ทรงโทมนัสเป็นกำลัง มีอาจะยับยั้งความโทมนัสไว้ได้ ก็เสด็จออกไปนิโครธาราม กราบทูลขอพระพุทธานุญาตว่า “จำเดิมแต่นี้ไปกุลบุตรผู้ใดใคร่จะบวช ถ้าบิดามารดาไม่ยินยอมอนุญาตให้บวช ขอจงทรงดออย่าทำการอุปสมบทให้กุลบุตรนั้น” พระพุทธองค์ ทรงโปรดประทานพรพระพุทธรูปบิดา ถวายพระพรลา พาพระนันทะและสามเณรราหุลตลอดสังฆบริษัท เสด็จกลับสู่กรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ที่สี่สพวัน ป่าไม้สีเขียว

อนาถบิณฑิกสร้างวัดถวาย

ในกาลนั้น อนาถบิณฑิกเศรษฐีเมืองราชคฤห์ ได้สดับพระธรรมเทศนาก็บรรลุนิโครตผล แล้วกราบทูลนิมนต์ให้เสด็จพระนครสาวัตถิ แล้วตนเองรีบกลับไปก่อนจัดแจงสร้างพระเชตะวันมหาวิหารไว้ถวาย เมื่อพระองค์เสด็จเมืองสาวัตถิก็ประทับอยู่ที่พระเชตะวันมหาวิหาร ส่วนพระนันทะมีจิตกระสัน อยากจะสึกไม่ยินดีในการบรรพชา พระองค์ต้องไขอุบายทำให้พระนันทะได้สำเร็จพระอรหัตต์

๖ กษัตริย์บรรพชา

ในกาลต่อมา พระผู้มีพระภาคได้เสด็จจาริกไปสู่มหาชนบท ประทับอาศัยอยู่ที่อนุปิยอัมพวัน ใกล้บ้านอนุปิยมัลลนิคม ในกาลนั้น กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ คือ พระภัททิยะ ๑ พระอนุรุทธะ ๑ พระอานนท์ ๑ พระภักค ๑ พระกิมพิละ ๑ พระเทวทัต ๑ เป็น ๗ ทั้งนายช่างกลบคืออุบาลี พร้อมใจกันจะออกบรรพชา จึงพากันออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ เสด็จไปสู่แคว้นมัลลรัฐชนบท ไปยังอนุปิยอัมพวัน กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นกษัตริย์ มีชาติดีมีมานะอันแรงกล้า ก็แหละผู้นี้คืออุบาลีเป็นคนใช้มานาน ขอพระองค์ทรงประทานการอุปสมบทแก่อุบาลีก่อน เพื่อที่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะได้กราบไหว้โดยเป็นผู้ใหญ่กว่า จะได้ข่มเสียซึ่งชาติดีมีมานะให้ปราศจากสันดาน พระบรมครูจึงประทานตามพระประสงค์

พระเทวทัตทำอนันตริยกรรม

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จจาริกไปประทับอยู่ ณ เมืองโกสัมพี มีลาภสักการะเกิดขึ้นเป็นอันมาก คนทั้งหลายถือปัจจัย ๔ เข้ามาสู่พระวิหาร และถามถึงแต่อัครสาวกทั้ง ๒ และมหาสาวกองค์อื่น ๆ แต่ไม่มีใครถามถึงพระเทวทัต พระเทวทัตเกิดน้อยใจว่า อาตมาก็เป็นกษัตริย์เหมือนกัน ทำไมไม่มีใครถามหา จึงดำริว่าเราจะให้ผู้ใดเลื่อมใสจึงจะบังเกิดลาภสักการะ ก็พิจารณาเห็นชชาติศรัทธุมาร จึงเนรมิตกายเป็นกุมาร เออสรพิษ ๗ ตัว พันกายแล้วเหาะไปยังกรุงราชคฤห์ แสดงตนให้ปรากฏ

แก่พระราชกุมาร อชาตศัตรูตกพระทัยแล้วจึงปลอมโยนว่าอาตมาคือพระเทวทัต แล้วแสดงกายเป็นสมณเพศตามปกติ อชาตศัตรูกุมารเลื่อมใสถวายลาภสักการะเป็นอันมาก ภายหลังเกิดอกุศลจิตคิดจะครอบครองภิกษุสงฆ์ทั้งปวง พอดำริเช่นนั้นโลกียฤทธิ์ก็เลื่อมสุมไป จึงไปยังพระเวฬุวัน กราบทูลในท่ามกลางบริษัทว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้พระองค์ทรงพระชราภาพแล้ว ของทรงพระตำราญด้วยทิฏฐุธรรมสุขวิหารเกิด ข้าพระองค์จะรับภาระช่วยว่ากล่าวครอบครองพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ขอพระองค์ทรงมอบพระภิกษุสงฆ์สาวกแก่ข้าพระองค์เถิด” พระองค์ไม่ทรงอนุญาต พระเทวทัตเสียใจไม่สมหวังจึงผูกอาฆาตในพระบรมศาสดาเป็นครั้งแรกแล้วออกจากสำนัก ดำริว่า เราจะกระทำอันตรายพระสมณโคดมให้พินาศ จึงเข้าไปหาอชาตศัตรูแล้วแนะนำให้ปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสารผู้บิดาตั้งตนเป็นกษัตริย์ ส่วนตนเองจะปลงพระชนม์พระบรมศาสดาแล้วเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสียเอง เมื่ออชาตศัตรูเชื่อกระทำปิตุฆาต ยกตนขึ้นเป็นพระราชสาสมปรารถนา จึงร่วมกันคิดใช้นายขมังธูไปปลงพระชนม์พระพุทธรูป แต่กลับได้บรรลุโสดาปัตติผลทั้งสิ้น ตนเองจึงขึ้นไปบนยอดเขาคิชฌกูฏ กลิ้งศิลาลงห้วยจะให้ทับพระพุทธรูป แต่สะกิดหินกระทบนิ้วพระบาทเพียงห้อยพระโลหิต ภายหลังจึงคบคิดปล่อยช้างนาฬาคีรี ในครั้งนั้น พระอานนทสละชีวิตเข้าขวางหน้า พระสัพพัญญูกีทรงกรมารข้างจนหายพยศแล้วเสด็จกลับเวฬุวัน

ครั้งนั้น ความชั่วแต่หนหลังของพระเทวทัตก็ปรากฏแก่มหาชนทั้งสิ้นว่า พระเทวทัตชักชวนพระเจ้าอชาตศัตรูให้ปลงพระชนม์พระพุทธรูปและปลงพระชนม์บิดาตนกระทำการมั่วช้าลามกถึงเพียงนี้ พระเจ้าอชาตศัตรูได้สติคิดทรงละอายพระทัย จึงสั่งเลิกส่ารับเสีย และไม่ไปอยู่ที่อุปัฏฐากพระเทวทัตอีกเลย พระเทวทัตเลื่อมจากลาภอันยิ่งใหญ่ แม้ประชาชนก็ไม่ใส่บาตรให้ฉัน จึงคิดที่จะเลี้ยงชีพโดยการหลอกลวงต่อไป จึงเข้าเฝ้า พระบรมศาสดาทูลขอวัตถุ ๕ ประการ คือ ๑. อยู่ป่าเป็นวัตร ๒. อยู่โคนไม้เป็นวัตร ๓. นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ๔. บิณฑบาตเป็นวัตร ๕. เว้นการบริโภคเนื้อและปลา ถ้าภิกษุรูปใดจะถือข้อใด ก็ต้องถือตลอดชีวิต จะละการปฏิบัติไม่ได้ พระองค์ไม่ทรงอนุญาตมีพุทธรูปกว่าตามแต่จะปฏิบัติโดยศรัทธา พระเทวทัตก็กล่าวยกโทษพระพุทธรูปว่า คำของใครจะประเสริฐกว่ากัน ผู้ใดใครพันทุกขังมาไปกับเรา แล้วพาภิกษุที่บวชใหม่ มีปัญญาน้อยที่เชื่อฟังคำของตนประมาณ ๕๐๐ รูปไปพยายามจะทำสังฆเภท พระพุทธรูปรู้เหตุทรงตรัสเตือน ก็ไม่เอื้อเฟื้อ พบพระอานนทกล่าวว่ อานนทจำเดิมแต่วันนี้ เราเว้นจากพระบรมครูและหมู่สงฆ์ทั้งหมด จะทำอุโบสถสังฆกรรมเฉพาะพวกของเราเท่านั้น พอถึงวันอุโบสถจึงให้ภิกษุเหล่านั้นจับสลากปฏิบัติตามวัตถุ ๕ ประการ แล้วทำลายสงฆ์พาหมู่ภิกษุไปยังคยาสี่ประเทศ พระพุทธรูปตรัสให้พระอัครสาวกทั้ง ๒ ไปนำกลับมา

แผ่นดินสุบพระเทวทัต

ฝ่ายพระโกกาลิก เห็นเช่นนั้นจึงต่อว่าพระเทวทัตแล้วยกเข้าขึ้นกระทุ้งยอดดอกจอนพระเทวทัต อาเจียนเป็นโลหิตเกิดอาพาธหนัก พระเทวทัตอาพาธอยู่ถึง ๙ เดือน เห็นชีวิตตนคงไม่รอด

ใครจะขอขมาพระพุทธองค์จึงขอร้องให้ศิษย์นำไปเผา แต่พอไปถึงสระโบกขรณี นอกพระเชตะวัน ใครจะลงสร้งน้ำ พอห้อยเท้าลงที่พื้นดินแผ่นดินก็แยกสูบจมลงไปจนกระทั่งกระดูกจางจรดพื้นดิน จึงกล่าวขึ้นว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายกระดูกคางนี้บูชาพระสัพพัญญูผู้เป็นอัครบรมครู เป็นต้น อานิสงส์อันนี้เป็นปัจจัยให้พระเทวทัตจะได้เป็นพระปัจเจกโพธิ์ในอนาคตที่สุดแสนกัลป์ เมื่อพระเทวทัต กล่าวจบ ก็จมลงไปเกิดในอเวจีมหานรก

เมตตายนพการณ เมตตายนพธิดา

เมตตายนพธิดา ในพุทธกาลแห่งพระสัพพัญญูสัมมาสัมพุทธเจ้าแห่งเรานั้น พระเมตตายนพธิดาได้ปฏิสนธิในพระครรภ์แห่งพระนางกาญจนเทวีอัครมเหสีพระเจ้าอชาตศัตรูราชา ครั้นถ้วนไตรมาสก็ประสูติจากพระครรภ์ ได้นามบัญญัติว่า “อชิตราชกุมาร” ครั้นเจริญวัย ได้เห็นและ สดับพระธรรมเทศนาแห่งพระบรมศาสดา ก็มีพระทัยศรัทธาโสมมน์สดำริว่า “พุทธานุกาณโอรสอัครรรย ยิ่งนัก ผู้ใดมิได้บำเพ็ญทาน รักษาศีลและบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ ก็มีอาจะตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้ ฉะนั้น อาตมาจะตัดบ่วงแห่งพรวาสอกบรพชาในพุทธศาสนา จึงทูลพระราชบิดาบวชแล้วได้ เล่าเรียนพุทธวจนะเป็นอันมาก ได้สอนธรรมบอกกล่าวพระไตรปิฎกแก่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งปวง

รับผ้าคู่ของพระนางโคตมี

สมัยหนึ่ง พระบรมครูเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์เป็นวาระที่ ๒ พระมหาปชาบดีโคตมี พระนางาง ทรงจินตนาว่า จำเดิมแต่พระลูกเจ้ามาสู่พระนครนี้เราได้ถวายสิ่งใดเลย ฉะนั้นเราจะถวายจีวรสาฎกเกิด แล้วจึงทรงเพาะเมล็ดฝ้ายในอ่างทอง เมื่อต้นฝ้ายออกปอย ทรงเก็บใส่ลงในผอบทอง ทรงเลือก หีบติด ปั่นด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง เส้นด้ายละเอียดยิ่งนัก มีสีเหลืองดุจทอง ให้หาช่างหูก ฝีมือนิยมมา เสด็จทอดพระเนตรการทอผ้านั้นเป็นนิത്യทุกวัน เมื่อสำเร็จได้ผ้า ๒ ผืน ผืนละ ๑๔ สอก โดยความยาว เป็นพระภูษาที่คำนวณค่ามิได้ จึงพับใส่ผอบแก้วยกขึ้นทูนเหนือเศียรเกล้า พร้อมกับ บริวารนำไปถวายพระบรมศาสดาที่นิโครธาราม ถวายนมัสการแล้วทรงจับผ้าทั้งคู่น้อมเข้าไปถวายว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ภูษาทั้งคู่นี้ข้าพระองค์กระทำด้วยมือตนเอง ขอทรงพระมหากรุณาอนุเคราะห์ รับผ้าทั้งคู่นี้ เพื่อประโยชน์สุขแก่ข้าพระพุทธเจ้าสิ้นกาลนานเถิด” พระพุทธองค์ตรัสว่า “โคตมีเธอ จงถวายแก่สงฆ์เถิด จะมีผลานิสงส์มาก และได้ชื่อว่าบูชาตถาคตและสงฆ์ทั้งปวง” พระนางปชาบดี ทูลอ้อนวอนถึง ๒๗๓ ครั้ง เมื่อพระองค์ไม่รับ ก็เสียดพระทัยโทมนัสอาดูร จึงเข้าไปหาพระอานนท์ เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง พระอานนท์จึงเข้าไปทูลวิงวอนให้พระองค์ทรงรับ พระองค์จึงตรัสเทศนา ทักขิณาวีถังคสูตรจำแนกทักขิณาทานที่เป็นปาฏิบุคคคลิกทาน ๑๔ ประการ สังฆทาน ๗ ประการ แล้ว ทักขิณาทานอันบริสุทธ์ ๔ ประการ พระนางโคตมีได้สดับพระธรรมเทศนา ก็บังเกิดปริดาปราโมทย์

จึงน้อมนำผ้าเข้าไปถวายพระธรรมเสนาบดี พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็ไม่รับ จึงถวายแก่พระโมคคัลลานะ พระอสีติมหาสาวกทั้ง ๘๐ องค์ พระคุณเจ้าทั้งหมดก็มียอมรับจนกระทั่งถึงพระอชิตภิกษุ ซึ่งเป็นนวกภิกษุหนึ่งอยู่ท้ายสงฆ์ทั้งปวง พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าก็รับ พระนางทรงโทมนัสจนน้ำพระเนตรนองพักตร์ ด้วยคิดว่า “ตัวเรานี้บุญน้อย อุทิศทำผ้าคู่นี้ตั้งจิตว่าจะถวายพระชินสีห์ ทั้งพระองค์อัครสาวกและพระมหาเถระ ก็มียอมรับ บัดนี้ภิกษุหนุ่มเป็นนวกะมารับผ้าของอาตมา” พระพุทธองค์ทรงเห็นเช่นนั้น จึงทรงพุทธดำริว่า “ตถาคตจำทำให้พระนางโคตมีบังเกิดโสมนัสในวัฏฏทาน” จึงตรัสให้พระอานนท์ไปนำบาตรของพระองค์มา แล้วทรงทำอธิษฐานว่า ขอพระสาวกทั้งปวงจงอย่าหาบาตรนี้เห็น เว้นเสีย อชิตภิกษุหนุ่มผู้เดียว แล้วทรงขว้างบาตรไปในอากาศ บาตรนั้นก็ลอยหายลับเข้ากลีบเมฆไป พระธรรมเสนาบดี ก็กราบทูลว่าจะนำบาตรกลับมาถวายแล้วก็เหาะขึ้นไปในอากาศ เพื่อยุควินาศก็ได้พบ จึงกลับลงกราบทูล พระมหาสาวกทั้งหลายล้วนเป็นเอตทัคคะต่าง ๆ ก็มีสามรถจะค้นหาได้พบ พระพุทธองค์จึงตรัสสั่งว่า “อชิตะเธอจงไปค้นหาบาตรตถาคต” พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าดำริว่า “นาอัศจรรย์ยิ่งนัก ไฉนพระมหาเถระทั้งหลายมีอำนาจมากจึงมีอาจหาบาตรได้พบ ส่วนอาตมานี้ยังมีจิตอันกิเลสมลทินครอบงำอยู่ พระสัพพัญญูตรัสสั่งให้ไปหาบาตร คงจะมีเหตุใดเหตุหนึ่งอย่างแน่นอน ฉะนั้นอาตมา จะเพียรค้นหาบาตร” บังเกิดปีติปราโมทย์จึงเข้าไปกราบทูลรับอาสาแล้วออกมาในที่สุดบริษัทยามองดูนภาแล้วตั้งสัตยาธิษฐานว่า “อาตมาบรรพชาในพุทธศาสนาด้วยปรารถนาปัจจัยลาภและมีอภายจะเลี้ยงชีพในฆราวาสได้ก็หาไม่ อาตมาตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อหมายมั่นที่จะตรัสรู้ธรรมทั้งปวง ผิวนิลาของอาตมามิขาดมิทำลาย บริสุทธิเป็นอันดี ขอให้บาตรแห่งองค์พระชินสีห์จงมาประดิษฐานในมือแห่งอาตมาที่เหยียดออกไปโดยพลัน” พอเสร็จคำอธิษฐาน บาตรก็ปล้นตกลงมาจากอากาศ ประดิษฐานอยู่ในหัตถ์แห่งอชิตภิกษุ เป็นที่น่าอัศจรรย์ พระนางปชาบดีได้ทอดพระเนตรดูดังนั้น ก็เกิดปีติโสมนัสเป็นกำลังเกิดศรัทธาปสาทะอย่างแรงกล้าจนน้ำพระเนตรหลังไหล ยอหัตถ์นมัสการพระบรมศาสดาจารย์ครั้งแล้วครั้งเล่าแล้วก็เสด็จคืนพระราชนิเวศน์

ทรงแยมพระโอบฐ์

ส่วนพระอชิตภิกษุ จินตนาการว่า ประโยชน์อันใดแก่อาตมาด้วยผ้าที่เลิศคู่นี้ ด้วยจะปิดกายก็มีสมควร อาตมาจะนำผ้าคู่นี้ไปกระทำการบูชาพระพุทธชินสีห์ จะเป็นการสมควรยิ่ง เมื่อดำริเช่นนั้น ก็ถือผ้าผืนหนึ่งเข้าไปคาดเป็นพาดานเบื้องบนพระคันธกุฎี อีกผืนหนึ่งฉีกเป็น ๔ ชิ้น ทำเป็นม่านห้อยลงทั้ง ๔ มุมแห่งพาดานแล้ว จึงเปล่งวาจาว่า “วัฏฏชานี้เจริญจิตยั้งนัก ด้วยอาณิสสงส์วัฏฏนี้อาตมามิได้ปรารถนาสิ่งอื่นนอกเสียจากพระโพธิญาณ” สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทอดพระเนตรเห็นการกระทำของอชิตภิกษุนั้น ก็กระทำพระอาการแยมพระโอบฐ์ พระอานนท์กราบทูลถามเหตุผลแห่งการแยมให้ปรากฏ พระบรมสุคตจึงตรัสว่า อานนท์ อชิตภิกษุนี้ จะได้ตรัสเป็นองค์พระชินสีห์ ทรงพระนามว่า เมตไตยในอนาคตในมหากัทรกัปนี้

ในกาลนั้น พระเมตไตยบรมโพธิสัตว์ จะปฏิสนธิในครรภ์แห่งสุพรหมวดีพราหมณี ภรรยาแห่งสุพรหมพราหมณ์ ผู้เป็นปุโรหิตอาจารย์แห่งพระเจ้าสังขบรมจักรพรรดิ เมื่อครบเทศมาสก็ประสูติ ณ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองเกตุมวดี เมื่อเจริญวัย บริโภคสมบัติอยู่ในปราสาททั้ง ๓ หลัง มีจันทमुखีพราหมณีเป็นอัครภรรยา ครอบครองสมบัติอยู่ในเพศฆราวาส ๗ หมื่นปี ได้ทัศนาทเวททูตทั้ง ๔ เมื่อนางจันทमुखีคลอดบุตรนามว่า พรหมวัฒนกุมาร จึงดำริในการออกบรรพชา ขณะนั้นปราสาทจะเลื่อนลอยขึ้นบนอากาศ ลงมาประดิษฐาน ณ ปฐพีใกล้พระศรีมหาโพธิ์ คือต้นกาละมัง พระโพธิสัตว์จะลงจากปราสาทถือเอาผ้าทิพย์กาสาवพัสดุแล้วทรงบรรพชา บุรุษที่เป็นบริวารจะบรรพชาตามทั้งหมด พระองค์จะบำเพ็ญทุกกรกิริยา ๗ วัน พอถึงวันวิสาขบูชาจะมี จะเสวยข้าวมธุปายาสแห่งนางสุนันทาพราหมณี ครั้งเวลาเย็นทรงรับหญ้าจากโสตถิยพราหมณ์ ๘ กำมือ อธิษฐานเป็นรัตนบัลลังก์ สูง ๑๕ ศอก สถิตบนบัลลังก์พิจารณาปัจจุอาการก็สำเร็จพระสัมพัญญุตญาณในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีนั้นแล

บทที่ ๕

สุทโธทหนราชานิพพาน

พุทธบิดาทรงประชวร

ครั้นใกล้วัสสกาลเป็นคัมภ ๕ พระผู้มีพระภาคเสด็จจากกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ไปยังเมืองเวสาลี ประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน เพื่ออนุเคราะห์เวไนยสัตว์ และเสด็จจำพรรษาที่ ๕ ที่นั่น ในปีนั้นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชพุทธบิดาทรงประชวรหนัก เสวยทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้า ทรงระลึกถึงองค์พระศาสดาโดยปริวิตกว่า ฝ่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาที่นี่ทรงปรมาสศรีชะ พระนันทะลูกชายข้างซ้าย พระอานนท์ลูกชายเบื้องขวา และพระราหุลลูกชายเบื้องหลังของอาตมา ทุกขเวทนาโรคาพยาธิจกบรรเทาโดยแน่แท้

พุทธบิดาบรรลุมรณะ

ในยามใกล้รุ่งแห่งราตรีวันนั้น พระบรมศาสดาเข้าสู่พระมหากรุณาสมบัติออกจากสมาบัตินั้น ทรงพิจารณาเวไนยสัตว์ ทอดพระเนตรในพระญาณเห็นพุทธบิดากำลังประชวรหนัก ทรงพุทธานุภาพว่า “พระบิดาแห่งตลาคตมีพระโรคาพาธอย่างแรงกล้าปรารถนาจะเห็นตลาคตในวันนี้ กาลนี้ควรที่ตลาคตจะไปเยี่ยม” เสด็จลุกขึ้นจากอาสน์ตรัสชวนพระอานนท์ และให้บอกกล่าวภิกษุทั้งหลาย บรรดาที่เป็นพระชีนาสพ เมื่อพระชีนาสพทั้งหลายมีอัครสาวกเป็นต้น มาประชุมพร้อมกันแล้ว จึงมีพุทธดำรัสว่าเธอทั้งหลาย จงไปทัศนาศพพุทธบิดากับตลาคต อันเป็นปัจฉิมทัศนาศพครั้งสุดท้ายในวาระนี้ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ ไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์โดยทางอากาศ ครั้นถึงก็ลงที่พระราชมณเฑียรประทับเหนือพระยี่ภู่ เล็งดูพระพุทธรูปแล้วตรัสถามว่า “ทุกขเวทนาพอที่จะอดทนหรือพันพระกำลังประการใด” พระบรมกษัตริย์ทรงสดับก็สะท้อนพระทัย พระชลนัยน์หลังไหลกราบทูลว่า “ทุกขเวทนาแห่งข้าพระพุทธเจ้านี้เหลือกำลังที่จะอดทน พันที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้” จึงตรัสว่าพระมหาบพิตร พระองค์อย่าทรงพระปริวิตกนักแล้ว ทรงเหยียดพระหัตถ์เบื้องขวากระทำสัตยาธิษฐาน และทรงลูบที่พระเศียรแห่งพระบรมกษัตริย์ ขณะนั้นพระอานนท์พุทธอนุชาที่ลูบพระกรเบื้องขวา พระนันทเถระก็ลูบพระพาหาเบื้องซ้าย พระราหุลพุทธชินโรสก็ลูบพระปฤษฎางค์ อันว่าทุกขเวทนาอันแรงกล้าก็เหือดหายระงับไป พระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จลุกจากพระแท่นบรรทม ถวายบังคมพระบรมศาสดา พระพุทธรูปทรงพิจารณาพระชนมายุสังขารว่ามีประมาณน้อยนัก จะดำรงอยู่ได้เพียง ๗ วันเท่านั้น และทรงทราบอุปนิสัยแห่งอรหัตผล ก็โปรดประทานพระธรรมเทศนาทั้งกลางวัน กลางคืน ด้วยอนิจจตาปฏิบัติสังยุตและอริยสัจ ๔ ประการ ยังพระพุทธบิดาให้บรรลุมรณะพร้อมปฏิบัติสัมภทา ๔ ประการ ในวันครบที่ ๗

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ

ในกาลนั้น พระบรมกษัตริย์จึงกราบทูลว่า “ข้าแต่พระบรมศาสดาจารย์ ข้าพระองค์นี้ พ้นจากบ่วงแห่งสงสาร เห็นนิพพานสำเร็จโดยประจักษ์จิต อนึ่งชีวิตยังเหลืออยู่น้อยนัก จักขอทูลลา นิพพาน อนึ่งนั้น อันใดที่ข้าพระองค์ประมาทด้วยกาย วาจาใจในพระสุคติ ขอจงทรงพระกรุณาอดโทษานุโทษ ทั้งปวงแก่ข้าพระบาท ขอจงทรงอนุญาตแก่ข้าพระพุทธเจ้า อันจะทูลลาสู่ปรินิพพาน ณ กาลบัดนี้ แล้วเอนองค์ลงเหนือพระที่นั่งนั้นเข้าสู่ปรินิพพาน ในขณะนั้นพระนางปชาบดีและพระนางยโสธรา หม่อมสนมนางในกับทั้งเหล่าศากยวงศ์ ก็ทรงโศกาอาดูรพิโรธรำพัน พระพุทธองค์ก็ทรงระงับเสียด้วย อนิจจตาปฏิสังขต แล้วมีพระพุทธดำรัสตรัสสั่งให้พระมหากัสสปเถระไปดูสถานที่จะทำฌาปนกิจ เมื่อพระมหาเถระกระทำเสร็จกลับมากราบทูลพระองค์ทรงยกพระเศียรพุทธบิดา ทรงสรงพระบรมศพ สุคนธาวารี ทรงลูบพระเศียรและตรัสแต่พระธรรมเสนาบดีว่า “บุคคลใดประพฤติกุศลธรรมสุจริต และมีจิตปรารถนาโพธิภูมิบริบูรณ์ ญาณใด ๆ ผู้นั้นจงอุทิศทำอภิวาตบารุณเล็งเบิดามารดาจะสำเร็จตามปรารถนาทุกประการ” แล้วทรงยกพระศพใส่หีบแก้ว อัญเชิญไปสู่ฌาปนสถานยกขึ้นสู่เชิงตะกอน ทรงจุดพระเพลิง กระทำฌาปนกิจพระบรมศพพร้อมทั้งเชิงตะกอนแล้วเสด็จกลับไปประทับที่นิโครธาราม

พระนางปชาบดีบรรพชา

ในลำดับนั้น พระนางมหาปชาบดีเสด็จไปสู่สำนักถวายนมัสการและกราบทูลว่า “ข้าแต่พระบรมศาสดา สตรีนี้จะบวชในพระพุทธศาสนาได้หรือไม่ประการใด” จึงมีพุทธภิกษุภิกษุณีว่า “เธอจงอย่าได้ขอบใจในบรรพชาเลย มาตุคามจะบวชไม่ควร” ถึงแม้พระนางจะกราบทูลถึง ๓ ครั้ง ก็ตรัสห้ามมิทรงอนุญาต พระนางนางทรงโทมนัสถวายอภิวาตเสด็จกลับไป พระพุทธองค์ทรงประทับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ โดยสมควรแก่พุทธอัชยาศัย ก็เสด็จกลับสู่เมืองเวสาลี ส่วนพระนางโคตมามีพระกมลสันดานยินดีในการบรรพชา นุ่งห่มผ้ากาสาวัสตัสร์ พร้อมกับนางกษัตริย์ศากยวงศ์ เป็นจำนวนมาก เสด็จบวรตามพระโลกนาถถึงเมืองเวสาลี เสด็จสู่กุฎาคารศาลา ป่ามหาวัน มีพระบาทบอบช้ำ พระวรกายหมองคล้ำไปด้วยธุลี มีพระชลนัยน์นงเนตร เสด็จไปยืนอยู่ที่ซุ้มประตู ขณะนั้นพระอานนท์เห็นเข้าจึงออกไปไต่ถามทราบความจึงไปกราบทูลอ้อนวอน พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้ครุธรรม ๘ ประการ ครั้นออกพรรษาก็เสด็จไปสู่เมืองสาวัตถี

พระนางพิมพาออกผนวช

ฝ่ายในกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อมหาปชาบดีทรงผนวชแล้ว คนทั้งหลายอำมาตย์และบุโรหิต เป็นต้น ประชุมปรึกษากัน พร้อมใจกันยกพระมหานาม โอรสของพระเจ้าอมิตตทนะ ทำพิธีราชาภิเษก ครอบครองราชสมบัติแห่งกรุงกบิลพัสดุ์สืบต่อไป ส่วนพระนางยโสธราเทวี ทรงจินตนาว่า “ราชสมบัติ

ไม่แน่นอน เป็นท่ายัชชะแห่งพระสวามีของอาตมา เมื่ออาตมายังดำรงชีวิตอยู่ ยังตกไปเป็นของผู้อื่น พระสวามีก็มีทรงอาลัย จึงเสด็จออกบรรพชา จะมีประโยชน์อะไรแก่อาตมาในเพศรเวศ อาตมาควรสละสมบัติแล้วบรรพชา โดยเสด็จพระภักดา ณ กาลบัดนี้” จึงไปทูลพระมหานามราชา พร้อมด้วยนางสนมกำนัลประมาณ ๕๐๐ คน เสด็จไปพระเชตะวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี ถวายอัญชลีแล้วทูลขออุปสมบท พระพุทธองค์ก็ทรงประทานให้ด้วยครุธรรม ๘ ประการ พระนางเล่าเรียนกัมมัฏฐาน ณ สำนักพระบรมศาสดาเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานพระอรหันต์ผล เป็นพระอริยบุคคลในพุทธศาสนา

แสดงยมกปาฏิหาริย์ เศรษฐีอยากรู้จักพระอรหันต์

สมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร มีเศรษฐีผู้หนึ่งอยู่ในกรุงราชคฤห์ ใครจะลงเล่นในแม่น้ำคงคา จึงให้จิ้งขายเป็นรั้วล้อมที่ท่าที่ตนาบ เพื่อป้องกันอันตรายจากสัตว์น้ำ มีไม้จันทน์แดงท่อนหนึ่งลอยมาติดชาย เศรษฐีคิดว่าเราจะทำอะไรดี จึงดำริต่อไปว่า “ชนทั้งหลายต่างกล่าวอวดตนว่าข้าเป็นพระอรหันต์ เรามิรู้ได้ว่าผู้ใดเป็นพระอรหันต์ เราควรให้กึ่งปุมจันทน์แดงทำเป็นบาตร แล้วแขวนไว้ที่ปลายไม้ไผ่ต่อกันให้สูง ๑๐ ศอก ถ้าผู้ใดเหาะมาเอาบาตรไปได้ จะเชื่อถือว่าผู้นั้นเป็นพระอรหันต์ เราและบุตรภรรยาของเราจะถึงผู้นั้นว่า เป็นสภณะที่พึงตลอดชีวิต” เมื่อคิดเช่นนั้นแล้ว ก็ให้ทำตามตามที่ตนดำริ แล้วให้ร้องป่าวประกาศว่า แม้ผู้ใดเป็นพระอรหันต์ในโลกนี้ ผู้นั้นจงเหาะมาถือเอาบาตรนี้ไป เราให้เป็นสิทธิ

นิครนถ์หาฎบุตรแสดงท่าเหาะ

ครั้งนั้น ครุทั้ง ๖ มีปุณณกัสสปะเป็นต้น จึงพูดแก่เศรษฐีว่า “บาตรนี้สมควรแก่เรา ท่านจงให้แก่เราเถิด” เศรษฐีไม่ยอมให้ กล่าวเหมือนดังที่ได้ประกาศไว้ ครั้นถึงวันที่ ๖ นิครนถ์หาฎบุตรใช้ให้ศิษย์บอกกล่าวแก่เศรษฐีว่า “บาตรนี้สมควรแก่อาจารย์ของเรา ท่านอย่าต้องให้ทำฤทธิเหาะมา เพราะเหตุเพียงบาตรซึ่งเป็นวัตถุเล็กน้อยนี้เลย จงมอบให้อาจารย์ของเราโดยเคารพเถิด” เศรษฐีก็คงยืนคำพูดเหมือนก่อน นิครนถ์จึงไปด้วยตนเอง โดยสังคิษย์ว่า “ถ้าเรายกมือยกเท้าทำท่าจะเหาะ พวกเจ้าจงเข้ายึดมือเท้าเราไว้ แล้วพึงกล่าวห้ามว่า ไฉนท่านอาจารย์จึงทำดังนี้ อย่าแสดงอรหันต์คุณที่ปกปิดไว้ เพราะเหตุเพียงบาตรใบนี้ มิบังควร” เมื่อสั่งแล้วจึงไปพูดขอบาตร เศรษฐีไม่ยอมให้พูดเหมือนดังก่อน นิครนถ์จึงยกมือยกเท้าทำท่าจะเหาะ พวกศิษย์ก็หยุดเข้าไว้แล้วกล่าวห้ามดุจสัญญากันไว้ นิครนถ์จึงกล่าวแก่เศรษฐีว่า “เราจะเหาะขึ้นไปเอาบาตรแต่ศิษย์ห้ามไว้ ท่านจงให้บาตรแก่เราเถิด” เศรษฐีก็ไม่ยอมให้

พระปิ่นโทลการทวาชะเหาะ

ในวันที่ ๗ พระโมคคัลลานเถระกับพระปิ่นโทลการทวาชะเหาะเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ยืนห่มจีวรอยู่ที่บนหลังแผ่นศิลาใหญ่แห่งหนึ่ง ได้ยินนักเลงทั้งหลายกล่าวว่า “ครูทั้ง ๖ กล่าวอวดว่าตนเป็นพระอรหันต์จนถึง ๗ วัน เข้าวันนี้แล้วใครสักคนจะเหาะมาก็ไม่มี พวกเรารู้กันวันนี้เองว่าพระอรหันต์ไม่มีในโลก” พระโมคคัลลานเถระจึงกล่าวว่า “การทวาชะ ท่านได้ยินคำที่นักเลงพูดดูหมิ่นพระพุทธรศาสนาหรือไม่ ท่านจงเหาะไปนำเอาบาตรมาให้ได้” พระผู้เป็นเจ้าจึงเข้าจตุตถฌานสมาบัติอันเป็นฐานแห่งอภิญาญกระทำอิทธิฤทธิ์เหาะขึ้นไปในอากาศ พร้อมทั้งแผ่นศิลาที่ยืนเหาะเวียนรอบกรุงราชคฤห์ แล้วเหาะลอยมาอยู่ตรงหลังคาเรือนของเศรษฐี เศรษฐีเห็นดังนั้นจึงหมอบลงจนแผ่นอกจรดพื้นดินแล้วร้องอาราธนาว่า “พระผู้เป็นเจ้าจงลงมาเถิด” เมื่อพระเถระลงมาแล้วจึงนิมนต์ให้นั่งและให้นำบาตรลงมา บรรจด้วยอาหารอันประณีตจนเต็มถ้วย พระมหาเถระรับแล้วก็บ้ายหน้ากลับพระเวฬุวัน พระบรมศาสดาทรงทราบทรงดีเตียน แล้วทรงให้ทำลายบาตรไม้จันทร์บดให้เป็นผงทำเป็นยาใส่ตา และทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามมิให้พระสาวกทำปาฏิหาริย์ต่อไป

เดียรฉัตรแข่งฤทธิ์

พวกเดียรฉัตรทราบความ จึงประกาศกับประชาชนว่าจะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระพุทธรองค์ พระเจ้าอชาตศัตรูสดับเหตุ จึงไปสู่สำนักกราบทูลถามว่า “ได้ยินว่า พระพุทธรองค์บัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้พระสาวกกระทำปาฏิหาริย์ แต่บัดนี้พวกเดียรฉัตรจะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพระองค์ พระองค์จะทำอันใด” ทรงตรัสตอบว่า “มหาบพิตร ตถาคตบัญญัติห้ามแต่สาวก แต่จะบัญญัติห้ามตนเองหามิได้” พระราชาจึงทูลถามว่า พระองค์จะกระทำเมื่อใด ที่ไหน ทรงตรัสตอบว่ามหาบพิตร แต่ขึ้นไปอีก ๕ เดือนถึงวันอาสาฬหปุณณมีเพ็ญเดือน ๘ ตถาคตจะกระทำปาฏิหาริย์ที่ใกล้เมืองสาวัตถี

พระบรมศาสดาเสด็จไปบิณฑบาตในเมืองราชคฤห์ เสด็จออกจากเมืองราชคฤห์ไปสู่เมืองสาวัตถีโดยลำดับ พวกเดียรฉัตรก็ติดตามเรื่อยมา พอถึงเมืองสาวัตถี พวกเดียรฉัตรชักชวนอุปัฏฐากของตนเรียไรทร์พย์ได้ถึงแสนหาพลณะ จึงให้สร้างมณฑปและบอกกับมหาชนว่า จะทำปาฏิหาริย์ในมณฑปนี้ ลำดับนั้น พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงทราบ จึงจะสร้างมณฑปถวายพระพุทธรองค์ทรงห้าม พระราชาจึงทรงทูลถามว่า พระองค์จะทรงกระทำที่ไหน ตรัสตอบว่า “จะกระทำใกล้ต้นมะม่วง” พวกเดียรฉัตรทราบความ จึงสั่งให้ศิษย์ของตนตัดต้นมะม่วงทั้งหลายภายในบริเวณ ๑ โยชน์มิให้เหลือ

แสดงยมกปาฏิหาริย์บนต้นมะม่วง

ครั้นถึงวันเพ็ญเดือน ๘ ตอนเช้า กำลังเสด็จเข้าไปยังพระนคร นายคัมภะคนเฝ้าพระราชอุทยาน เห็นมะม่วงสุกผลใหญ่ผลหนึ่ง จึงสอยเอามาวางจะนำไปถวายพระราชามาพบพระพุทธรองค์เข้า

จึงนำเข้าไปถวายพระองค์ทรงรับแล้วประทับนั่ง พระอาสน์ที่จึงทำเป็นน้ำอัมพปानถวาย ทรงเสวยแล้ว
ตรัสสั่งให้นายคัมภะคัยดิน แล้วเอาเมล็ดเพาะ นายคัมภะทำตาม ทรงล้างพระหัตถ์รดลงไป
ในขณะนั้นก็เกิดเป็นต้นมะม่วงสูง ๕๐ ศอก มีกิ่งแตกออกไป ๔ ทิศ และเบื้องบนได้นามว่าคัมภะตามพฤกษ
พอเพลตวันบ่าย พระพุทธองค์ทรงดำริว่าเวลานี้สมควรที่จะกระทำปาฏิหาริย์ได้แล้ว จึงเสด็จออกจาก
พระคันธกุฎีประทับอยู่ที่หน้ามุข ขณะนั้น นางขรณีนันทมารดาเป็นพระอนาคามี จุลอนาลปิณฑิก
คบดีเป็นพระอนาคามี จิรสามเณรี อายุ ๗ ขวบ เป็นพระอรหันต์ จุนทสามเณร อายุ ๗ ขวบ
เป็นพระอรหันต์ อุบลวรรณาเถรี อัครสาวิกาเบื้องซ้าย พระโมคคัลลานเถระและพระอสีติมหาสาวก
ได้เข้ามารับอาสาจะทำปาฏิหาริย์แข่งกับพวกเดียรถีย์ พระองค์ทรงห้ามและตรัสว่ามีชีวิตของสาวกแล้ว
พระพุทธองค์ทรงเข้าจตุตถฌานสมาบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งอภิญา เหาะขึ้นไปในอากาศเสด็จจงกรม
ไปมาด้วยปฐมวิภังคปริกรรม ทรงนมิตพระพุทธนิมิต พระองค์เสด็จจงกรมพระพุทธนิมิตแสดงอาการ
ไสยาสน์ พระมุนีนาค ตรัสถามปัญหา พระพุทธนิมิต วิสัชนา เป็นต้น แล้วเสด็จลงจากอากาศ
ประทับที่รัตนบัลลังก์อันปรากฏบนยอดมะม่วง ท่ามกลางบริษัททั้ง ๔ ทิศ โปรดประทานพระธรรม-
เทศนาโดยสมควรแก่อัธยาศัยแห่งเวไนยสัตว์ เมื่อจบพระธรรมเทศนา การบรรลุมรรคผลได้เกิดมี
แก่เหล่าสัตว์ประมาณ ๘๔ โกฎิ ณ กาลนั้น เดียรถีย์ทั้งหลายอันมีครุฑทั้ง ๖ เป็นหัวหน้า ก็หลีกหนีไป
ด้วยกลัวพุทธานุภาพ

โปรดพุทธมารดา เสด็จดาวดึงส์พิภพ

ลำดับนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงพุทธดำริว่า “พุทธประเพณีแห่งพระพุทธเจ้าในอดีตกาล
เมื่อทำยมกปาฏิหาริย์แล้ว เสด็จจำพรรษา ณ ที่ใด” ทรงพิจารณาด้วยอดีตตั้งสญาณก็เห็นแจ้งประจักษ์ว่า
“เสด็จจำพรรษาในดาวดึงส์พิภพ แล้วตรัสแสดงอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ ปกรณ์ถวายในไตรมาส
เพื่อกระทำการสนองพระคุณพุทธมารดา อีกประการหนึ่ง ความปรารถนาอันใดที่พระชนนีตั้งไว้
แทบบาทมูลพระพุทธวิปัสสิสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า “ขอให้นางได้เป็นมารดาพระบรมครูเห็นปานดัง
พระพุทธองค์” ความปรารถนาอันนั้นก็สำเร็จสมประสงค์ และพระชนนีมีพระคุณแก่ตถาคตเป็นอันมาก
ยากที่จะได้ตอบสนองพระคุณพระมารดา ทรงจินตนาการดังนี้ แล้วเสด็จจากรัตนบัลลังก์
ขึ้นสู่อดาวดึงส์พิภพ ประทับนั่งเหนือกัมพลศิลาอาสน์ภายใต้ปาริฉัตรรุกขชาติ อันเป็นธงแห่งดาวดึงส์เทวโลก

ทรงแสดงอภิธรรมปิฎก

ในกาลนั้น ท้าวสหัสสนันย์เทวราช เมื่อทอดพระเนตรเห็น จึงประกาศให้เหล่าทวยเทพได้ทราบ
ทั่วกัน เทพเจ้าทั้งหลายตลอดหมื่นจักรวาล ถือทิพยมาลาสักการะมาสโมสรสนับนียบถวายนมัสการ
แล้วประทับนั่งอยู่โดยรอบพระพุทธองค์ เมื่อไม่ทรงเห็นพุทธมารดา จึงตรัสถามท้าวสักกรินทร์เทวราชา

จึงเสด็จไปตามพระสิริมหามายาเทวบุตร ณ ดุสิตพิภพ พระพุทธมารดาได้สดับทรงพระปีติปราโมทย์
เสด็จมายังดาวดึงส์เทวพิภพสู่สำนักพระบรมครูถวายนมัสการประทับนั่งอยู่เบื้องขวาแห่งพระผู้มีพระภาค
พลางดำริว่า อาตมานี้มีบุญยิ่งนัก มิเสียที่ที่อาตมาอุ้มท้องมา ได้พระโอรสอันประเสริฐเห็นปานนั้น
ส่วนสมเด็จพระชินสีห์มีพระทัยปรารถนาจะสนองคุณพระมารดา จึงทรงดำริว่า “พระคุณแห่งมารดา
ที่ทำไว้แก่ตลาคตนี้อิ่งใหญ่นัก สุดที่จะคณนนับได้ว่า กว้างหนาและลึกซึ่งปานใด และธรรมอันใดจึงจะ
สมควรที่จะทดแทนพระคุณได้ พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก ก็ยังน้อยนัก มิเท่าคุณแห่ง
พระมารดาเห็นควรแต่พระอภิธรรมปิฎก ที่พอจะยกขึ้นซึ่งพอเท่ากันได้” ดำริดังนี้แล้ว กวักพระหัตถ์
เรียกพระพุทธมารดาว่า ดูกรชนนี มาที่นี่เถิด ตลาคตจะใช้ค่าน้ำนมข้าวป้อนของมารดา อันเลี้ยงตลาคต
นี้มาต่อเนกชาติในอดีตภพ” แล้วกระทำพุทธมารดาเป็นประธาน ตรีสอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์
ให้สมควรแก่ปัญญาบารมี มีสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กลาวัตถุ ยมก และมหาปัญฐาน
กาลเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงสัตตปรกณภิธรรมเทศนาจบลงองค์พระสิริมหามายา
เทวีเทวบุตรพุทธมารดา ก็บรรลुโสดาปัตติผล ประกอบด้วยนัย ๑ พันบริบูรณ์

เสด็จลงจากดาวดึงส์ พระมหาโมคคัลลานะทูลถามการเสด็จลง

กาลเมื่อพระผู้มีพระภาค ทรงกระทำปาฏิหาริย์แล้ว ขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ครั้งนั้นมหาชน
ทั้งหลายที่มาประชุมกันอยู่ในที่นั้น และดูพระพุทธสรียกายหายไปในเทวโลก ก็เสร์โศกปริเทวนาการ
ว่า “พระบรมครูขึ้นไปสู่ภูเขาคิชฌกูฏหรือไกรลาศ หรือคันธมาทน์ประการใด เราทั้งหลายมิได้เห็น
พระองค์ในกาลบัดนี้” แล้วเข้าไปถามพระมหาโมคคัลลานะว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า พระบรมครูแห่งเรา
เสด็จไปสถิตอยู่ ณ ที่แห่งใด” พระมหาเถระจึงกล่าวว่า “พวกท่านจงถามท่านพระอรุทธะก็จะทราบ”
มหาชนก็ไปถาม พระอรุทธเถระก็บอกว่า “พระพุทธองค์เสด็จขึ้นไปจำพรรษาที่บัณทุกัมพลศิลาอาสน์
ในดาวดึงส์เทวโลก เพื่อจะตรัสพระธรรมเทศนาอภิธรรม ๗ คัมภีร์โปรดพุทธมารดา” ข้าแต่พระ-
ผู้เป็นเจ้าก็เมื่อใดเล่าจะกลับมาสู่มนุษยโลก ดูกรท่านทั้งปวง “พระบรมครูตรัสเทศนาพระอภิธรรมปิฎก
ถ้วนไตรมาสแล้ว พอถึงวันปวารณาจึงจะกลับมายังมนุษยโลกนี้” ชนทั้งหลายจึงกล่าวแก่พระมหา-
โมคคัลลานะว่า ถ้ามิได้เห็นองค์พระสัพพัญญู ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะไม่ไปจากที่นี่ แล้วชวนกันพักแรม
ตั้งทัพและชมรมพักอาศัยมิได้มีหลังคา

พระมหาโมคคัลลานะขึ้นไปเฝ้า

เมื่อเวลาเหลืออยู่อีก ๗ วันจะออกพรรษา ประชาชนเข้าไปหาพระมหาโมคคัลลานะ
และกล่าวว่า “พระผู้เป็นเจ้า ควรที่จะรู้วันที่พระสัพพัญญูจะเสด็จลงจากเทวโลกให้แน่นอน และ
พวกข้าพเจ้ามิได้เห็นพระบรมครูแล้วจะไม่ไปจากที่นี่” พระมหาเถระจึงตำแดงฤทธิ์ขึ้นไปยังชั้นดาวดึงส์

กระทำอัญชลีแล้วทูลว่า “พระพุทธองค์จะเสด็จลงจากเทวโลกในกาลเมื่อใด” จึงมีพระดำรัสว่า โมคคัลลานะ แต่นี้ไปอีก ๗ วัน จะถึงวันมหาปวารณา ตลาคตจะลงจากเทวโลก ณ ที่ใกล้ประตูเมือง ลังกัสสนคร ในวันนั้น ติวามหาชนใครจะได้เห็นตลาคต จงไปที่นั่น เธอจงไปแจ้งแก่มหาชน ตามคำตลาคตดังนี้ พระมหาเถระก็กลับมาแจ้งแก่ประชาชนทุกประการ

ครั้นถึงวันอัสสยขุณฺณมีเพ็ญเดือน ๑๑ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงปวารณาพรรษาแล้ว จึงตรัสบอกแก่สมเด็จพระอมรินทรราชาว่า ดูกรท้าวเทวราช ตลาคตจะลงไปสู่มนุษยโลกในเวลาวันพรุ่งนี้ ท้าวโกสีย์จึงเนรมิตบันไดทิพย์ทั้ง ๓ คือ บันไดทองอยู่เบื้องขวา บันไดเงินอยู่เบื้องซ้าย บันไดแก้ว อยู่กลาง เชิงบันไดทั้ง ๓ จรดพื้นภูมิภาค ณ ที่ใกล้เมืองลังกัสสนคร หัวบันไดเบื้องบนจรดยอดเขา ลินเฐราชอันเป็นที่ตั้งแห่งดาวดึงส์พิภพ บันไดทองเป็นที่ลงแห่งหมู่เทวดา บันไดเงินเป็นที่ลงแห่งหมู่พรหม ส่วนบันไดแก้วนั้นเป็นที่เสด็จลงแห่งพระบรมศาสดา

สมเด็จพระบรมครู เสด็จสถิตเหนือยอดเขาสิเนรุ ทอดพระเนตรเห็นเครื่องสักการบูชา แห่งเทวดาทั้งหลายหมื่นโลกธาตุ ก็ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ซ้ำอีก และทรงแสดงโลกวิวรรพปาฏิหาริย์ บันดาลเปิดโลกยังสวรรค์มนุษย์และนรก ทั้งหมื่นโลกธาตุให้แลเห็นกัน ปราภภูทั่วทั้งสิ้น อันเป็น มหาอัศจรรย์เทวดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาลก็มาประชุมพร้อมกัน พระองค์ก็เสด็จลงจากเทวโลก พร้อมด้วยทวยเทพตามส่งเสด็จเป็นจำนวนมาก ครั้งนั้นสรรพสัตว์ทั้งหลายซึ่งได้เห็นองค์พระชินสีห์ สัตว์ตนใดแม้สักตนหนึ่ง ที่ไม่ปรารถนาพุทธภูมิไม่มี เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เสด็จลงจากเทวโลก ถึงเชิงบันไดแล้วประทับยืนอยู่ พระธรรมเสนาบดีก็ถวายอัญชลีพระโลกนาถ แล้วประกาศความยินดี

พระพุทธองค์ประทานพระธรรมเทศนา เมื่อแสดงพระสัทธรรมเทศนาจบลง ภิกษุ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นลัทธินิวกัมมแห่งพระสารีบุตรก็บรรลุอรหัตผล ประชาชนก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นจำนวนมาก

บทที่ ๖

อัครสาวกนิพพาน

ลำดับพระชาຍกาล

จำเดิมแต่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คำนวนพระชนมายุกาลได้ ๓ พระวัสสาแล้ว ก็เริ่มบำเพ็ญพรตประโยชน์โปรดเวไนยสัตว์ดังนี้

- พรรษาที่ ๑ เสด็จจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี
- พรรษาที่ ๒, ๓, ๔ เสด็จจำพรรษาที่พระเวฬุวันมหาวิหาร ณ กรุงราชคฤห์มหานคร
- พรรษาที่ ๕ เสด็จจำพรรษาที่กุฎาคารศาลา ป่ามहांวัน ใกล้เมืองเวสาลี
- พรรษาที่ ๖ เสด็จจำพรรษาที่มกุฏบรพต ทรงทรมานอสูร เทวดา และมนุษย์
- พรรษาที่ ๗ เสด็จจำพรรษาที่ปณทุกัมพลศิลาอาสน์ ภายใต้อรมไม้ปริชาตดาวดึงส์ภิกขุ
- พรรษาที่ ๘ เสด็จจำพรรษาที่เสถกถาววัน ป่าไม้สี่เสียดใกล้กรุงสูงสูมาคีรี ภัคครรัฐ
- พรรษาที่ ๙ เสด็จจำพรรษาที่ป่าลิลอยวันสถาน อาศัยช้างชื่อปาลีลิตยหัตถิทำวัตรปฏิบัติ
- พรรษาที่ ๑๐ เสด็จจำพรรษาที่บ้านนาลายพราหมณ์
- พรรษาที่ ๑๑ เสด็จจำพรรษาที่ภายใต้อรมไม้ปุมิณทพฤกษ์ (ไม้สะเดา) ใกล้เมืองเวรัญชา
- พรรษาที่ ๑๒ เสด็จจำพรรษาที่ปาลียบรพต
- พรรษาที่ ๑๓ เสด็จจำพรรษาที่พระเชตะวันมหาวิหาร ณ พระนครสาวัตถี
- พรรษาที่ ๑๔ เสด็จจำพรรษาที่นิโครธารามมหาวิหาร ใกล้กรุงกบิลพัสดุ์
- พรรษาที่ ๑๕ เสด็จจำพรรษาที่อัครคาวเจตีย์ ใกล้เมืองอาฬวี และทรมานอาฬวกยักษ์
- พรรษาที่ ๑๖, ๑๗, ๑๘ เสด็จจำพรรษาที่เวฬุวันมหาวิหาร

พรรษาที่ ๑๙ ถึง ๔๔ เสด็จจำพรรษาที่พระเชตะวันมหาวิหารและบุพพารามสลับกัน คือ ทรงจำพรรษาที่เชตะวัน ที่อนาลปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ๑๙ พรรษา ที่บุพพาราม ที่นางวิสาขาสร้างถวาย ๖ พรรษา ครั้นในพรรษาที่ ๔๕ ซึ่งเป็นพรรษาสุดท้ายทรงจำพรรษา ณ บ้านเวฬุคาม ใกล้พระนครเวสาลี ภายใต้อรมไม้ปริชาตดาวดึงส์หนึ่ง ทรงเหยียวยานำบ่าบัดให้ระงับไปด้วยโอสถ คือ สมามบัติ ครั้นออกพรรษาแล้วได้รับสั่งแก่พระสารีบุตรว่า “ไม่ช้าแล้วตถาคตจะปรินิพพาน สารีบุตร ตถาคตจะไปพระนครสาวัตถี” พระเถระรับพระบัญชาแล้วออกมาสั่งพระสาวกให้เตรียมการตามเสด็จ พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก เสด็จประทับ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร

พระธรรมเสนาบดีปรีนิพพาน

ฝ่ายท่านพระสารีบุตรเถระถวายวัตรแด่พระบรมศาสดาแล้ว ถวายบังคมลากลับที่พักขึ้นบัลลังก์สมาธิ เข้าสมาบัตินั้นแล้วพิจารณาอายุสังขารแห่งตนก็ทราบชัดว่าจะดำรงอยู่ได้อีก ๗ วันเท่านั้น จึงดำริต่อไปว่า อาตมาจะปรีนิพพานในสถานที่ใด พระราหูเถระก็ไปปรีนิพพานที่ป่าทุกกัมพลคิลาอาสน์ พระอัญญาโกณฑัญญะ ก็ไปปรีนิพพานที่ลัทธิพันต์สระในหิมวันตประเทศ ต่อนั้นจึงปรารภถึงมารดาว่า “มารดาของอาตมานี้ ได้เป็นมารดาพระอรหันต์ถึง ๗ องค์ ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย อุปนิสัยในมรรคผลจะถึงแก่มารดาเราบ้างหรือไม่หนอ” ครั้นพิจารณาไปก็ทราบชัดว่า มารดานั้น มีอุปนิสัยแห่งพระโสดาบัน ควรอาตมาจะไปปรีนิพพานที่เรือนมารดาเถิด เธอจึงไปบอกภิกษุทั้ง ๕๐๐ ว่า เรามีความประสงค์จะไปนาลันทา พระจุนท์เถระรับเถรบัญชากออกไปแจ้งแก่พระสงฆ์ทั้งปวง

เมื่อพระสงฆ์ทั้งหลายมาพร้อมกันแล้ว พระสารีบุตรก็พาพระสงฆ์เหล่านั้นไปเฝ้าพระบรมศาสดา กราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้ ชีวิตของข้าพระองค์เหลือ ๗ วันเท่านั้น ข้าพระองค์ถวายบังคมลาปรีนิพพาน” พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “สารีบุตร เธอจะไปนิพพานที่ไหน” พระเถระกราบทูลว่า “ข้าพระองค์จะไปนิพพาน ณ ห้องที่ข้าพระองค์เกิดในเรือนมารดา พระเจ้าข้า” “สารีบุตร เธอจงกำหนดการนั้นโดยควรเถิดสารีบุตร บรรดาภิกษุทั้งหลายชั้นน้อง ๆ ของเธอ เพื่อเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึงสำหรับครั้งนี้ก่อนเถิด”

พระเถระได้รับพุทธประทานโอกาสเช่นนั้น จึงแสดงปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ณ ท่ามกลางอากาศ แล้วลงจากอากาศถวายบังคมลา คลานลอยออกมาจากพระคันธกุฎี

ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคทรงพระมหากรุณาธิคุณ เสด็จลุกออกมาส่งถึงหน้าพระคันธกุฎี พระธรรมเสนาบดี กระทำประทักษิณเวียนรอบ ประคองอัญชลีกราบทูลว่า “ในที่สุดดวงใจขยแสนกลับล่วงมาแล้ว ข้าพระองค์ได้หมอบลงแทบบาทมูลพระอนิมตส์ลีสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งปณิธานปรารถนาพบพระองค์ และแล้วมโนรถของข้าพระองค์ ก็สำเร็จสมประสงค์ตั้งแต่ได้เห็นพระองค์ เป็นปฐมทัศนะ บัดนี้ เป็นปัจฉิมทัศนะแห่งการได้เห็นพระองค์ผู้เป็นนาถะของข้าพระองค์” ทูลเพียงเท่านั้น แล้วถวายบังคมลาออกไปพอควรแล้ว ก็กราบนมัสการลงที่พื้นพสุธา บ่ายหน้าออกไปจากเขตวนาราม พร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๕๐๐ องค์

พระเถระเดินทางไป ๗ วัน ก็ถึงบ้านนาลันทา มารดาพอได้ทราบข่าวก็ดีใจ จึงสั่งให้คนใช้รีบจัดแจงห้องพักสำหรับพระเถระและพระภิกษุสงฆ์นั้น ให้อุปเรวัตร์มาณพหลานชายไปนิมนต์ให้เข้ามาในบ้าน พระเถระจึงพาภิกษุสงฆ์นั้น ขึ้นเรือนมารดาแล้วจัดให้พักภายนอก ส่วนตนเองเข้าพักห้องที่ตนเกิด พอเวลาค่ำโรคาพาธกล้าได้เกิดแก่พระมหาเถระ ถึงอาเจียนเป็นโลหิต มารดาเกิดทุกข์ใจเป็นอย่างมาก

ในคำคืนวันนั้น เทพยดาทั้งหลายได้พากันมาเยี่ยมพระเถระเป็นอันมาก เริ่มตั้งแต่ ท้าวจตุมหาราช ท้าวโกสีย์ ท้าวสุยาม ท้าวสันดุสิต ตลอดทั้งท้าวมหาพรหม มารดาได้เห็นเข้า เกิดความสงสัย เมื่อเห็นว่างคน แล้วจึงเข้าไป และไต่ถาม พระเถระก็บอกกล่าวโดยละเอียดและกล่าวว่า ท้าวมหาพรหมองค์นี้แหละแม่ ในวันที่พระบรมครูของลูกประสูติ ได้เอาตาข่ายมารองรับ ถวายการ บำรุงรักษาอยู่เป็นนิตย์ ในวันที่เสด็จลงจากเทวโลกยังก้นฉัตรถวาย นางสารีผู้มารดาได้ฟังเห็นคุณ อันมหาศาลว่าอานุภาพของบุตรเรายังปรากฏถึงเพียงนี้ อานุภาพของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นครู ของบุตรเราจะสูงกว่านี้เป็นแน่ ก็เกิดปีติเบิกบานใจ

ต่อแต่นั้น พระมหาเถระก็แสดงธรรมโปรดมารดา พรรณนาพระพุทธานุภาพของนางสารีพราหมณี มารดาให้ดำรงอยู่ในโศกปีติตติผล เป็นพระอริยบุคคลในพุทธศาสนา สมดังความปรารถนาที่อุตสาหะ มาสนองพระคุณมารดาแล้วก็เชิญมารดาออกไปพัก เมื่อมารดาออกไปแล้วพระเถระจึงถาม พระจุนทเถระว่า เวลาเท่าใด เมื่อรับคำตอบว่าใกล้รุ่งจึงสั่งให้พระสงฆ์ทั้งหลายเข้ามาประชุมพร้อมกัน ให้พระจุนทเถระขึ้นนั่งแล้วกล่าวว่า อาวุโส ตลอดเวลา ๔๔ พรรษาที่ท่านทั้งหลายติดตามมา กรรมอันใด ที่มีชอบใจท่านทั้งหลายจะพึงมี ท่านทั้งหลายจงอดโทษแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด

ภิกษุทั้งหลายได้เรียนท่านว่า “ข้าแต่พระมหาเถระ ตลอดเวลาที่พวกกระผมทั้งหลายมีความ ประมาทสิ่งหนึ่งสิ่งใดในพระมหาเถระ โปรดกรุณาอดโทษแก่พวกกระผมด้วยเถิด” พอเวลาอรุณปรากฏ พระธรรมเสนาบดีก็ดับชั้นธปริณีพพานในวันปฐมมีแห่งกัตติกามาส เพ็ญเดือน ๑๒ พอวันรุ่งขึ้น พระจุนทเถระก็ได้จัดแจงฉานกิจของพระมหาเถระแล้วห่อเอาอัฐินำไปถวายพระพุทธรองค์ พระองค์ ตรัสให้สร้างเจดีย์แล้วบรรจุอัฐิตูพระเถระไว้ที่ซุ้มประตูพระเชตะวันมหาวิหาร แล้วเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร

พระมหาโมคคัลลานะถูกโจรทุบ

ในกาลที่พระมหาโมคคัลลานะ สถิตอยู่ที่กาฬศิลาในมคธชนบท หมู่เดียรถีย์เห็นร่วมกันว่า พระมหาโมคคัลลานะ มีอานุภาพมาก สามารถไปสวรรค์ได้ไปนรกได้ ไปแล้วก็นำเอาข้าวสารมาจาก สวรรค์จากนรก มาบอกแก่ญาติมิตรในเมืองมนุษย์ มนุษย์ทั้งหลายก็เลื่อมใสในพุทธศาสนา พวกเรา ทั้งหมดต้องเลื่อมคลายความนับถือจากมหาชน ดังนั้น เราควรฆ่าพระเถระเสียเถิด ครั้นแล้วจึงเรียไร ทรัพย์จากอุปัฏฐาก จ้างโจรให้ฆ่าพระเถระ พวกโจรพากันไปล้อมจับพระเถระ พระเถระก็ทำปาฏิหาริย์ หนีไปได้ทุกครั้ง พวกโจรพยายามล้อมจับอยู่ ๒ เดือน ครั้นเมื่อเดือนที่ ๓ พระเถระพิจารณา เห็นกรรมที่ท่านทำไว้ในชาติก่อนติดตามมา เห็นควรจะรับกรรม จึงยอมให้โจรจับ โจรเมื่อจับได้จึงทุบตี พระเถระ จนกระดูกแหลกไม่มีชิ้นดี ครั้นแน่ใจว่าตายแน่ จึงนำเอาร่างของท่านไปทิ้งไว้ในป่า

พระมหาเถระทูลลาหนีพพาน

พระมหาเถระดำริว่า เราควรจะไปทูลลาพระบรมศาสดาเสียก่อนจึงปรีนิพพาน ดำริดังนี้แล้ว ก็เยียวยาเรียงลำดับสรีระร่างกาย ผูกเข้าให้มันด้วยกำลังเหาะมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลลา ปรีนิพพาน พระพุทธองค์ตรัสถามว่า “โมคคัลลานะ เธอจะนิพพานเมื่อไร ที่ไหน” “ข้าพระองค์ จะปรีนิพพานวันนี้ที่กาฬศิลาพระเจ้าข้า” พระองค์ตรัสว่า “ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสดงธรรมแก่ตถาคตก่อน ด้วยการเห็นพระสาวกเช่นเธอจะไม่มีต่อไปแล้ว”

พระมหาเถระรับพุทธบัญญัติ ได้ทำปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปในอากาศ แสดงธรรม เมื่อจบ พระธรรมเทศนาก็ลงจากอากาศ ถวายอภิวาท ทูลลาไปยังกาฬศิลาประเทศ ปรีนิพพานในที่นั้น ในวันสิ้นเดือน ๑๒ หลังจากพระสารีบุตร ๑๕ วัน

พระผู้มีพระภาคเสด็จพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายเป็นประธาน จุดเพลิงทำฌาปนกิจ ขณะนั้น ฝนดอกไม้ทิพย์ตกลงมาประมาณโยชน์หนึ่งโดยรอบ มหาชนประชุมสักการะอัฐิชาติตลอด ๗ วัน พระพุทธองค์โปรดให้สร้างเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ณ ที่ใกล้ซุ้มประตูเวฬุวันมหาวิหาร

พุทธปรีนิพพาน

ทรงปรารภธรรม

วันหนึ่งพระผู้มีพระภาคประทับนั่ง ณ ริมพระวิหาร พระอานนท์เข้าเฝ้าถวายนมัสการกราบทูล ถึงความที่ตนหนักใจในพระอาการประชวรของพระพุทธองค์ในระหว่างพรรษา แต่ก็ดีใจอยู่หน่อยหนึ่งว่า พระองค์ยังไม่ปรารภภิกษุสงฆ์ตรัสพระพุทธวจนะอันใดอันหนึ่งแล้ว ยังจักไม่ปรีนิพพานก่อน พระองค์ ก็ตรัสว่า ภิกษุยังจะมาหวังอะไรในพระองค์อีก ธรรมทุกอย่างพระองค์ก็แสดงเปิดเผยไม่มีข้อลี้ลับ หรือจะเก็บไว้เพื่อภิกษุบางพวกก็ไม่มี ความอาลัยในภิกษุก็ไม่มี เดียวนี้ อายุตถาคต ๘๐ ปีแล้ว เหมือนเกวียนเก่าที่ชำรุด เขาตามไ้ด้วยไม้ไผ่ ล่วงเข้าสู่้วยชรา อาศัยสมาธิภาวนาก็พอพุงไปได้ เธอจงอาศัยตนเป็นที่พึ่งแห่งตนเถิด

ครั้นวันรุ่งขึ้น เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เมื่อเสด็จกลับทำภัตตกิจเสร็จแล้ว ก็เสด็จไปเมืองเวสาลี พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ รูป ประทับที่กุฎาคารศาลา ปามหาวัน พวกกษัตริย์ลิจฉวี สดับข่าวมีความยินดีนำสักการะมาถวาย สดับพระธรรมเทศนา ทูลอาราธนา รับอาหารบิณฑบาต ในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น

พอรุ่งเช้า เสด็จไปบิณฑบาตในพระราชนิเวศน์ ทรงทำภัตตกิจเสร็จ ทรงอนุโมทนา เสด็จออกจากพระนคร หันพระกายกลับมองดูกรุงเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย แล้วเสด็จไปยังกุฎาคารศาลา ปามหาวัน

ทรงทำนิมิตโองาส

ครั้นถึงจึงรับสั่งให้พระอานนท์ถือผ้าสีทนะตามไปยังป่าवालเจดีย์ ประทับนั่งแล้วตรัสว่า อานนท์ ถ้าบุคคลใดเจริญอุททิบาท ๔ ประการ ปรารถนาจะดำรงอยู่ประมาณกี่ปีหนึ่งหรือมากกว่านั้น ก็สามารถจะอยู่ได้ถึง ๓ ครั้ง พระอานนท์ก็ไม่สามารถจะรู้ทัน จึงทรงขับไล่ไปเสีย

ปลงอายุสังขาร

เมื่อพระอานนท์หลับไป มารได้เข้ามาเฝ้าทูลอาราธนาให้นิพพาน พระองค์ทรงรับและ ตรัสว่า ต่อไปนี้อีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน พอมารไปแล้ว พระองค์ทรงปลงอายุสังขาร จึงเกิดแผ่นดินไหว พระอานนท์เกิดความสงสัยเข้าไปทูลถามพระองค์ตรัสตอบว่า เหตุที่ทำให้แผ่นดินไหว มี ๘ ประการ บัดนี้ ตถาคตปลงอายุสังขารอีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน แผ่นดินจึงได้ไหว พระอานนท์ ทูลวิงวอนขอให้พระองค์ดำรงอยู่ต่อไปอีก พระพุทธองค์ทรงห้ามเสีย และตรัสว่าพระองค์ทรงทำนิมิต โองาสแก่พระอานนท์ถึง ๑๖ ตำบล ในกรุงราชคฤห์ ๑๐ ตำบล ในกรุงเวสาลี ๖ ตำบล แต่พระอานนท์ รู้ไม่ทัน จึงเป็นความเขลาของพระอานนท์

บิณฑบาตครั้งสุดท้าย

ต่อแต่นั้น ตรัสสั่งให้พระอานนท์บอกแก่ภิกษุสงฆ์เตรียมตัวเดินทาง เมื่อพร้อมกันแล้ว ก็เสด็จไปยังบ้านภัณฑุคาม หัตถิคาม อัมพคาม ชัมพูคาม โภคนคร ปาวานคร โดยลำดับประทับ อยู่ที่สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร นายจุนทะทราบข่าวมีความยินดีออกไปเฝ้าได้สดับ พระธรรมเทศนาก็สำเร็จโสดาปัตติผลแล้วทูลนิมนต์เข้าไปรับอาหารบิณฑบาตในบ้านในวันรุ่งขึ้น พร้อมกับภิกษุทั้งหลาย ในคืนวันนั้น นายจุนทะให้ตระเตรียมโภชนาหารอันประณีตพร้อมทั้งสุกรมัททวะ ประกอบด้วยรสอันโอชา

ในวันรุ่งขึ้น เสด็จไปบ้านของนายจุนทะ ประทับนั่งแล้วตรัสให้นายจุนทะนำเอาสุกรมัททวะ- อังคาสแก่พระองค์แต่ผู้เดียว ที่เหลือให้ชูดหลุมฝังเสีย และให้อังคาสภิกษุสงฆ์ด้วยโภชนะอย่างอื่น ครั้นกระทำกัตตกิจเสร็จตรัสอนุโมทนาแล้วเสด็จกลับ

ในวันนั้นเองทรงประจวรด้วยพระโรคโลหิตปักษันทิกาพาธ มีกำลัง ลงพระโลหิตเสวย ทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า ได้ทรงแสดงบุพพกรรมที่ได้ทรงกระทำไว้ในชาติก่อนของพระองค์และ ตรัสว่า อานนท์ เรามาไปเมืองกุสินารากันเกิด

รับผ้าสังคิวรรณ

ในระหว่างทาง พระพุทธองค์ทรงกระหายน้ำเป็นกำลัง จึงเสด็จแวะยังร่มไม้ริมทางพลางตรัสให้พระอานนท์นำน้ำมาให้เสวย ในขณะนั้น ปุกกุสะบุตรมัลลกะศรัยเดินทางมาจากเมืองกุสินารา เพื่อจะไปเมืองปาวาโดยทางนั้นได้เห็นพระองค์จึงเข้าไปเฝ้า ได้สดับสันติวิหารธรรม เกิดความเลื่อมใส ได้น้อมผ้าสังคิวรรณมีค่ามากมาย พระองค์ตรัสให้ถวายพระองค์ผืนหนึ่ง พระอานนท์ผืนหนึ่งแล้ว แสดงธรรมมิกถา ปุกกุสะรื่นเริงในกุศลจริยา แล้วทูลลาจากไป

ผลแห่งบิณฑบาตทาน

เมื่อปุกกุสะหลีกไป พระอานนท์ได้นำผ้าสังคิวรรณผืนหนึ่งเข้าไปถวาย พระองค์ทรงนุ่งผืนหนึ่ง ห่มผืนหนึ่ง ปรากฏผิวกายของพระองค์งามยิ่งนัก พระอานนท์ออกปากชม พระองค์ตรัสว่า ผิวกายของตถาคตงามบริสุทธิ์ ๒ คราว คือ ในคืนตรัสรู้และในคืนที่จะปรินิพพาน แล้วได้เสด็จดำเนินต่อไป ยังแม่น้ำกุชานที เสด็จลงเสวยและทรงสนานสำราญพระกายตามพุทธอัธยาศัย แล้วเสด็จประทับยังร่มไม้ ตรัสสั่งให้พระจุนทะปลาตสังฆาฏิถวาย ทรงบรรทมเพื่อระงับความลำบากพระกาย เมื่อหายเหน็ดเหนื่อยแล้ว ตรัสแก่พระอานนท์ว่า ดูกรอานนท์อาจจะมีคนทำความร้อนใจให้กับจุนทะว่า “เพราะบิณฑบาตที่เขาถวาย พระผู้มีพระภาคจึงปรินิพพาน” เธอทั้งหลายพึงทำความสบายใจให้แก่ นายจุนทะว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสรรเสริญว่า บิณฑบาตที่ถวายพระตถาคต ๒ ครั้ง มีผลมาก มีอานิสงส์มาก คือ ครั้งที่ตถาคตเสวยแล้วได้ตรัสรู้ และครั้งที่ตถาคตเสวยแล้วปรินิพพาน

ทรงปรารภสักการบูชา

ต่อแต่นั้น พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย เสด็จข้ามแม่น้ำหิรัญญูวัตติ ไปเมืองกุสินารา เสด็จเข้าไปยังศาลาโนทยานแห่งมัลลกะศรัย โปรดให้พระอานนท์ปลาตเตียงบรรทม ณ ระหว่างนางรังทั้งคู่ แล้วเสด็จบรรทมลีลาไสยาสน์ โดยมีได้คิดที่จะลุกขึ้นอีก ครั้งนั้นนางรังทั้งคู่ ผลิดอกบานเต็มต้น หล่นลงมายังพุทธศรีระ แม่นดอกมณฑารพในสวรรค์ ตลอดทิพยสุคนธชาติก็ตกลงมาจากอากาศเป็นนมหัจจรรย์ พระองค์จึงแสดงแก่พระอานนท์ว่า การบูชาตถาคตด้วยอามิสบูชา แม้มากมายเห็นปานนี้ ก็ไม่เชื่อว่าบูชาตถาคต อานนท์ ผู้ใดแลปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบยิ่งในธรรม ผู้นั้นชื่อว่าบูชาตถาคตในขณะที่พระองค์ทรงขับพระอุปาณะที่ยืนถวายงานพัคอยู่ เฉพาะพระพักตร์ให้หลีกไป พระอานนท์ทูลถามพระองค์ตรัสว่า เทวดาทุกห้องชั้นฟ้าได้มาประชุมบูชาตถาคตเป็นครั้งสุดท้าย แต่อุปาณะยืนบังเสียจึงพากันยกโทษ เพราะไม่สนใจที่ตั้งใจมาบูชาตถาคต

สังเขปนิยสถาน ๔ ตำบล

พระอานนท์กราบทูลว่า ครั้งก่อน พุทธบริษัททั้งหลายยอมเดินทางมาเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้สนทนาปราศรัยแล้วได้โอกาสอันดีเช่นนั้น ตรัสว่า อานนท์ สังเขปนิยสถาน ๔ ตำบล คือ ๑. สถานที่ประสูติ ๒. สถานที่ตรัสรู้ ๓. สถานที่แสดงปฐมเทศนา ๔. สถานที่ตถาคตปรินิพพาน ควรที่พุทธบริษัท ควรจะไปดูไปเห็นและควรให้เกิดสังเวชท์ด้วยกัน

พระอานนท์ทูลถามเกี่ยวกับการปฏิบัติในพระพุทธรูป พระองค์ทรงตรัสให้ปฏิบัติ เช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิ และตรัสอุปมาบุคคล คือบุคคลผู้ควรแก่การประดิษฐานในสถูป ๔ ประเภท คือ ๑. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒. พระปัจเจกพุทธเจ้า ๓. พระอรหันตสาวก ๔. พระเจ้าจักรพรรดิ

ตรัสเรื่องเมืองกุสินารา

พระอานนท์กราบทูลให้เสด็จไปปรินิพพานในเมืองใหญ่ ๆ เช่น พระนครราชคฤห์ เป็นต้น ไม่ควรปรินิพพานที่เมืองกุสินารา เพราะเป็นเมืองเล็ก เมืองดอน พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า กุสินารานี้ แต่ปางก่อนเคยเป็นมหานครราชธานี นามว่ากุสาวดี พระเจ้ามหาสุทนต์จักรพรรดิราชทรงครอบครอง มีประชาชนหนาแน่น สงบสุขสมบูรณ์ด้วยสรรพสิ่งทั้งปวงไม่เคยขาดเสีย ๑๐ ประการ มีเสียงช้างเป็นต้น ทั้งกลางวัน กลางคืน

ครั้นแล้วทรงรับสั่งให้พระอานนท์เข้าไปบอกพวกมัลลกะศัตรีย์ให้ทราบ ว่า ตถาคตเจ้าจักปรินิพพาน ณ ยามที่สุดแห่งราตรีในวันนี้ เมื่อพวกมัลลกะทราบ ได้พากันมาเฝ้า พระอานนท์ก็จัดให้เข้าเฝ้าเป็นสกุล ๆ เป็นคณะ ๆ เสร็จเรียบร้อยแล้วในปฐมยามนั่นเอง

โปรดสุภททปริพาชก

สมัยนั้น สุภททปริพาชก ได้ไปพบพระอานนท์เพื่อขอโอกาสเข้าเฝ้า ถูกพระอานนท์ทัดทาน อยู่ ๒-๓ ครั้ง พระพุทธองค์ทรงสดับจึงตรัสแก่พระอานนท์ให้สุภททเข้าเฝ้า สุภทททูลถามถึงครูทั้ง ๖ เป็นพระอรหันต์จริงหรือไม่ พระองค์ตรัสว่า อริยมรรค ๘ ประการ เป็นมรรคอันประเสริฐในธรรมวินัยนี้ สมณะ คือ ท่านผู้สงบระงับกิเลสได้ ก็มีอยู่เฉพาะในธรรมวินัยนี้ หากภิกษุทั้งหลายจะพึงปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบในธรรมวินัยนี้ไซ้ โลกนี้จะไม่ถึงความว่างเปล่าจากพระอรหันต์ สุภทททูลขอบวช เมื่อบวชแล้วหลีกออกจากหมู่บำเพ็ญสมณธรรม ก็ได้บรรลุอรหันต์ในราตรีวันนั้น ได้เป็นอรหันต์ ปัจฉิมสาวก

โปรดให้ลงพรหมทัณฑ์

พระอานนท์ทูลถามถึงพระฉันทน์ว่าเป็นคนถือตัวว่า เป็นข้าเก่าเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ไม่ยอมรับโอวาทใคร เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วจะเป็นผู้ว่ายากหนักขึ้น ด้วยหาคนยำเกรงมิได้ พวกข้าพระองค์จะพึงปฏิบัติเช่นไร พระองค์แนะนำให้ลงพรหมทัณฑ์ คือ ภิกษุทั้งหลายไม่พึงว่ากล่าว ไม่พึงโอวาท ไม่พึงสั่งสอน ไม่พึงเจรจาใด ๆ ด้วยทั้งสิ้น เว้นแต่คำอันเป็นกิจธุระโดยเฉพาะ ต่อแต่นั้น ทรงประทานโอวาทว่า เมื่อตลาคตปรินิพพาน เธอทั้งหลายไม่ควรดำริว่า “บัดนี้ ศาสดาของเราไม่มี” แท้จริง วินัยที่เราบัญญัติแก่เธอทั้งหลายก็ดี ธรรมที่เราได้แสดงแก่เธอทั้งหลายก็ดี เมื่อล่วงไปแล้ว ธรรมและวินัยนั้นแลจักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย

ปัจฉิมโอวาท

ลำดับนั้น พระองค์ตรัสเตือนว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมความสิ้นไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสพระโอวาทเป็นวาระสุดท้ายเพียงเท่านั้น แล้วก็มิได้ตรัสอะไรอีกเลย กระทำปรินิพพานกรรมด้วยอนุปปพวิหารธรรมทั้ง ๙ โดยอนุโลม และปฏิโลมเป็นลำดับ เมื่อออกจากจตุตถฌาน แล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพานในปัจฉิมยามแห่งราตรี วิสาขปุรณมีเพ็ญเดือน ๖ ขณะนั้นหมื่นโลกธาตुकัณฑ์วันไหว้ด้วยการกัมปนาทแห่งพื้นปฐพี

แจกพระบรมสารีริกธาตุ พระบรมศพไม่เคลื่อนที่

ขณะนั้น บรรดาพุทธบริษัททั้งปวง ต่างก็เศร้าโศก ร่ำไรรำพันมีประการต่าง ๆ เป็นที่น่าสลดใจยิ่งนัก มหาชนเป็นอันมากแม้จะอยู่ห่างไกลพอได้ทราบข่าวต่างก็ถือดอกไม้ของหอมนานาชนิดพากันมาบูชาพระบรมศพไม่ขาดสายตลอด ๖ วัน

ครั้นในวันที่ ๗ มัลลกะศรัยได้ปรึกษาพร้อมใจกัน ในการที่อัญเชิญพระบรมศพไปโดยทิศทักษิณแห่งพระนคร เพื่อถวายพระเพลิงภายนอกพระนคร แต่ก็ไม่สามารถจะอัญเชิญไปได้ แม้แต่จะให้เขยื้อนให้เคลื่อนที่สักน้อยหนึ่งก็ไม่ได้ จึงได้เรียนถามท่านพระอนุรุทธะ พระเถระตอบว่า เพราะไม่ต้องประสงค์ของเทวดา เทวดาทุกองค์ประสงค์จะให้อัญเชิญพระพุทธสรีระเข้าพระนครก่อน โดยทางทิศอุดร เชิญไปท่ามกลางพระนคร แล้วออกโดยทางประตูทิศบูรพาแล้วอัญเชิญไปประดิษฐานถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธนเจดีย์ พวกมัลลสะได้ทราบเถราริบายเช่นนั้นก็ผ่านตามอัญเชิญพระบรมศพจากสถานทีนั้นไปได้อย่างง่ายดาย ประชาชนทั่วหน้าพากันสักการบูชาทั่วทุกสถานทีตลอดทางที่พระบรมศพผ่านไป

มัลลิกาถวายสักการะ

ขณะนั้น นางมัลลิกาทราบข่าว ขบวนพระบรมศพจะผ่านมาก็ดีใจ ดำริขึ้นว่า “นับตั้งแต่พันธุละ ล่วงไปแล้ว เครื่องประดับอันมีชื่อว่ามหาลดาประสาธน์ เราก็มิได้แต่ง มิได้ประดับคงเก็บรักษาไว้อย่างดี ควรจะถวายเป็นอาภรณ์ประดับพุทธศรีระพระชินสีห์ ในอวสานกาลบัดนี้เกิด” ครั้นเมื่อขบวน พระบรมศพผ่านมา นางจึงแจ้งความประสงค์ให้ทราบ เมื่อเขาวางเตียงประดิษฐานพระบรมศพลง นางก็ถวายอภิวัตแล้วเชิญเครื่องมหาลดาประสาธน์คลุมพระบรมศพเป็นเครื่องบูชา ปรากฏว่า พระพุทธศรีระงามเจริญตาเจริญใจยิ่งนัก

ถวายพระเพลิงไม่ติด

ครั้นมหาชนอัญเชิญพระบรมศพไปทั่วพระนครแล้วก็อัญเชิญออกจากพระนครโดยทางประตู บูรพาไปสู่มกุฏพันธเจดีย์ ซึ่งเป็นที่จิตกาธาน อันสำเร็จด้วยไม้จันทร์หอม งามวิจิตรที่ได้จัดทำไว้แล้ว ก็จัดการห่อพระศพด้วยทุกุลพัศตร์ ๕๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญประดิษฐานในหีบทอง ซึ่งเต็มไปด้วยน้ำมันหอม ตามคำที่พระอานนท์เถระแจ้งทุกประการ ครั้นเรียบบร้อยแล้วก็อัญเชิญหีบทองนั้นขึ้นประดิษฐาน บนจิตกาธาน ทำการสักการบูชา แล้วกษัตริย์มีลละทั้ง ๘ องค์ ก็นำเอาเพลิงจุดเพื่อถวายพระเพลิง พระเพลิงก็ไม่ติดตามประสงค์ จึงได้เรียนถามพระอนรุทธเถระเจ้า พระเถระกล่าวว่า เทวดาต้องการ ให้คอยท่านพระมหากัสสปเถระ มัลลิกษัตริย์ก็อนุวัตตาม

ดอกมณฑารพตก

เวลานั้น พระมหากัสสปเถระ พากิษุสงฆ์เดินทางจากป่าวามายังเมืองกุสินารา เพื่อเฝ้า พระผู้มีพระภาค แต่ขณะนั้นเป็นเวลาเที่ยงวัน แสงแดดคล้ำ พระเถระจึงพากิษุสงฆ์เข้าหยุดพักร่มไม้ ริมหาง พอพระเถระพักอยู่สักครู่หนึ่ง ก็เห็นอาชีวกผู้หนึ่งเดินถือดอกมณฑารพก้นศีรษะมาตามทาง ก็นึกฉงนใจด้วยดอกมณฑารพนี้ หามิในมนุษย์โลกไม่ เป็นของทิพย์ในเทวโลก จะตกมาในเฉพาะเวลา อันสำคัญ ๆ เท่านั้น หรือว่าพระบรมศาสดาปรินิพพานเสียแล้ว นึกสงสัยจึงลุกขึ้นเดินเข้าไปใกล้อาชีวก ผู้นั้นแล้วจึงถามดู ก็ได้ทราบพระบรมครูปรินิพพานเสียแล้วได้ ๗ วัน ถึงวันนี้ พวกกิษุทั้งหลาย ที่ยังเป็นปุถุชน ได้ฟังแล้วก็โทมนัส เศร้าโศกปริเทวนาการ ส่วนที่เป็นพระศิษสาสพก็เกิดสังเวชสลดจิต

ในที่นั้น มีกิษุรูปหนึ่ง บวชเมื่อภายหลังชื่อว่า สุภัททะ ลุกขึ้นกล่าวห้ามกิษุว่า ท่านทั้งหลาย อย่าร้องไห้ไปเลย “บัดนี้เราสบายแล้ว เมื่อพระองค์อยู่ ย่อมจู้จี้ เบียดเบียน บังคับห้ามปราม พวกเราต่าง ๆ นานา ว่าสิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร บัดนี้พระองค์ปรินิพพานแล้ว เราปรารถนาจะทำสิ่งใด ก็ทำได้ตามชอบใจ” พระมหากัสสปเถระ ได้ฟังก็สลดใจยิ่งนักกว่า ดูเถิด พระพุทธองค์ปรินิพพาน เพียง ๗ วันเท่านั้น ก็เกิดอสังขจิตลามถึงปานนี้ ต่อไปเบื้องหน้าจะหาผู้คารวะในธรรมวินัยไม่ได้ เราควรจะทำสังคายนา พระเถระทำไว้ในใจ แล้วกล่าวเล่าโลมกิษุให้หายเศร้าโศกแล้วรีบเดินทาง ตรงไปมกุฏพันธเจดีย์

เตโชธาตุโพลงขึ้นเอง

ครั้นถึงจึงทำจีวรเวียงป่า ประคองอัญชลี กระทำประทักษิณจิตภาฐาน ๓ รอบ เข้าสู่เบื้อง
ยุคลบาทน้อมนมัสการพระยุคลบาท กราบขอขมาโทษต่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาค เมื่อพระมหาเถระ
พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ กราบนมัสการเสร็จเรียบร้อยแล้ว เตโชธาตุก็บันดาลเกิดขึ้นที่จิตภาฐานเอง
ด้วยอานุภาพของเทวดาเพลิงได้ลุกพวยพุ่งเผาพระพุทธรูปพร้อมทั้งคูผ้า ๕๐๐ ชิ้น กับหีบทอง
จิตภาฐานหมดสิ้น ยังมีสิ่งทีพระเพลิงมิได้เผาให้ย่อยยับ ด้วยอานุภาพพุทธอธิษฐาน คือ

๑. ผ้าห่มหุ้มพระบรมศพชั้นใน ๑ ผืน ชั้นนอก ๑ ผืน
๒. พระเชี้ยวแก้วทั้ง ๔
๓. พระรากขวัญทั้ง ๒
๔. พระอุณหิส ๑ รวมเป็นพระบรมธาตุ ๗ องค์นี้ ยังคงอยู่เป็นปกติไม่กระจัดกระจาย

โทษพราหมณ์ห้ามทัพ

ครั้นเสร็จการถวายพระเพลิงแล้ว มัลลกะศัตริย์ทั้งหลายได้นำลาดทองซึ่งเต็มไปด้วย
สุคนธวาปี มาโสรจตรงลงที่จิตภาฐานแล้วเก็บพระบรมสารีริกธาตุใส่ไว้ในพระหีบทองน้อยอัญเชิญ
ขึ้นประดิษฐาน ณ เมืองบวรรัตนบัลลังก์ภายใต้เศวตฉัตร ณ พระโรงราชสันตฐาคาร จัดตั้งตุงคเสนาโยธาหาญ
พร้อมสรรพศัตราวุธ ป้องกันพระบรมสารีริกธาตุอย่างมั่นคง ทั้งภายในภายนอกพระนคร และจัดให้มี
การสมโภชบูชาด้วยดุริยางค์ดนตรี ฟ้อนรำ ขับร้อง ทั้งกีฬา นักชัฏรนาพาประการอย่างมโหฬาร
ตลอด ๗ วัน

ครั้งนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูผู้ครองนครราชคฤห์ ๑ พระเจ้าลิจฉวีแห่งเวสาลี ๑ พระมหานาม-
ราชาแห่งกบิลพัสดุ์ ๑ พระเจ้ากุติยราชแห่งอัลลภปนคร ๑ พระเจ้าโกถิยแห่งรามคาม ๑ พระเจ้า-
มัลลราชแห่งปาวนคร ๑ พระมหาพราหมณ์แห่งเวฐฐทีปนคร ๑ รวมเป็น ๗ ด้วยกันได้แต่งราชทูต
และกองทัพไปขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อมาบรรจุไว้บูชาที่พระนครแห่งตน มัลลกะศัตริย์
แห่งกุสินาราไม่ยอมให้ กองทัพทั้ง ๗ พระนครก็ประชิดติดเมืองกุสินารา

ฝ่ายโทณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต เป็นอาจารย์สอนไตรเพทแก่กษัตริย์ทั้งหลายเห็นเหตุการณ์
เช่นนั้น จึงได้เกลี้ยกล่อมให้กษัตริย์ทั้งหลายเลิกการประหัตประหารกัน เพราะพระบรมสารีริกธาตุ
เป็นต้นเหตุ ขอให้มีความสามัคคีกัน ขอให้ทุกพระองค์จึงมีส่วนได้พระบรมสารีริกธาตุ อัญเชิญไป
สักการะทั่วกัน ขอพระบรมสารีริกธาตุจงแพร่ออกไปยังพระนครต่าง ๆ เพื่อเป็นที่สักการบูชาเคารพ
ของมหาชนทั่วไปเถิด

กษัตริย์ทั้งหลายได้สดับคำแห่งพราหมณ์ก็พอพระทัย จึงพร้อมกันขอให้โทณพราหมณ์
เป็นผู้แบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุ พราหมณ์ได้สดับคำยินยอมเช่นนั้น ก็ให้เปิดประตูเมืองเชิญ

เสด็จกษัตริย์และเจ้านครทุกพระองค์เข้าภายในเมือง และให้เปิดพระหีบทองน้อย กษัตริย์ทุกพระองค์
นมัสการพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อพวกกษัตริย์เหล่านั้นมีวโศกศัลย์รัดทออยู่ จึงได้หีบพระเขี้ยวแก้ว
ข้างขวาเบื้องบนซ่อนไว้ในมวยผม แล้วจัดการดวงพระบรมสารีริกธาตุด้วยทะนานทอง ถวายกษัตริย์
ทั้ง ๗ พระนคร ได้พระนครละ ๒ ทะนานเท่า ๆ กันพอดี

พระเขี้ยวแก้วประดิษฐานอยู่ทั่วโลก

ขณะที่โทณพราหมณ์กำลังดวงพระบรมสารีริกธาตุอยู่นั้น ท้าวสักกเทวราชทราบด้วย
ทิพยจักขุว่า โทณพราหมณ์ลอบหีบพระเขี้ยวแก้วซ่อนไว้ในมวยผม ทรงดำริว่า กำลังโทณพราหมณ์
ไม่สามารถจะทำที่สักการบูชาเชิดชูพระเขี้ยวแก้วให้สมพระเกียรติ สมควรจะเอาไปประดิษฐานไว้ยังทั่วโลก
ให้เทวดาและพรหมทั้งหลายสักการบูชาเถิด ครั้นดำริแล้วก็แฝงพระกายลงมาหีบเอาพระเขี้ยวแก้ว
เชิญลงพระโกศทองน้อยอัญเชิญไปบรรจุไว้ที่จุฬามณีเจดีย์ ณ ดาวดึงส์พิภพ

ฝ่ายโทณพราหมณ์ เมื่อแบ่งปันพระบรมสารีริกธาตุเสร็จแล้ว ค้นหาพระเขี้ยวแก้วที่มวยผม
ไม่พบก็เสียใจ จะถามใครก็ไม่ได้ ก็เลยเสื่อมเสียเกียรติของตน จึงกล่าวขอทะนานทองที่ดวงพระบรม
สารีริกธาตุแก่กษัตริย์ทั้งปวง แล้วนำไปสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุไว้เพื่อสักการบูชาของตนต่อไป

ภายหลังกษัตริย์แห่งโมรีนครได้ทราบข่าว จึงได้ส่งทูตและกองทัพมาทูลขอส่วนแบ่ง
พระบรมสารีริกธาตุ กษัตริย์กุสินาราจึงแจ้งให้ทราบว่าแบ่งกันไปหมดแล้ว ยังอยู่แต่พระอังคาร ดังนั้น
ทูตโมรีนคร จึงได้อัญเชิญพระอังคารกลับไปสร้างสถูปบรรจุไว้เพื่อสักการบูชา ยังพระนครของตน

ทรมานพญาวัสสวัติมาร

ครั้นจำเนียรกาลนานมา จนพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๒๑๘ ปี อโศกราชกุมาร ได้ผ่าน
พิภพมหิสวรรคย์ราชสมบัติ ณ กรุงปาตลีบุตรมหานคร ทรงพระนามว่าพระเจ้าธรรมมาโคกราช
พระองค์อาศัยนิโครธสามเณร จึงได้มีพระทัยเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ทรงสถาปนาการสร้าง
พระวิหารและพระสถูปถึง ๘๔,๐๐๐ แห่ง ทว่าพระนครในชมพูทวีป และได้ทรงชุดค้นรวบรวม
พระบรมสารีริกธาตุมาไว้ เพื่อจะนำไปบรรจุพระสถูปทุกแห่ง เมื่อรวบรวมชุดค้นจากสถานที่ต่าง ๆ
ได้หมดแล้วก็อัญเชิญสู่ปาตลีบุตรนคร กระทำการสักการสัมนานะโดยอเนกประการ และแจก
พระบรมสารีริกธาตุไปบรรจุไว้ในพระเจดีย์ทั้ง ๘๔,๐๐๐ แห่ง ภายหลังจึงให้สร้างพระมหาสถูปใหญ่ขึ้น
องค์หนึ่งสูงประมาณกึ่งโยชน์ ที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคามหานครที่ใกล้กรุงปาตลีบุตร เสร็จแล้วให้อัญเชิญ
พระบรมสารีริกธาตุที่เหลืออยู่ส่วนหนึ่ง บรรจุไว้ในพระสถูปองค์นั้น

ฉลองพระสฤง

ในลำดับนั้น พระเจ้าธรรมมาโคกราช มีพระทัยปรารถนาจะทำการฉลองพระสฤง ทั้ง ๘๔,๐๐๐ องค์ ทุก ๆ พระนครในชมพูทวีป พร้อมทั้งพระมหาสฤงองค์ใหญ่นี้ ทรงพระดำริว่า “อาตมาจะทำการฉลองพระสฤงทั้งหลาย จะกระทำมหาสักการบูชาให้ถ้วน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จึงจะสมควรแก่ศรัทธาของอาตมา ทำไฉนหนอจะไม่ให้มีอันตรายในการกุศล ขอให้พระสงฆ์จัดหา ภิกษุที่มีอิทธิฤทธิ์ให้ช่วยป้องกันอันตราย ไม่สามารถจะหาใครได้ ตามภิกษุทุก ๆ องค์ก็ไม่มีใครรับ จึงขอร้องสามเณรรูปหนึ่ง อายุ ๗ ขวบ เห็นมีฤทธิ์สามารถป้องกันมิให้ครุฑจับนาคกินได้ สามเณร ก็ตอบว่า ตนเองมีอานุภาพน้อย อายุก็ยังไม่โต ไม่สามารถจะป้องกันอันตรายได้ จึงแนะนำให้ไปหา ท่านพระอุคุตเถระ ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่กลางทะเล พระสงฆ์จึงให้พระภิกษุ ๒ รูป ซึ่งได้อิถุญญาสมบัติ ไปนิมนต์พระอุคุตเถระมา เมื่อพระผู้เป็นเจ้าของเจ้ามาด้วยความเคารพในสงฆ์แล้ว พระสงฆ์ทั้งปวง จึงแจ้งให้ทราบ แล้วมอบหน้าที่ให้เป็นผู้ป้องกันพญามาร มิให้มาทำอันตรายในการบำเพ็ญกุศลของ พระธรรมราชา

ครั้นเวลารุ่งเช้า พระเจ้าธรรมมาโคกราช เสด็จไปยังวิหาร ถวายนมัสการแล้ว จึงถามถึงพระสงฆ์ จึงแนะนำท่านพระอุคุตเถระ ผู้ซึ่งจะรับหน้าที่ป้องกันพญามาร พระมหากษัตริย์เสด็จทอดพระเนตร เห็นพระคุณเจ้ามีลักษณะร่างกายผอม จึงดำริอยู่ในใจว่า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะมีอานุภาพสามารถหรือ มิสามารถหนอ แล้วเสด็จกลับพระราชนิเวศน์

ทดลองฤทธิ์

รุ่งขึ้นพระมหาเถระได้เข้าไปบิณฑบาตในราชสกุล พระราชาทอดพระเนตร จึงสั่งให้ปล่อย ช้างชั้นมันเพื่อที่จะทดลองอานุภาพของพระมหาเถระ พระมหาเถระหันมาพบเข้าก็ทราบทันทีว่า พระราชาต้องการจะทดลอง จึงอธิษฐานว่า ขอให้คชาธารจงปรากฏดุจรูปช้างคิลาหุคอยู่ในที่นี้ ช้างก็หุคอยู่เหมือนช้างคิลา ด้วยอานุภาพของพระมหาเถระ พระราชาทอดพระเนตรเห็นเช่นนั้น จึงเสด็จไปขอขมาโทษ พระมหาเถระก็ถวายพระพรว่า ขอบรมพิตรจงเป็นสุขเถิด ขอพญาช้างกุญชร จงกลับที่อยู่ของตน พระมหาเถระกล่าวจบ ช้างก็ได้เดินไปยังที่อยู่ของตน

เอาหมาเฝ้าผูกคอพญามาร

สมเด็จพระธรรมมาโคกราช ตรัสให้ทำบริเวณรอบพระมหาสฤงเจดีย์ ให้โชตนาการ ด้วยประทีปประมาณกิ่งโยชน์ ตามริมฝั่งแม่น้ำคงคา พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายก็มาประชุมกันเพื่อนมัสการ มหาเจดีย์สถาน ในขณะนั้นพญามารจึงลงมาจากปรนิมิตสวดีเทวโลก เพื่อจะทำลายการกระทำสักการบูชาด้วยอิทธิฤทธิ์นานาประการ พระอุคุตมหาเถระ จึงเนรมิตรูปหมาเฝ้าที่เต็มไปด้วยหมุ่นอน

เอาผูกคอปญาวัวสวดติมาร แล้วประกาศว่าบุคคลใดก็ตาม ถึงมาตราบจะเป็นเทพดาหรือมหาพราหมณ์ ก็ดี ก็อย่าแก้ออกได้ นะมะรเจ้าจงไปจากที่นี่ พญามารมีชากสุนัขเนาผูกคอตตนเองก็แก้มือออกไปให้เทพดาและท้าวมหาพรหมแก้มือออก มีจิตอภัยเป็นที่สุด เมื่อลืมนิดที่จะแก้มือได้ จึงกลับมาหาพระเถระกล่าววิงวอนด้วยคำอันไพเราะขอให้ช่วยแก้มือให้ จะไม่ขอสู้รบกับพระมหาเถระต่อไป พระมหาเถระจึงกล่าวว่า ท่านจงไปยังภูเขานั้นมารก็รีบไปโดยพลัน พระมหาเถระก็แก้มือเนาออก แล้วอธิษฐานประคดเอาพันคอปญามารติดกับภูเขาให้มันคง และกล่าวว่าจงยืนอยู่พื้นที่นี้จนกว่าพระมหาธรรมมาโคกราช จะกระทำมกรรมสักการบูชาพระมหาเจดีย์ถ้วน ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน

พญามารปรารถนาพุทธภูมิ

เมื่อการสักการบูชาพระมหาเจดีย์ครบกำหนดแล้ว พระมหาเถระจึงเข้าไปใกล้พญามารแต่กำบังกายเสียมิให้เห็น ส่วนพญามารอิริยาขณ ล้นพยศรัยระลึกถึงพระพุทธรูปแล้วกล่าวว่าสมเด็จพะชินสีห์ พระองค์ใด ทรงพระมหากรุณาบำเพ็ญสิ่งอันเป็นประโยชน์ เป็นที่พึ่งพำนักแก่เหล่าสัตว์ทั้งหลาย ในกาลทุกเมื่อพระองค์นั้น เป็นผู้ประเสริฐหาผู้เสมอเหมือนมิได้ อนึ่ง ในกาลก่อนข้าพเจ้าได้กระทำร้าย พระองค์มีประการต่าง ๆ แต่พระองค์ก็มิได้ทำโทษตอบข้าพเจ้าเลย บัดนี้ พระสาวกของพระองค์ กระไรเลยช่างไม่มีความกรุณา กระทำโทษข้าพเจ้าให้เสวยทุกขเวทนาแสนสาหัส ผิดข้าพเจ้ามีกุศลสมภาร ได้สะสมไว้ ขอจงได้เป็นพระสัมพันธูปัญญาในอนาคตกาล ด้วยเถิด

เมื่อพญามารออกจากราปรารถนาพุทธภูมิด้วยประการฉะนี้ พระมหาเถระก็สำแดงกายให้ปรากฏเข้ามาแก้มือโดยฉับพลัน แล้วกล่าวขอให้มารนั้นยกโทษให้ และขอร้องให้มารนั้นนมรมิตพระรูปพระสัมพันธูปัญญาและเหล่าพระมหาสาวกให้ดู พญามารขอสัญญาว่า เมื่อตนแปลงรูปให้ดูแล้ว ขอย่าได้นมัสการกราบไหว้ แต่เมื่อพญามารนมรมิตให้ดูแล้ว พระมหาเถระเกิดศรัทธาปราสาทะลิมสัญญา จึงนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ มหาชนและพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงกระทำเช่นนั้น พญามารจึงคลายฤทธิ์เป็นพญามารตามเดิมและต่อว่า และพระมหาเถระก็กล่าวว่า ข้าพเจ้านมัสการพระบรมศาสดาและพระมหาสาวก มิได้ไหว้ท่าน

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงกระทำสักการบูชาสิ้นสุดลงแล้ว จึงตรัสถามพระสงฆ์ว่าโยมได้สละทรัพย์ทำบุญถึงเพียงนี้ ได้ชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนาหรือยัง พระโมคคัลลิตบุดรติสสมหาเถระถวายพระพรว่า มหาบพิตร ยังไม่ชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนา ได้ชื่อเพียงว่าผู้ถวายปัจจัยไทยธรรมเท่านั้น บุคคลใดบวชบุตรธิดาในพระธรรมวินัยนั้นแหละ บุคคลนั้นจึงจะได้ชื่อว่าเป็นญาติในพระพุทธศาสนา พระเจ้าอโศกมหาราชได้สดับดังนั้น ก็ทรงปีติโสมนัส ยังมหินทกุมารให้บรรพชาเป็นภิกษุ และพระนางสังฆมิตตาราชกุมารีเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ทั้ง ๒ พระองค์ ทรงไว้ซึ่งอภิญญา ๖ และแตกฉานในปฏิสัมภิทา ๔ เป็นพระชีณาสพ

อंत्रธาน ๕

แท้จริงอंत्रธานมี ๕ ประการ คือ ๑. ปริยัตอंत्रธาน การเลื่อมสุญแห่งพระปริยัติ ๒. ปฏิปัตตอंत्रธาน การเลื่อมสุญแห่งการปฏิบัติ ๓. ปฏิเวธอंत्रธาน การเลื่อมสุญแห่งการตรัสรู้ มรรคและผล ๔. ลิงคอंत्रธาน การเลื่อมสุญแห่งสมณเพศ ๕. ธาตุอंत्रธาน การเลื่อมสุญแห่ง พระบรมธาตุ

ในบรรดาอंत्रธาน ๕ นั้น ปริยัตอंत्रธานก่อน ต่อไปการปฏิบัติก็อंत्रธาน เมื่อการปฏิบัติไม่มีการบรรลุธรรมก็ไม่มี เมื่อการบรรลุธรรมไม่มีต่อมานาน ๆ ไป เพศสมณะก็ผันแปร และในการสิ้นสุดแห่งพุทธศาสนา พระบรมสารีริกธาตุ ก็อंत्रธานไปจากโลก

กรรมบถ

หลักสูตรวิชาวินัย ธรรมศึกษาชั้นเอก

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรมว่า สัตว์ทั้งหลายล้วนเป็นไปตามกรรม หมายความว่า กรรมนั้นสามารถที่จะทำให้สัตว์โดยเฉพาะมนุษย์เรากลายสภาพเป็นอะไรก็ได้ คือ ทำให้ไปสู่ทุกคติ ได้แก่ ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน เป็นเปรต เป็นสัตว์นรก เป็นอสุรกายก็ได้ ทำให้ไปสู่สุคติ คือ ไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม จนถึงเป็นพระอรหันต์ก็ได้

ดังนั้น เรื่องของกรรมจึงเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนจำเป็นจะต้องศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจ เพื่อจะได้พัฒนาตนเองให้พ้นจากทุกคติ และดำเนินไปสู่สุคติซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนต่างปรารถนา กรรมที่จะนำไปสู่ทุกคติและสุคตินั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กรรมบถ โดยแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ ที่นำไปสู่ทุกคติ เรียกว่า อกุศลกรรมบถ และที่นำไปสู่สุคติ เรียกว่า กุศลกรรมบถ

อกุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง คือฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทาน ถูเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย
๓. กาเมสุมิฉฉาจาร ประพฤติผิดในกาม
ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นกายกรรม เพราะเกิดขึ้นทางกายทวารโดยมาก
๔. มุสาวาท พูดเท็จ
๕. ปิสุณวาจา พูดส่อเสียด
๖. ผรุสวาจา พูดคำหยาบ
๗. สัมผัปปลาปะ พูดเพ้อเจ้อ
ทั้ง ๔ นี้ จัดเป็นวจีกรรม เพราะเกิดขึ้นทางวจีทวารโดยมาก
๘. อภิชฌา โลภอยากได้ของเขา
๙. พยาบาท ปองร้ายเขา
๑๐. มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม
ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมโนกรรม เพราะเกิดขึ้นทางมโนทวารโดยมาก

อธิบายอกุศลกรรมบถ โดยอาการ ๕

๑. โดยธรรม คือ โดยสภาวะธรรม

กรรมบถ ๑ คือ กายกรรม ๓ และวจีกรรม ๔ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ เจตนา อธิบายว่า ต้องมีเจตนาในการทำ การพูด จึงจะเป็นกรรมบถได้ ถ้าไม่มีเจตนา ไม่เป็นกรรมบถ ส่วนมโนกรรม ๓ มีอภิชฌาเป็นต้น เกิดร่วมกับเจตนา จึงจะเป็นมโนกรรมได้ มีแต่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่จัดเป็นมโนกรรม

๒. โดยโกฏฐาสะ คือ โดยเป็นส่วนแห่งธรรมต่าง ๆ

อกุศลกรรมบถ ๘ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มิจฉาทิฎฐิ ๑ เป็นกรรมบถอย่างเดียวกัน ไม่เป็นมูลคือรากเหง้าแห่งอกุศลเหล่าอื่น ส่วนอภิชฌา ได้แก่ โลภะ พยาบาท ได้แก่ โทสะ ดังนั้น ทั้ง ๒ อย่างนี้ เป็นทั้งอกุศลกรรมบถ เป็นทั้งมูลคือรากเหง้าของอกุศลเหล่าอื่นด้วย

๓. โดยอารมณ์ คือ สิ่งที่ใจเข้าไปยึดแล้ว เป็นเหตุให้ทำกรรมนั้น ๆ

ปาณาติบาต มีสังขารคือชีวิตของสัตว์เป็นอารมณ์ หมายความว่า การฆ่าสัตว์ เป็นการทำลายชีวิตของผู้อื่น ถ้าทำลายสิ่งไม่มีชีวิต ก็ไม่จัดเป็นการฆ่าสัตว์

อทินนาทาน มีสัตว์หรือสังขารเป็นอารมณ์ หมายความว่า สิ่งที่ถูกลักขโมยนั้น อาจเป็นมนุษย์ สัตว์ หรือสิ่งของก็ได้

กามสุมิฉฉาจาร มีสังขารคือผัสสะเป็นอารมณ์ หมายความว่า กามสุมิฉฉาจาร จะสำเร็จได้ ต้องมีการสัมผัสทางกาย

มุสวาท ปิสฺสูวจา และสัมผัปปลาปะ มีสัตว์หรือสังขารเป็นอารมณ์ หมายความว่า เรื่องที่พูดเท็จ พูดต่อเสียด และพูดเพื่อเจ้านั้น อาจเป็นเรื่องของคน สัตว์ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ได้

ผรุสฺวจา มีสัตว์เป็นอารมณ์ หมายความว่า การพูดคำหยาบนั้น ต้องพูดกับผู้ที่เข้าใจ ความหมายเท่านั้น จึงจัดเป็นกรรมบถ ถ้าพูดกับผู้ที่ไม่เข้าใจ ไม่จัดเป็นกรรมบถ

อภิขมา มีสัตว์และสังขารเป็นอารมณ์ หมายความว่า สิ่งในโลกอยากได้นั้น เป็นมนุษย์ สัตว์ หรือสิ่งของก็ได้

พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์ หมายความว่า การปองร้ายที่จัดเป็นพยาบาทนั้น ต้องปองร้าย มนุษย์ หรือสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น

มิจฉาทิฏฐิ มีสังขารคือธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ เป็นอารมณ์ ได้แก่ กามาวจรภุมิ รูปาวจรภุมิ และอรุปาวจรภุมิ หมายความว่า ความเห็นที่จัดเป็นมิจฉาทิฏฐินั้น ต้องเห็นผิดไปจากความเป็นจริง เช่น โลกอื่นไม่มี บาปไม่มี บุญไม่มี เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นของเที่ยง เป็นต้น

๔. **โดยเวทนา** คือ เวทนา ๓ อย่าง ได้แก่ สุขเวทนา ๑ ทุกขเวทนา ๑ อุเบกขาเวทนา ๑

ปาณาติบาต มีทุกขเวทนาอย่างเดียว หมายความว่า ในขณะที่ฆ่าสัตว์ จิตใจของผู้กระทำ ย่อมประกอบไปด้วยความโกรธ

อทินนาทาน มีเวทนา ๓ หมายความว่า ในขณะที่ลักทรัพย์ จิตใจของผู้ลักขโมย อาจจะมีความสุข ความทุกข์ หรือรู้สึกเฉย ๆ ก็ได้

กามสุมิฉฉาจาร มีเวทนา ๒ คือ สุขเวทนากับอุเบกขาเวทนา หมายความว่า จิตใจของผู้กำลังประพฤติผิดในกามานั้น มีแต่ความสุข หรือรู้สึกเฉย ๆ เท่านั้น

มุสวาท ปิสฺสูวจา และสัมผัปปลาปะ มีเวทนา ๓ หมายความว่า ในขณะที่พูดเท็จ พูดต่อเสียด หรือพูดเพื่อเจ้านั้น จิตใจของผู้พูด อาจมีความรู้สึกดีใจ เสียใจ หรือเฉย ๆ ก็ได้

ผรุสฺวจา มีทุกขเวทนาอย่างเดียว หมายความว่า คำพูดที่จะจัดว่า หยาบคายนั้น ผู้พูดต้องพูดด้วยจิตที่โกรธ หากพูดด้วยจิตเมตตาปรารถนาดี ไม่จัดเป็นผรุสฺวจา

อภิขมา มิจฉาทิฏฐิ มีเวทนา ๒ คือ สุขเวทนากับอุเบกขาเวทนา หมายความว่า ในขณะที่โลกอยากได้ของผู้อื่น หรือมีความเห็นผิดนั้น จิตใจของผู้นั้น จะมีแต่ความสุข หรือรู้สึกเฉย ๆ ไม่รู้สึกโกรธหรือเสียใจเลย

พยาบาท มีทุกขเวทนาอย่างเดียว หมายความว่า ในขณะที่ปองร้ายผู้อื่นนั้น จิตใจของผู้ปองร้าย ย่อมมีแต่ความโกรธอย่างเดียว

๕. **โดยมูล** คือ อกุศลมูล ๓ ได้แก่ โลภมูล ๑ โทสมูล ๑ โมหมูล ๑

ปาณาติบาต มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล

อทินนาทาน	มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล หรือโลภมูล โมหมูล
กาเมศุมิจฉาจาร	มีมูล ๒ คือ โลภมูล โมหมูล
มุตสาทาท ปิสุณวาท และสัมผัปปลาปะ	มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล หรือโลภมูล โมหมูล
ผรุสวาจา	มีมูล ๒ คือ โทสมูล โมหมูล
อภิขณา พยาบาท	มีมูล ๑ คือ โมหมูล
มิจฉาทิฎฐิ	มีมูล ๒ คือ โลภมูล โมหมูล

ปาณาติบาต

คำว่า **ปาณะ** ในคำว่า ปาณาติบาต โดยสมมติสัจจะ ได้แก่ สัตว์ โดยปรมัตตสัจจะ ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ ๒ อย่าง คือ รูปชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการทำให้รูปมีชีวิตอยู่ได้ และอรูปชีวิตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการทำให้นามธรรม ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีชีวิตอยู่ได้ ชีวิตินทรีย์ทั้งสองนี้ มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เมื่ออย่างหนึ่งถูกทำลาย อีกอย่างหนึ่งก็ถูกทำลายไปด้วย

เจตนาฆ่าของบุคคลผู้รู้ถือว่า สัตว์นั้นมีชีวิต อันเป็นไปทางกาย หรือทางวาจา เป็นเหตุให้เกิดความพยายามในการเข้าไปตัดอินทรีย์คือชีวิตทั้ง ๒ นั้น ชื่อว่า **ปาณาติบาต**

ปาณาติบาตนั้น จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. สัตว์มีชีวิต
๒. รู้ว่าสัตว์มีชีวิต
๓. จิตคิดจะฆ่า
๔. พยายามเพื่อจะฆ่า
๕. สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

ปาณาติบาตนั้น มีโทษมาก เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. สัตว์ใหญ่
๒. สัตว์นั้นมีคุณ
๓. ความพยายามของผู้ฆ่ามีมาก
๔. กิเลสของผู้ฆ่ารุนแรง

ปาณาติบาตที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของปาณาติบาต

เล่ากันมาว่า ในครั้งพุทธกาล ในพระนครสาวัตถี มีชายคนหนึ่งชื่อ นันทะ มีอาชีพฆ่าโค เอาเนื้อขายเลี้ยงชีพ ตลอด ๕๕ ปีที่เขาทำอาชีพนี้ ไม่เคยบริจาคทานและรักษาศีลเลย ถ้าขาดเนื้อ จะไม่ยอมรับประทานอาหารเลย

วันหนึ่ง ในเวลาเย็น เขามอบเนื้อให้ภรรยาเพื่อทำกับข้าว เสร็จแล้วไปอาบน้ำที่หน้า บึงเอิญเพื่อนของเขาคนหนึ่งมีแขกมาที่บ้าน ไม่มีกับข้าวต้อนรับ จึงไปยังบ้านนายนันทะ พบภรรยาของเขา จึงได้ขอซื้อเนื้อ แต่ไม่มีเนื้อสำหรับขาย มีแต่เนื้อที่เตรียมไว้สำหรับทำกับข้าวตอนเย็น ภรรยาของ นายนันทะ จึงไม่ขายให้ เพราะทราบดีว่าถ้าขาดเนื้อแล้ว สามีจะไม่ยอมรับประทานอาหาร แต่ชายผู้นั้น ก็ไม่ฟังเสียง ได้ฉวยหยิบเอาเนื้อนั้นไป

นายนันทะกลับมาจากทำน้ำ ภรรยาได้ยกอาหารที่ปราศจากเนื้อมาให้ได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ให้ฟัง เขาไม่ยอมรับประทานอาหาร ฉวยมีดอันคมกริบ เดินเข้าไปหาโคตัวหนึ่ง สอดมือเข้าไปในปาก ดึงลิ้นออกมาแล้ว ใช้มีดเชือดจนขาด นำมาให้ภรรยาทำกับข้าว โคตัวนั้นสิ้นใจตายด้วยความเจ็บปวด ทรมาน

เมื่อกับข้าวเสร็จแล้ว นายนันทะจึงรับประทานอาหาร ทันทีที่เขาใส่ชิ้นเนื้อนั้นเข้าไปในปาก ลิ้นของเขาได้ขาดตกลงไปในชามข้าว ได้รับผลกระทบทันตาเห็น เพราะการทำปาณาติบาตด้วยจิตใจ อันเหี้ยมโหด เลือดไหลออกจากปาก ร้องครวญครางเสียงเหมือนโค ตายแล้วไปตกนรกอเวจี

อทินนาทาน

คำว่า อทินนะ ในคำว่า อทินนาทาน หมายถึง ของที่เจ้าของหวงแหนไม่ได้ให้ด้วยกาย หรือวาจา จะอยู่ในบ้าน ในป่า ทำตก หรือหลงลืมก็ตาม

เจตนาอันเป็นเหตุขโมยของบุคคลผู้รู้อยู่ว่า เจ้าของหวงแหน อันเป็นไปทางกายหรือทางวาจา ให้เกิดความพยายามในการถือเอาของนั้น ชื่อว่า อทินนาทาน

อทินนาทาน จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ของมีเจ้าของหวง
๒. รู้ว่ามีเจ้าของหวง
๓. จิตคิดจะลัก
๔. พยายามเพื่อจะลัก
๕. ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น

อทินนาทานนั้น มีโทษมาก เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ของนั้นเป็นของประณีต หรือมีความสำคัญ

๒. ของนั้นเป็นของบุคคลผู้มีคุณธรรม

๓. ผู้ลี้ภัยมีความพยายามมาก

๔. กิเลสของผู้ลี้ภัยแรงกล้า

อทินนาทานที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของอทินนาทาน

ครั้งพุทธกาล ในพระนครสาวัตถี มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ สีสวิมังสนะ ถึงฐานะ ๓ และรักษาศีล ๕ รับราชการอยู่กับพระเจ้าโกศล พระราชาพร้อมด้วยข้าราชการใหญ่น้อย ต่างให้ความนับถือพราหมณ์นั้น

เขาคิดว่า **ที่คนเขานับถือเรา**นี้ เขานับถืออะไร ? ชาติ โคตร สกุล ความรู้ หรือศีลกันแน่ ต้องการจะทดลอง วันหนึ่ง เมื่อกลับจากที่ทำงาน ได้แอบหยิบเอาเงินของหลวงไปจำนวนหนึ่ง เจ้าหน้าที่การเงินไม่ว่าอะไร วันที่ ๒ ได้ทำอย่างนั้นอีก ก็ไม่มีใครว่าอะไร วันที่ ๓ จึงหยิบเอาเงินไปกำมือหนึ่ง เจ้าหน้าที่การเงินโกรธ ร้องตะโกนให้คนช่วยกันจับตัว เมื่อจับตัวได้แล้ว ก็ทุบตีคนละสองสามที แล้วพันธนาการไปกราบทูลให้พระราชารับสั่งลงอาญาหลวงแก่เขา

พราหมณ์ทราบชัดว่า ที่คนเขานับถือตนนั้น เพราะการรักษาศีล จึงได้กล่าวว่า เรื่องชาติและชนชั้น เป็นเรื่องไร้สาระ ศีลนี้แหละสูงที่สุด บุคคลขาดศีลเสียแล้ว วิชาความรู้ก็ไม่มีประโยชน์อะไรเลย

กาเมสุมิจจาร

คำว่า **กาม** ในคำว่า **กาเมสุมิจจาร** นั้น ได้แก่ เมถุนสมาจาร ๒ อย่าง คือ **สพทาสันโดษ** ความพอใจเฉพาะคู่ครองของตน ๑ **ปรทารคมนะ** การละเมิดคู่ครองคนอื่น ๑ ส่วนความผิดที่จัดเป็นกาเมสุมิจจารนั้น ได้แก่ ความผิดที่เกิดขึ้นเพราะนอกใจคู่ครองของตน และละเมิดคู่ครองของคนอื่นนั่นเอง

เจตนาที่ล่วงละเมิดฐานะที่ตนไม่ควรละเมิด อันเป็นไปทางกายทวาร โดยประสงค์ อสังกรรมชื่อว่า **กาเมสุมิจจาร**

กาเมสุมิจจาร จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. **วัตถุที่จะพึงประพฤติกว้าง**

๒. **จิตคิดจะเสพในวัตถุที่พึงประพฤติกว้างนั้น**

๓. **พยายามในอันจะเสพ**

๔. **มีความยินดี**

กาเมสุมิจจาร มีโทษมาก เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. กระทำในบุคคลผู้มีคุณธรรม

๒. เป็นการข่มขืนใจ

๓. มีความพยายามมาก

๔. มีกิเลสแรงกล้า

กาเมสุมิฉฉาจารที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของกาเมสุมิฉฉาจาร

ครั้งเด็กดำบรรพ์ ได้มีชายหนุ่มชาวพาราณสีคนหนึ่ง นามว่าจูพฺรณคหบดีณฑิต เรียนวิชากับ อาจารย์ทิศาปาโมกข์ที่เมืองตักกสิลา เขาเป็นชายหนุ่มหน้าตาดี มีความประพฤติเรียบร้อย เรียนเก่ง เป็นที่รักใคร่ของอาจารย์ เมื่อเรียนศิลปวิทยาจบแล้ว จึงลาอาจารย์กลับบ้าน อาจารย์ได้ยกลูกสาว คนหนึ่งให้เป็นภรรยา ในระหว่างทางได้เกิดการต่อสู้กับพวกโจรที่มาคอยดักปล้น ได้ฆ่าโจรตายไปหลายคน จนลูกศรในมือหมด จึงต่อสู้กับหัวหน้าโจรด้วยมือเปล่า บอกให้ภรรยานำดาบมาให้ แต่ภรรยากลับเกิดความรักในตัวโจรที่ตนเพิ่งจะพบเห็นเดี๋ยวนั้นเอง จึงส่งดาบไปให้โจร ฆ่าชายหนุ่มตาย

โจรพานางไปถึงแม่น้ำสายหนึ่ง คิดว่า หญิงคนนี้เป็นชายอื่นเข้า คงจะให้ฆ่าเราเหมือนกับ ให้เราฆ่าสามีเธอ เราไม่ต้องการผู้หญิงคนนี้ จึงออกอุบายหลอกลวงเอาทรัพย์สินเงินทองของเธอ จนหมดสิ้น แล้วก็จากไป โดยทิ้งคำพูดไว้กับเธอว่า แม่คนงามเธอเอาสามีที่เคยเซยชิดกันมานาน แลกกับฉันซึ่งมีใช้สามี่ที่ไม่เคยเซยชิด วันหลังเธอคงจะเอาฉัน แลกกับชายอื่นอีก ฉันจะหนีเธอไปให้ไกลที่สุดเท่าที่จะไกลได้ หญิงสาวคนนั้นไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย เพราะประพฤติผิดศีลข้อที่ ๓ นี้ นั่นเอง

กายกรรมเป็นไปในทวาร ๒

กรรม ๓ อย่าง คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร เรียกว่า กายกรรม เพราะเป็นไปทางกายทวารโดยมาก บางครั้ง ปาณาติบาต และอทินนาทานก็เป็นไปทางจิตทวารบ้าง ตัวอย่าง นาย ก. สั่งให้ นาย ข. ไปฆ่าคนหรือไปลักทรัพย์ นาย ข. ทำงานสำเร็จตามที่นาย ก. สั่ง การฆ่าคนหรือการลักทรัพย์ของนาย ก. จัดเป็นกายกรรม แต่ทวาร จัดเป็นวจิตทวาร ส่วนกาเมสุมิฉฉาจาร จัดเป็นกายกรรม เพราะเป็นไปทางกายทวารอย่างเดียว

ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจาร ที่จัดเป็นกายกรรมนั้น เพราะมีการกระทำ ด้วยกาย กรรมนั้น จึงจะสำเร็จ ดังตัวอย่างที่ยกมา ถ้ามีเพียงแต่การสั่งอย่างเดียว ไม่มีคนลงมือทำ จะสั่งต่อ ๆ กันไปก็คนที่ตาม การฆ่าหรือการลักนั้น จะสำเร็จไม่ได้เลย

ในการทำปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิฉฉาจารนั้น จิตใจของผู้กระทำ ต้องมี อภิชฌา คือโลภะ พยาบาท คือโทสะ และมีฉาติภูฏิ เกิดขึ้นด้วยตามสมควร กายกรรมนี้

เน้นตัวเจตนาคือความตั้งใจเป็นสำคัญ ดังนั้น อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิ ในกายกรรมนี้ จึงจัดเป็นอกุศลกรรม ฝ่ายสนับสนุนเจตนา ไม่ได้จัดเป็นกรรมบถฯ

มุสาวาท

คำว่า **มุสา** แปลว่า **เท็จ** เจตนาทำให้พูดเท็จ ชื่อว่า **มุสาวาท** ได้แก่ อกุศลเจตนา ที่ก่อให้เกิดความพยายามทางกายและทางวาจาของคนโง่ โดยมุ่งจะหลอกลวงคนอื่น การพูดเท็จนั้น หากทำให้คนอื่นเสียประโยชน์ จัดเป็นกรรมบถ ถ้าไม่เสียประโยชน์ ก็เป็นเพียงกรรม

กรรมบถ ต่างกันกับ**กรรม** **กรรมบถ** หมายถึง กรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาล เช่น ส่งผลให้ไปเกิดในนรก เกิดเป็นมนุษย์ เกิดในสวรรค์ เป็นต้น ส่วน**กรรม** หมายถึง กรรมที่ให้ผลในวัฏติกาล เช่น ส่งผลให้เห็นรูป ฟังเสียง ลิ้มรส ที่ดีหรือไม่ดี เป็นต้น

มุสาวาท จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. เรื่องไม่จริง
๒. จิตคิดจะพูดให้ผิด
๓. พยายามจะพูดออกไป
๔. คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น

มุสาวาทมีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ประโยชน์ที่ถูกทำลายมีมาก
 ๒. ผู้เสียประโยชน์เป็นผู้มีคุณมาก
 ๓. กิเลสของผู้กล่าวมุสาวาทมีกำลังแรงกล้า
- มุสาวาทที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของมุสาวาท

อดีตกาล ในพระนครพาราณสี ได้มีจักษุแพทย์คนหนึ่ง เทียวรักษาคนตามหมู่บ้าน ตำบลต่าง ๆ ต่อมาได้พบผู้หญิงคนหนึ่ง กำลังทุกข์ทรมานด้วยโรคตา จนเกือบจะมองไม่เห็น หมอตรวจดูอาการแล้ว บอกว่าพอจะรักษาให้หายเป็นปกติได้ นางจึงตอบว่า ถ้าคุณหมอรักษาตาดีฉันให้หายเป็นปกติได้ ดีฉันกับลูกชาย ลูกสาว จะยอมเป็นทาสรับใช้ไปตลอดชีวิต หมอจึงตกลงรักษาให้ ต่อมาไม่นาน ดวงตาของเธอก็หายเป็นปกติ

เธอกลัวว่าจะต้องเป็นทาสของหมอตามที่ให้สัญญาไว้ เมื่อหมอมาถามอาการจึงแกล้งพูดโกหกว่า ก่อนนี้ ดวงตาของดิฉันเจ็บปวดเพียงเล็กน้อย แต่พอหยอดยาของท่านแล้ว กลับเจ็บปวดมากกว่าเดิม หมอรู้ทันว่า ผู้หญิงคนนี้หลอกลวงเรา เพราะต้องการจะไม่ให้ค่ารักษา โกรธมาก

จึงปรุขยขณนนิหมให้ เมื่อนางใช้ยำนั้นหยอดตาแล้ว ตาทั้ง ๒ ข้างได้บอดสนิท สตรีนั้น ตาบอด เพราะการกล่าวเท็จ ดังนี้แล

ปิสุณวจา

เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมอง พยายามกระทำหรือพูด เพื่อต้องการให้คนอื่นมารักตน ก็ดี เพื่อต้องการทำลายคนอื่น ก็ดี ชื่อว่า **ปิสุณวจา**

การพูดให้ร้ายลับหลัง โดยมุ่งให้คนอื่นเกิดความแตกแยก เมื่อคนอื่นแตกแยกกันแล้ว จัดเป็นปิสุณวจา สำเร็จเป็นกรรมบถ ถ้าไม่เกิดความแตกแยกกัน ก็เป็นเพียงกรรมเท่านั้น

ปิสุณวจา จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๑. คนอื่นที่ฟังถูกทำลาย
๒. จิตคิดจะพูดส่อเสียด
๓. พยายามจะพูดออกไป
๔. คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น

ปิสุณวจา มีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. บุคคลผู้ถูกทำลายให้แตกแยกกันนั้น เป็นผู้มีความผิด
๒. คนเหล่านั้นแตกแยกกัน
๓. ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า

ปิสุณวจาที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของปิสุณวจา

ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ มีพระมหาเถระ ๒ รูป รูปหนึ่งมีพรรษา ๖๐ อีกรูปหนึ่งมีพรรษา ๕๕ สนิทรักกันมาก จำพรรษาอยู่ในอาวาสแห่งหนึ่ง สมบูรณ์ด้วยลาภ ต่อมาพระธรรมกถึกรูปหนึ่ง มาขออยู่ในอาวาสนั้นด้วยเพราะเห็นว่าเป็นวัดที่มีลาภสักการะมาก อยู่ได้ไม่นาน ก็คิดขับไล่พระเถระทั้ง ๒ รูปนั้น จึงเข้าไปหาที่ละรูปแล้ว พูดว่า เมื่อวันกระผมมาที่นี่ พระเถระรูปนั้น บอกผมว่า คุณเป็นคนดี จะคบหาสมาคมกับพระมหาเถระ ต้องพิจารณาให้ดีก่อน พูดเหมือนกับรู้ความลับ ความเสียหายของท่าน เสร็จแล้ว ก็เข้าไปหาอีกรูปหนึ่ง พูดอย่างเดียวกันนั้น แรก ๆ ทั้ง ๒ รูปไม่เชื่อ แต่นานไป เกิดบาดหมางกันแล้ว ในที่สุดก็แตกกัน ต่างคนต่างออกจากวัด พระธรรมกถึก จึงได้ครองวัดนั้นแต่เพียงรูปเดียว เมื่อพระธรรมกถึกนั้นมรณภาพแล้ว ไปเกิดในนรก ชั้นอเวจี พ้นจากนรกนั้นแล้ว ไปเกิดเป็นเปรต ร่างกายเหมือนมนุษย์ มีศีรษะเหมือนสุกร ต้องเสวยทุกขอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ การพูดทำให้คนแตกสามัคคีกัน เป็นบาปหนัก ดังนี้แล

ผรุสวาทา

เจตนาแฝงไปเผาผลาญจิตของผู้ฟัง ชื่อว่า ผรุสา

เจตนาเป็นเหตุประทุษร้าย ก่อให้เกิดความพยายามทางกาย และทางวาจาอันเป็นเหตุทำลายไมตรีของผู้อื่น ชื่อว่า ผรุสวาทา อีกอย่างหนึ่ง เจตนาในการพูดมุ่งทำลาย แฝงไปเผาผลาญจิตใจของผู้ฟัง ชื่อว่า ผรุสวาทา

ผรุสวาจานั้น ขึ้นอยู่กับเจตนาที่มุ่งประทุษร้าย และพูดต่อหน้า จึงจัดเป็นกรรมבל ส่วนคำดำที่พูดด้วยเจตนาดี เหมือนบิดา มารดา และครูอาจารย์ ดุคำบุตร ธิดา และศิษย์ เป็นต้น ไม่จัดเป็นผรุสวาทา

ดังได้สดับมา เด็กคนหนึ่ง ไม่เชื่อคำของมารดา เข้าไปในป่า เมื่อมารดาไม่สามารถบังคับให้เด็กนั้นกลับได้ จึงดำ่ว่า ขอแม่กระเบื้องดู จงไล่ตามมัน ทันใดนั้น แม่กระเบื้องปรากฏแก่เด็กนั้นในป่าจริง ๆ เด็กได้ตั้งสัจจอธิษฐานว่า มารดาของข้าพเจ้าพูดเรื่องใด ด้วยปาก เรื่องนั้นจงอย่ามี แต่มารดา คิดเรื่องใด ด้วยจิต ขอเรื่องนั้นจงมีเกิด แม่กระเบื้องได้หยุดอยู่ เหมือนถูกผูกในที่นั้นนั่นเอง

ผรุสวาจาที่จะสำเร็จเป็นกรรมבלได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

๑. คนอื่นที่ฟังถูกดำ
๒. จิตคิดจะพูดคำหยาบ
๓. พูดคำหยาบออกไป

ผรุสวาจามีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ผรุสวาจานั้น ถึงความเป็นกรรมבל
๒. คนที่ถูกดำเป็นคนมีคุณธรรมมาก
๓. ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า

ผรุสวาจาที่ตรงกันข้าม ชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของผรุสวาทา

ในสมัยพุทธกาล พระราชา कुमारทรงพระนามว่าวิฑูทกะ เป็นโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล กับพระนางवासกษัตติยา ชาวศากยะ เป็นพระญาติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระธิดาของพระเจ้ามทานามะกับนางกำนัล พระเจ้ามทานามะได้ถวายพระนางแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ที่ส่งคนมาขอ โดยประสงค์จะเป็นพระญาติกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ขณะที่ยังทรงพระเยาว์ พระเจ้าวิฑูทกะ เห็นพระกุมารอื่น ๆ ได้รับของขวัญจากสกุลของพระเจ้าตา จึงถามพระมารดาว่า แม่ไม่มีพระเจ้าตาพระเจ้ายายหรือ? เมื่อพระมารดา ตอบว่า มีสิลูก ได้ถามกลับไปว่า ทำไม พระเจ้าตาพระเจ้ายาย จึงไม่ส่งของขวัญมาให้ชายบ้าง? คำถามนี้ทำให้พระมารดาหนักพระทัยที่สุด เพราะรู้จักมานะของพวกศากยะดี จึงตอบเลี่ยงไปว่า ท่านอยู่ไกลและไม่มีเวลา

วิทูทภราชกุมารรบเจ้าพระมารดา ต้องการจะไปเยี่ยมสกุลพระเจ้าตา พระนางไม่สามารถจะขัดขึ้นได้ จึงส่งข่าวไปให้พระเจ้ามหาราชทราบ ในวันที่วิทูทภราชกุมารไปถึงเมืองกบิลพัสดุ์ พวกศากยะให้พระกุมารที่มีอายุน้อยกว่าเสด็จออกประพาสป่าหมด วิทูทภราชกุมารต้องเป็นผู้ไหว้วอนศากยะฝ่ายเดียว จึงถามว่า เจ้าศากยะที่อายุน้อยกว่าไม่มีเลยหรือ ? พวกเจ้าศากยะตอบว่า มีจะพ่อ แต่ออกไปประพาสป่ากันหมด วิทูทภราชกุมารเยี่ยมสกุลพระเจ้าตาพอสมควรแก่เวลา จึงลากลับเดินทางไปได้ระยะหนึ่ง มหาดเล็กคนหนึ่งลืมนกขี้เฒ่า จึงกลับไปเอา พบพวกศากยะกำลังเอน้ำนมล้างตั่งที่วิทูทภราชกุมารนั่ง ปากก็ด่าว่า ล้างเสียดจัญไรที่ลูกนางทาสีนั่งมหาดเล็กนำความนั้นมาทูล พระราชกุมาร พระราชกุมารโกรธจัด ตรัสว่า วันนี้ พวกศากยะเอน้ำนมล้างตั่งไปก่อนเถอะ ภายหน้าเมื่อเราได้ครองราชย์ จะเอาเลือดในลำคอของพวกนั้นล้างท้องพระโรงให้ได้

เมื่อวิทูทภราชกุมาร ได้ครองราชย์หลังจากพระเจ้าปเสนทิโกศลสวรรคตแล้ว จึงยกกองทัพมาฆ่าพวกศากยะจนหมดสิ้น ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กที่ยังดื่มนม สกุลของพวกเจ้าศากยะได้ถูกพระเจ้าวิทูทภราชทำลายจนหมดสิ้น เพราะการกล่าวคำหยาบด่าว่าผู้อื่นด้วยจิตใจที่หยาบคาย ดังนั้นจึงไม่ควรพูดคำหยาบ ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม

สัมผัปปลาปะ

เจตนาเป็นเหตุกล่าวถ้อยคำอันหาประโยชน์มิได้ คือ กำจัดทางแห่งประโยชน์สุขอันสัตบุรุษพึงได้รับ ชื่อว่า สัมผัปปลาปะ

ความแตกต่างระหว่าง มุสาวาทกับสัมผัปปลาปะ

มุสาวาท ได้แก่ อกุศลเจตนา อันเป็นเหตุพยายามทางกาย ทางวาจา ของคนผู้มุ่งจะหลอกลวงคนอื่น ส่วนสัมผัปปลาปะ ได้แก่ อกุศลเจตนา อันเป็นเหตุกล่าวถ้อยคำปราศจากอรรถธรรม ไม่แสดงอรรถธรรมและวินัย เพื่อให้เข้าใจประโยชน์ในภพนี้และภพหน้า

สัมผัปปลาปะที่ประกอบด้วยอกุศลเจตนาเป็นเหตุพยายามทางกาย ทางวาจา เพื่อแสดงสิ่งไร้สาระ จนคนหลงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง จัดเป็นกรรมมล

ส่วนดิรัจฉานกลา ผู้พูดด้วยความชอบใจ ย่อมเป็นเพียงกรรม ไม่ถึงกรรมมล หากพูดโดยอิงอาศัยอรรถธรรม หรือวินัยก็เกิดประโยชน์ได้

สัมผัปปลาปะ จะสำเร็จเป็นกรรมมลได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. จิตคิดจะพูดเรื่องเพื่อเจ้า

๒. พูดเรื่องเช่นนั้นออกไป

สัมผัปปลาปะ มีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ผู้พูดมีอาเสวนะ (ความเสพคุ้น) มาก

๒. คนอื่นเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง

๓. ผู้พูดมีกิเลสแรงกล้า

สัมผัสปลาระที่ตรงกันข้าม เชื่อว่ามีโทษน้อย

โทษของสัมผัสปลาระ

ในสมัยศึกดำบรรพ์ มีเต่าช่างพูดตัวหนึ่ง ได้ผูกมิตรกับหงส์ ๒ ตัว ที่มีภักมาหากินในหนองน้ำที่เต่าอาศัยอยู่ เมื่อหงส์ทั้งสองมาที่หนองน้ำนั้น ก็สนทนากับเต่าอย่างมีความสุข สมกับคำที่นักปราชญ์สอนไว้ว่า จะมีใครในโลกนี้ ที่มีความสุขเท่ากับผู้มีมิตรสหายไว้สนทนาปรับทุกข์ ร่วมสุขซึ่งกันและกัน เต่าได้พูดกับหงส์ว่า สหายทั้งสองนับว่าโชคดี มีปีกบินได้ จึงไปหากิน และไปเที่ยวต่างถิ่นต่างที่ได้ตามใจชอบ ส่วนข้าพเจ้าที่เดือนก่ปี ก็อยู่แต่ที่หนองน้ำแห่งนี้ ไม่มีโอกาสได้ไปภูมิประเทศอื่นอันสวยงามกับเขาเลย เพราะเป็นสัตว์เดินช้า

หงส์ทั้งสองสงสารเพื่อน จึงบอกว่า ถ้าสหายต้องการจะไปหากินยังหนองน้ำอื่น และเที่ยวชมภูมิประเทศที่สวยงามละก็ ข้าพเจ้าทั้งสองสามารถพาไปได้ แต่กลัวว่าสหายจะอดพูดไม่ได้ เต่าถามวิธี จึงบอกว่าข้าพเจ้าทั้งสองจะคาบไม้ที่ปลายทั้งสอง ให้สหายคาบตรงกลาง เท่านั้น ก็สามารถพาสหายไปที่ไหนก็ได้ แต่ในระหว่างเดินทาง สหายต้องไม่พูดเด็ดขาด ถ้าพูดจะทำให้ตกลงมาถึงแก่ความตาย เต่ารับคำของหงส์ว่าจะทำตามนั้น

หงส์ทั้งสองพาเต่าบินไป ผ่านทุ่งนาแห่งหนึ่ง ซึ่งมีเด็กเลี้ยงวัวหลายคนกำลังจับกลุ่มเล่นกันอยู่ เด็กคนหนึ่งเห็นเช่นนั้น จึงบอกเพื่อนว่า ดูนั่นสิ หงส์ ๒ ตัวคาบปลายไม้พาเต่าบินไป ข้าว่าเดี๋ยวก็ตกลงมาตาย พวกเราตามไปเก็บเต่าตายมาแกงกินกันเถอะ แล้วก็พากันวิ่งตามไป เต่าได้ยินดังนั้นอยากจะทำกับเด็กให้สะใจว่า ไอ้เด็กโง่เอ๊ยพวกเอ็งไม่มีวันจะได้กินเนื้อของข้าหรอก อ้าปากจะพูดจึงหลุดจากไม้ที่คาบไว้ ตกลงมาที่แผ่นดิน จนกระดองแตกกระจาย ถึงแก่ความตาย การพูดไม่รู้จักกาลเวลามีโทษอย่างนี้

วจีกรรมเป็นไปในทวาร ๒

กรรม ๔ อย่าง มีมุสาวาทเป็นต้นนี้ จัดเป็นวจีกรรม เพราะเป็นไปทางวจีทวาร โดยมากบางครั้ง กรรม ๔ อย่างนี้ ก็เกิดขึ้นทางกายทวารได้ เช่น การเขียนหนังสือหลอกลวงคนอื่น เป็นต้น จัดเป็นกายกรรม

อนึ่ง ในขณะที่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อนั้น อกุศลธรรม ๓ อย่าง มีอภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิ ย่อมเกิดร่วมด้วยตามสมควรแต่ก็ไม่เรียกว่า วจีกรรม เพราะมุ่งเอาเจตนาเป็นใหญ่ ดังพระพุทธพจน์ว่า เจตนาหิ ภิกขเว กम्म วทามิ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม และอกุศลธรรมทั้ง ๓ นั้น ก็ไม่ชื่อว่า มโนกรรม เพราะละเมิดออกมาทางวาจาแล้ว ดังนั้น อกุศลธรรมทั้ง ๓ นั้น จึงเป็นเพียงตัวสนับสนุนเจตนา

อภิขณา

เจตนาเป็นเหตุละโมภ ในเมื่อเห็นสิ่งของ ๆ ผู้อื่นแล้ว เฟงเล็ง โดยน้อมเข้ามาหาตนว่า ทำอย่างไรหนอ ? ของนี้จะพึงเป็นของเรา ชื่อว่า อภิขณา ที่ถึงความเป็นกรรมบถ แต่ถ้าเห็นสมบัติของคนอื่นแล้วไม่คิดเอามาเป็นของตน เพียงแต่ยินดีว่า ผู้ใช้สอยสมบัติเช่นนี้มีบุญหนอ เราควรได้ใช้สอยสักชั่วคราว หรือว่าเราควรได้รับของเช่นเดียวกันนี้ อย่างนี้ เป็นเพียงกรรมเท่านั้น ไม่ถึงกรรมบถ สัมกับคำของพระอรชกถาจารย์ว่า แม้ความโลภจะเกิดขึ้นในสมบัติของผู้อื่น ก็ยังไม่จัดเป็นกรรมบถ ตลอดเวลาที่ยังไม่น้อมเข้ามาเป็นของตนว่า ไฉนหนอ ? ของนี้พึงเป็นของเรา

อภิขณา จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. สิ่งของ ของบุคคลอื่น

๒. การน้อมมาเพื่อเป็นของตน

อภิขณานั้นมีโทษมาก เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. สิ่งของที่เฟงเล็งมีค่ามาก

๒. เจ้าของมีคุณมาก

๓. ผู้เฟงเล็งมีกิเลสแรงกล้า

อารมณ์ภายนอกเป็นเหตุเกิดอภิขณาได้

มีเศรษฐีใหม่คนหนึ่ง ได้รับมรดกหลังจากบิดามารดาถึงแก่กรรม ผู้รักษาเรือนคลังของเศรษฐีนั้น ได้เปิดห้องสำหรับเก็บทรัพย์แ่งจำนวนให้ทราบ ว่า ทรัพย์ของบรรพบุรุษ มีปูเป็นต้น มีจำนวนเท่านี้ ของบิดาท่านมีจำนวนเท่านี้ เศรษฐีใหม่ดูทรัพย์เหล่านั้นแล้ว ถามว่า ทำไมบรรพบุรุษของเรา จึงไม่นำเอาทรัพย์เหล่านี้ไปด้วย ? ผู้รักษาเรือนคลังตอบว่า เจ้านาย ไม่มีใครสามารถถือเอาทรัพย์ไปปรโลก ได้หรอก สัตว์ทั้งหลายพาเอาไปได้แต่บุญกับบาปที่ตนทำไว้เท่านั้น

เศรษฐีใหม่คิดว่า บรรพบุรุษของเรา สะสมทรัพย์สินเงินทองเอาไว้มากมายมหาศาล ที่สุดก็ทิ้งเอาไว้ให้คนอื่น เพราะความโง่แท้ ๆ ส่วนเราจะเอาทรัพย์สินเงินทองเหล่านั้นไปให้หมด จึงสั่งให้สร้างคฤหาสน์หรรษาแพง สร้างประรำสำหรับรับประทานอาหารเพื่อประกาศความร่ำรวย ให้ชาวเมืองได้เห็น การรับประทานอาหารแต่ละมื้อใช้จ่ายมาก มีทั้งอาหาร สางามคอยปรนนิบัติขับกล่อม โดยเฉพาะในวันเพ็ญ ได้จ่ายทรัพย์เป็นจำนวนมาก เพื่อเป็นค่าอาหาร จ้างคนไปประกาศให้ชาวเมือง มาดูการรับประทานอาหารของตน ประชาชนได้พากันมาดูเป็นจำนวนมาก

ในทีนั้น มีคนยากจน ๒ คน เป็นเพื่อนกัน คนหนึ่งอยู่ในเมืองคนหนึ่งอยู่บ้านนอก มีอาชีพหาพินชาย พอเศรษฐีเปิดภาชนะบรรจอาหาร กลิ่นของอาหารหอมฟุ้งตกลงไปทั่ว จนชาวบ้านนอกคนนั้น เกิดความอยากจะรับประทาน อดใจไว้ไม่อยู่ เพราะตั้งแต่เกิดมา อย่ำว่าแต่ได้รับประทานเลย แม้แต่

กลืนอย่างนี้ ก็ไม่เคยได้รับ จึงบอกแก่เพื่อนว่า เพื่อนเอ๋ย เราอยากกินอาหารนั้นเหลือเกิน เพื่อนจึงตอบว่า อย่าปรารถนาเลยเพื่อน เราทำงานไปตลอดชีวิต ก็ไม่มีโอกาสได้ลิ้มรสอาหารอย่างนี้ เขาขอร้องว่า เพื่อนเอ๋ย ถ้าไม่ได้กินอาหารนี้ต้องตายแน่ เมื่อไม่สามารถห้ามได้ จึงตะโกนด้วยเสียงอันดังว่า นายครับ ผมไหว้ท่าน ขออาหารในถาดให้เพื่อนผมกินสักคำเถิด เศรษฐีตอบว่า ไม่ได้ จึงหันมาถามเพื่อนว่า ท่านได้ยินเศรษฐีพูดไหม ? เขาตอบว่า ได้ยินแล้ว แต่ก็ยังยืนยันว่า ถ้าไม่ได้รับประทานอาหารนี้ต้องตายแน่ ท่านขอรับ เพื่อนของผมบอกว่า ถ้าเขาไม่ได้อาหาร ชีวิตของเขาต้องตายแน่นอน เขาจึงบอกเศรษฐีอีกว่า โปรดให้ชีวิตแก่เขาเถิด ได้รับคำตอบว่า อาหารนี้ราคาแพงมาก ถ้าคนอื่นมาอ้างเหมือนเพื่อนของแก ฉันจะเอาที่ไหนมาให้ ถ้าเพื่อนของแกอยากกินอาหารจานนี้จริง ๆ ต้องทำงานในบ้านฉัน ๓ ปี ในที่สุดชาวบ้านนอกคนนั้น ก็ยอมทิ้งครอบครัว มาทำงานในบ้านเศรษฐี ๓ ปี เพื่อแลกข้าวจานเดียว

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า **อภิขณา** ความเพ่งเล็งอยากได้อย่างรุนแรงนั้น เกิดขึ้นจากสิ่งล่อใจภายนอกก็ได้ ชาวบ้านนอกคนนั้น มีชีวิตอยู่ในโลกด้วยความอดอยากยากจนมานานแล้ว เมื่อไม่ได้เห็นความหรูหรา ไม่ได้ลิ้มรสอาหารดี ๆ ก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่เมื่อได้มาเห็นความหรูหรา และได้กลิ่นอาหารดี ๆ ของเศรษฐี จึงเกิดความอยากได้อย่างรุนแรง ถึงกับเอาชีวิตเข้าแลก สมกับคำที่นักปราชญ์สอนเอาไว้ว่า ระหว่างอารมณ์กับยาพิษ อารมณ์มีพิษร้ายแรงกว่ายาพิษ เพราะยาพิษต้องกินเข้าไปมันถึงจะฆ่าชีวิตได้ แต่อารมณ์แค่คิดถึงก็ทำให้คนเราถึงตายได้ ดังนั้น คนเราจะทำอะไรก็ตาม ควรคิดถึงจิตใจของคนอื่นบ้าง อย่าเอาทรัพย์สินสมบัติ หรือสังขารร่างกายของเราไปทอดสธารณชน จนคนอื่นเกิดความอยากได้อย่างรุนแรง เป็นเหตุนำภัยอันตรายมาสู่ตัวเองได้

พยายบาท

เจตนาเป็นเหตุปองร้าย คือ การคิดกระทำให้ผู้อื่นประสบความพินาศ ชื่อว่า **พยายบาท**

ความคิดปองร้าย ของผู้มุ่งจะทำร้ายชีวิตของสัตว์อื่น ตั้งแต่หมดและยุง ไปจนถึงมนุษย์ว่า ขอให้สัตว์เหล่านี้จงพินาศ จงวิบัติ ทำอย่างไรหนอ ? สัตว์เหล่านี้พึงพินาศ พังวิบัติ ไม่พึงเจริญรุ่งเรือง ไม่พึงมีชีวิตอยู่ได้นาน ดังนี้ จัดเป็นกรรมบถ ส่วนความโกรธที่ไม่คิดปองร้ายผู้อื่น เป็นเพียงกรรมเท่านั้น สมกับคำพระอรุณกถาจารย์ว่า แม้ความโกรธที่มีสัตว์อื่นเป็นเหตุเกิดขึ้น ก็ไม่ล่วงกรรมบถ トラบาใดที่ยังไม่คิดปองร้ายเขาว่า ทำอย่างไรหนอ ? ผู้นี้จะพึงพินาศตายไป

พยายบาท จะสำเร็จเป็นกรรมบถได้นั้น ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. มีสัตว์อื่น

๒. คิดจะให้สัตว์นั้นถึงความพินาศ

พยายบาท มีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. ผู้ที่ถูกปองร้ายมีคุณมาก

๒. ผู้ปองร้ายมีกิเลสรุนแรง

เกิดความพยายาบาทเพราะความคิด ๑๐ ประการ

ความพยายาบาทย่อมเกิดเพราะความคิด ๑๐ ประการ คือ เพราะคิดว่า

๑. เขาได้ประพตติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา
๒. เขากำลังประพตติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา
๓. เขาจะประพตติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่เรา
๔. เขาได้ประพตติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจของเรา
๕. เขากำลังประพตติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจของเรา
๖. เขาจะประพตติสิ่งที่เป็นความพินาศแก่คนที่รัก ที่พอใจของเรา
๗. เขาได้บำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
๘. เขากำลังบำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
๙. เขาจะบำเพ็ญประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา
๑๐. บุคคลบางคนย่อมโกรธโดยไม่มีเหตุผล

ความพยายาบาทนั้น นอกจากจะทำลายประโยชน์สุขของผู้อื่นแล้ว ยังทำลายตัวเองอีกด้วย ดังเรื่องทีพระอรธกถาจารย์เล่าไว้ในอรธกถาธรรมบทว่า

มีเศรษฐีคนหนึ่ง เก็บเอาเด็กทารกทีมารดาเอาไปทิ้งไว้ในกองขยะ มาเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม เพราะเชื่อโหราศาสตร์ว่า เด็กทีเกิดมาในช่วงระยะวันเดือนนั้น จะมีวาสนาดี ได้เป็นเศรษฐี พอดิกรรยาของเขาก็จะคลอดในช่วงเวลานั้นด้วย คิดว่าถ้ากรรยาคลอดทารกออกเป็นหญิง ก็จะให้แต่งงานกับเด็กคนนั้น ถ้าคลอดออกมาเป็นชายก็จะฆ่าเด็กนั้นทิ้งเสีย เผอิญกรรยาคลอดทารกออกมาเป็นชาย จึงคิดจะฆ่าเด็กนั้น ตามความพยายาบาทข้อที ๖ ว่า เขาจะประพตติสิ่งทีเป็นความพินาศแก่คนที่รักทีพอใจของเรา

เศรษฐีพยายาฆ่าเด็กนั้น ตั้งแต่ยังเป็นทารกแบเบาะ จนถึงโตเป็นหนุ่ม ถึง ๕ ครั้ง

ครั้งที่ ๑ เอาไปวางไว้ทีประตูคอกโค ซึ่งมีโคหลายร้อยตัวทีจะเดินแอดแย้งกันออกจากคอกแล้วเหยียบเด็ก แต่ปรากฏว่า โคตัวจำฝูงไปยืนกันเด็กเอาไว้ จนโคออกจากคอกหมด ทำให้เด็กรอดตายในครั้งนั้น

ครั้งที่ ๒ เอาไปวางไว้ทีทางเกวียน เวลากลางคืน เพื่อให้หมู่เกวียนทีนำสินค้าไปขายหลายร้อย หลายพันเล่ม ทับเด็กตาย แต่โคทีลากเกวียนเล่มหน้าสุด เดินไปถึงทีนั้นได้สลัดแอกทิ้งไม่ยอมลากเกวียนต่อไป เจ้าของเกวียนลงไปจัดการกับโค ได้พบเด็กเข้าจึงนำไปคืนให้เศรษฐี

ครั้งที่ ๓ เอาเด็กไปทิ้งในป่าช้าผีดิบ เพื่อให้สัตว์ร้าย และอมนุษย์ที่มาหากินในเวลากลางคืน ทำร้ายเด็ก แต่ก็ไม่มีสัตว์ร้ายอะไรทำร้ายเด็กได้ จนมีคนมาพบแล้วนำไปคืนเศรษฐี

ครั้งที่ ๔ นำเอาเด็กไปโยนเหว แต่ปรากฏว่าเด็กตกไปค้างอยู่บนยอดพุ่มไม้ซึ่งมีเถาวัลย์ สอดประสานกันอย่างหนาแน่น จึงไม่เป็นอันตราย จนมีคนไปพบแล้วนำไปคืนเศรษฐี

เศรษฐีพยายามฆ่าเด็กถึง ๔ ครั้ง แต่เด็กไม่ตาย ยังมีชีวิตอยู่ต่อมาจนเป็นหนุ่ม เศรษฐี มองดูเด็กนั้นครั้งใด หน้าของเด็กนั้นก็เหมือนกับหนามแทงตาแทงใจ ดังพระพุทธพจน์ว่า **อบปิเยหิ สมฺปโยโค ทุกฺโข** การได้ประสบกับบุคคลไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ สุดท้ายเศรษฐี จึงวางแผนฆ่าด้วยการส่งเด็ก ไปยังบ้านของนายช่างหม้อเพื่อนตนเอง เขียนหนังสือให้เด็กถือไป มีข้อความว่า ให้ฆ่าเด็กคนนี้ แล้วเผาทิ้งเสีย เพราะเด็กไม่รู้หนังสือ จึงรับคำของบิดา เดินทางออกจากบ้านมุ่งหน้าไปยังบ้านของ นายช่างหม้อ บังเอิญไปพบกับบุตรชายแท้ ๆ ของเศรษฐี กำลังเล่นอยู่กับเพื่อน ๆ และพ่ายแพ้ม้าตลอด จึงรีบเร้าให้พี่ชายเล่นแทน และขออาสาเอาจดหมายของพ่อไปให้นายช่างหม้อแทน จึงถูกนายช่างหม้อ ฆ่าตาย นายช่างเผาทำลายหลักฐาน ตามคำสั่งของเศรษฐีแล้วส่งข่าวไปให้ทราบ ว่า งานที่สั่งให้ทำ ได้จัดการเสร็จเรียบร้อยแล้ว ครั้นตกเย็น เด็กหนุ่มกลับมาบ้าน พ่อเศรษฐีเห็นหน้าเขาเท่านั้น ก็รู้ทันทีว่าเกิดอะไรขึ้นเสียใจอย่างหนัก ถึงกับอาเจียนออกมาเป็นเลือด และถึงแก่ความตายในที่สุด สมกับที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า ผู้ประทุษร้ายต่อบุคคลผู้ไม่คิดประทุษร้าย ผู้ไม่มีความผิด ย่อมประสบ ความทุกข์ ๑๐ ประการ คือ

๑. ต้องเจ็บปวดอย่างหนัก ยากรักษา
 ๒. ทรัพย์สินโยคะ เสื่อมถอย ค่อยหดหาย
 ๓. อวัยวะ แตกหัก จากร่างกาย
 ๔. โรคภัย เกาะเกี่ยว สุดเยียวยา
 ๕. เกิดโรค ทางจิต คิดฟุ้งซ่าน
 ๖. มีการ อื้อฉาว ถูกกล่าวหา
 ๗. อุปสรรค มากมี เข้าบีฑา
 ๘. ญาติกา ที่รัก ต้องจากไป
 ๙. ทรัพย์สิน ย่อยยับ อย่างฉับพลัน
- ข้อ ๑๐ นั้น บ้านเรือน ถูกไฟไหม้

ใน ๑๐ ข้อ ไม่ข้อหนึ่งก็ข้อใด เป็นต้องได้ ประสบ พบแน่นอน

ความพยายามทปองร้าย เป็นเหตุนำทุกข์ภัยอันตรายมาสู่ตนและคนอื่นดังกล่าว ฉะนั้น จึงควรมีเมตตากรุณา รักใคร่ ช่วยเหลือซึ่งกันและกันดีกว่า เพื่อให้โลกของเราอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และพึงพาอาศัยกันได้ต่อไป

มิจฉาทิฎฐิ

เจตนาเป็นเหตุให้เห็นผิด เพราะไม่มีการถือเอาตามความเป็นจริง คัดค้านข้อประพฤติปฏิบัติของสัตบุรุษทั้งหมด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ชื่อว่า **มิจฉาทิฎฐิ**

นียตมิจฉาทิฎฐิ ๓ อย่าง

๑. **นัตถิกิฎฐิ** ความเห็นว่าผลกรรมไม่มี เช่นเห็นว่า ผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี บิถามารดาไม่มีบุญคุณต่อบุตรธิดา เป็นต้น

๒. **อเหตุกิฎฐิ** ความเห็นว่าไม่มีเหตุ คือ เหตุแห่งความเศร้าหมอง ความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มี สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมองเอง บริสุทธิ์เอง ทุกข์เอง สุขเอง ไม่มีอำนาจ ไม่มีกำลัง ไม่มีความเพียรอะไร ที่จะสามารถทำให้สัตว์ทั้งหลายเศร้าหมอง และบริสุทธิ์ได้ ดังนั้น อเหตุกิฎฐิ ก็คือ ความเห็นว่ากรรมไม่มี นั่นเอง

๓. **อกริยิฎฐิ** ความเห็นว่าไม่เป็นอันทำ หมายความว่า เมื่อคนทำบาป ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ก็ไม่จัดว่าเป็นการทำบาป เมื่อคนให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ก็ไม่จัดว่า เป็นการทำบุญ ดังนั้น อกริยิฎฐิ ก็คือความเห็นว่ากรรมและผลของกรรมไม่มี นั่นเอง

มิจฉาทิฎฐิ ๓ อย่างนี้ อย่างไม่อย่างหนึ่ง ล้วนปฏิเสธกรรมและผลของกรรมอย่างสิ้นเชิง จัดเป็นกรรมมถ ส่วนมิจฉาทิฎฐินอกจากนี้ มีสักกายทิฎฐิ ๒๐ หรือทิฎฐิ ๖๒ เป็นต้น เป็นเพียงกรรมเท่านั้น

มิจฉาทิฎฐิ จะสำเร็จเป็นกรรมมถได้ ต้องประกอบด้วยองค์ ๒ คือ

๑. **เรื่องไม่จริง**

๒. **เรื่องไม่จริงนั้น ไม่เป็นไปตามที่มิจฉาทิฎฐิยึดถือ**

มิจฉาทิฎฐินั้น มีโทษมาก เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. **เพราะมีอาเสวนะ (ความเสพคุ้น) มาก**

๒. **เพราะเป็นนียตมิจฉาทิฎฐิ**

มโนกรรมเป็นไปในทวาร ๓

อภิขมา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิ ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมโนกรรม เพราะเป็นไปทางมโนทวาร โดยมาก แม้ไม่มีการเคลื่อนไหวทางกาย ทางวาจา เพียงแต่คิดในใจ ก็สำเร็จเป็นกรรมมถได้ บางครั้ง อกุศลธรรมทั้ง ๓ นี้ ย่อมเกิดขึ้นทางกายทวารและวจีทวาร เช่น บางคนมีใจระโมยอยากได้ของคนอื่น จึงยื่นมือไปหยิบของนั้น มีใจโกรธแค้นหยาบมีดหยาบไม่เพื่อทำร้ายเขา หรือมีความเห็นผิดไปหัวกระบือ ๕ ขา เพื่อขอเลข เป็นต้น กรรมนั้นของเขา จัดเป็นมโนกรรม ส่วนทวาร จัดเป็นกายทวาร ถ้ามว่าทำไม ?

จึงไม่จัดเป็นกายกรรม แก้วว่า เพราะตรงนี้ ท่านมุ่งถึงอภิขมา พยาบาท และมิจฉาทิฎฐิเป็นใหญ่ ไม่ได้มุ่งเจตนาเป็นใหญ่ ถ้ามุ่งถึงเจตนาที่เป็นเหตุให้กระทำทางกายก็จัดเป็นกายกรรมได้

บางคนมีใจละโมบ พุดออกมาว่า ทำอย่างไรหนอ ? ของนั้นจะพึงเป็นของเรา มีใจโกรธแค้น พุดแข่งว่า ทำอย่างไรหนอ ? คนนี้จะพึงตายเสียที มีความเห็นผิด พุดว่าผลของกรรมดีกรรมชั่วไม่มี เช่นนี้ กรรมของเขา จัดเป็นมโนกรรม ส่วนทวาร จัดเป็นวจีทวาร

บางคนไม่มีการกระทำทางกาย หรือพุดทางวาจา คิดละโมบอยากได้ คิดพยาบาทปองร้าย และเห็นผิดจากทำนองคลองธรรมอย่างเดียว กรรมของเขา จัดเป็นมโนกรรม แม้ทวาร ก็เป็นมโนทวาร มโนกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมเกิดได้ในทวารทั้ง ๓ ดังพรรณนามาจะนี้ ฯ

โทษของอกุศลกรรมบถ ๑๐

บุคคลผู้ประกอบ คือ ประพฤติ หรือกระทำอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างนี้ ย่อมตกนรก เหมือนกับถูกจับเอาไปวางไว้ ดังพระพุทธรองค์ศรีสวามี ในปฐมนิรยสัคคสูตร ปัญจนปัทมสาสตร์ ทสกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ย่อมตกนรกเหมือนถูกจับเอาไปวางไว้ ธรรม ๑๐ ประการอะไรบ้าง ? คือ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้มักฆ่าสัตว์ มีมือเปื้อนเลือด คิดแต่ประหารประหาร ไม่มีความเตตากรุณา ต่อสัตว์ทั้งปวง

๒. มักเป็นผู้ถือเอา สิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่ว่าของนั้นจะอยู่ในบ้านของเขา หรือที่ไหน ๆ ก็ตาม เป็นผู้ถือเอาสิ่งของนั้นด้วยจิตคิดขโมย

๓. เป็นผู้มักประพฤติผิดในกาม จะเป็นผิดเพราะการนอกใจคู่ครองของตน ผิดเพราะล่วงละเมิดคู่ครองของผู้อื่น หรือผิดเพราะล่วงละเมิดต่อบุคคลที่ตนไม่มีสิทธิ์ที่จะทำเช่นนั้นก็ตาม

๔. เป็นผู้มักกล่าวเท็จ คือ ตนไม่รู้บอกว่ารู้ ไม่เห็นบอกว่าเห็น หรือรู้บอกว่าไม่รู้ เห็นบอกว่าไม่เห็น เป็นผู้กล่าวเท็จทั้ง ๆ ที่รู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งบุคคลอื่น หรือเพราะเห็นแก่อำภิสติน้าง

๕. เป็นผู้พุดทำลายความสามัคคี ฟังจากฝ่ายนี้ไปบอกฝ่ายโน้น หรือฟังจากฝ่ายโน้น มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อให้เขาแตกสามัคคีกัน หรือเพื่อจะทำตนให้เป็นที่รักของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ชอบสร้างความแตกแยก หรือส่งเสริมให้คนแตกแยก ชอบตั้งพรรคตั้งพวก พุดแต่ถ้อยคำที่จะทำให้แบ่งพรรคแบ่งพวก

๖. เป็นผู้พุดวาจาที่แผ่ไปเผาผลาญหัวใจของผู้ฟัง เป็นคำพุดบาดหูหยาดกาย เผ็ดร้อน กระทบกระเทียบเปรียบเปรย ทำให้ผู้ฟังเกิดความโกรธ และฟุ้งซ่าน

๑๗. เป็นผู้พูดทำลายความสุข และประโยชน์ที่สัตว์บรูซพึงได้รับ คือ พูดคำที่กำจัดทางแห่งประโยชน์และความสุขนั้น ไม่รู้กาลเทศะ พูดปราศจากอรรถธรรมหรือวินัย อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องแสดงเหตุผลเพื่อให้เข้าใจประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า

๑๘. เป็นผู้มากไปด้วยความละโมภ จ้องหาทางเอาของคนอื่นมาเป็นของตน

๑๙. เป็นผู้ที่มีใจพยาบาท มีความคิดประทุษร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า ถูกจองจำ จงหายสาบสูญ จงพินาศ จงอย่าอยู่ในโลกนี้

๑๐. เป็นผู้มีความเห็นผิด มีทัศนะที่วิปริต ว่า การให้ทานไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มีโลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ รู้แจ้งเองแล้ว แสดงโลกนี้ และโลกหน้าได้แจ่มแจ้งไม่มี

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ ย่อมตกนรกเหมือนถูกจับเอาไปวางไว้

กุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง

๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมย

๓. กาเมสุมิจจาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤติดีในกาม

ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นกายกรรม เพราะเป็นไปทางกายทวารโดยมาก

๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ

๕. ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด

๖. ผรุสย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ

๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

ทั้ง ๔ นี้ จัดเป็นวจีกรรม เพราะเป็นไปทางวจีทวารโดยมาก

๘. อนภิชชา ไม่โลภอยากได้ของเขา

๙. อพยาปาท ไม่พยายามปองร้ายเขา

๑๐. สัมมาทิฎฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

ทั้ง ๓ นี้ จัดเป็นมโนกรรม เพราะเป็นไปทางมโนทวารโดยมาก

คำว่า กุศลกรรมบถ แปลได้ ๒ นัย

๑. แปลว่า ทางเกิดแห่งกุศลกรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้

๒. แปลว่า กุศลกรรมที่เป็นเหตุเกิดในสุคติภูมิ และความสุขในสุคติภูมินั้น

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ ทรงแสดงไว้ในพระสูตรมากมาย เฉพาะในอังคุตตรนิกาย มีอยู่หลายสูตร มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไป ดังนี้

ในสาธุสูตร	เรียกว่า	สาธุธรรม	(ธรรมดี)	
ในอริยธรรมสูตร	เรียกว่า	อริยธรรม	(ธรรมของอารยชน)	
ในกุศลสูตร	เรียกว่า	กุศลธรรม	(ธรรมที่ทำให้ความชั่ว)	
ในอรรถสูตร	เรียกว่า	อรรถธรรม	(ธรรมที่มีประโยชน์)	
ในสาสวสูตร	เรียกว่า	อนาสวธรรม	(ธรรมที่ไม่มีกิเลส)	
ในวัชชสูตร	เรียกว่า	อนวัชชธรรม	(ธรรมที่ไม่มีโทษ)	
ในตปนียสูตร	เรียกว่า	ตปนียธรรม	(ธรรมที่สร้างความร่มเย็น)	
ในอภัยคามิสสูตร	เรียกว่า	อภัยคามิธรรม	(ธรรมที่ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์)	
ในสาเลยยกสูตร	ปัญจมรรค	แห่งมูลปณณาสก	ทรงเรียกว่า	ธรรมจริยสมจริยา
ธรรมจริยา	แปลว่า	การประพฤติที่เป็นธรรม		
สมจริยา	แปลว่า	การประพฤติกกรรมที่ถูกต้อง		

ทรงแสดงผลดีที่จะพึงได้รับ จากการประพฤติธรรม และการประพฤติกกรรมที่ถูกต้องนี้ว่า ใครปรารถนาอะไร ? จะเป็นมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ พรหมสมบัติ มรรค ผล และนิพพาน ล้วนสำเร็จสมประสงค์ทั้งสิ้น ดังข้อความในสาเลยยกสูตรว่า

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายจากโลกนี้แล้ว ย่อมบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งธรรมจริยาและสมจริยา ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยาและสมจริยา ทางกายมี ๓ ทางวาจามี ๔ ทางใจมี ๓

ธรรมจริยาและสมจริยา ทางกายมี ๓ คือ

๑. **บุคคลบางคนในโลกนี้** ย่อมเป็นผู้ละการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เว้นขาดจากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป เป็นผู้ที่มีทอนไม้และคัสตราอันวางแล้ว มีความละเอียดประกอบด้วยความเอ็นดู เป็นผู้เกื้อกูล อนุเคราะห์สัตว์ทุกจำพวก

๒. **เป็นผู้ละอกินนาทาน** เว้นขาดจากอกินนาทาน ขึ้นชื่อว่า ทรัพย์สินของผู้อื่นจะอยู่ในบ้าน หรืออยู่ในปากก็ตาม ย่อมเป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์สินนั้นที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดขโมย

๓. **เป็นผู้ละกาเมสุมิจฉาจาร** เว้นขาดจากกาเมสุมิจฉาจาร ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยาและสมจริยาทางกายมี ๓ ดังนี้แล

ธรรมจริยาและสมจริยา ทางวาจามี ๔ คือ

๑. **บุคคลในโลกนี้** เป็นผู้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาท ไปในสภาก็ดี ในบริษัทก็ดี ในท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ในท่ามกลางเสนาก็ดี ในท่ามกลางแห่งราชตระกูลก็ดี ถูกเขาอ้างเป็นพยาน ชักถามว่า แน่ะพ่อชาย ท่านจงมา ท่านรู้อย่างไร จงเบิกอย่างนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ ก็บอกว่า ข้าพเจ้าไม่รู้

หรือรู้อยู่กับอกว่า ข้าพเจ้ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอก ว่า ข้าพเจ้าไม่เห็น หรือเห็นก็บอก ว่า ข้าพเจ้าเห็น
ยอมไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือเพราะเหตุแห่งอามิสสินจ้าง

๒. เป็นผู้ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากกล่าวส่อเสียด ฟังข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น
เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำลายคนหมู่นี้ เป็นผู้สมานคน
ทั้งหลายที่แตกกันแล้ว หรือสนับสนุนหมู่มิตรที่สามัคคีกันอยู่แล้ว เป็นผู้มีความชื่นชมยินดีในหมู่มิตร
ผู้สามัคคีกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้คนสามัคคีกัน

๓. เป็นผู้ละคำหยาบ เว้นขาดจากการกล่าวคำหยาบ เป็นผู้กล่าววาจาไม่มีโทษ เสนาะโสต
เป็นที่รักจับใจ เป็นคำสุภาพ เป็นที่ชอบใจ พอใจของคนจำนวนมาก

๔. เป็นผู้ละการกล่าวเพื่อเจ้อ เว้นขาดจากการกล่าวเพื่อเจ้อ พูดในเวลาที่ไม่ควรพูด
พูดคำจริง พูดอิงอรรถ อิงธรรม อิงวินัย มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง ไม่พูดมาก พูดแต่คำที่มีประโยชน์

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจรรยาและสมจรรยาทางวาจามี ๔ อย่างนี้แล

ธรรมจรรยาและสมจรรยา ทางใจมี ๓ คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มากไปด้วยความไม่เพ่งเล็ง ไม่ละโมภะอยากได้ทรัพย์
ของผู้อื่นมาเป็นของตน

๒. เป็นผู้ที่มีใจไม่พยายาม ไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น คิดแต่ในทางที่ดีว่า ขอสัตว์ทั้งหลาย
จงมีความสุข อยู่รอดปลอดภัยเถิด

๓. เป็นผู้ที่มีความเห็นชอบ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การเช่นสรวงบูชา
มีผล ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วมีจริง โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง มารดามีบุญคุณ บิดามีบุญคุณ
โอปปาติกะมีจริง สมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้ามีจริง

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจรรยาและสมจรรยา ทางใจมี ๓ อย่างนี้แล

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายไปแล้วยอมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ เพราะการประพฤติธรรม และการประพฤติกรรมอันชอบเหล่านี้แล

ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ถ้าบุคคลผู้ประพฤติธรรมและประพฤติกรรมอันชอบ
พึงหวังว่า หลังจากที่เราตายแล้ว

๑. พึ่งเกิดเป็นกษัตริย์มหาศาล

๒. พราหมณ์มหาศาล

๓. เทวดาชั้นจาตุมหาราช

๔. เทวดาชั้นดาวดึงส์

๕. เทวดาชั้นยามา

๖. เทวดาชั้นดุสิต

๗. เทวดาชั้นนิมมานรดี

๘. เทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตดี
๙. พรหมชั้นพรหมปารีสัชชา
๑๐. พรหมชั้นพรหมปุโรหิตา
๑๑. พรหมชั้นมหาพรหมา
๑๒. พรหมชั้นปริตตภา
๑๓. พรหมชั้นอัปมาณภา
๑๔. พรหมชั้นอภัสสรา
๑๕. พรหมชั้นปริตตสุภา
๑๖. พรหมชั้นอัปมาณสุภา
๑๗. พรหมชั้นสุภิกินหา
๑๘. พรหมชั้นสัณญีพรหม
๑๙. พรหมชั้นเวหัพผลา
๒๐. พรหมชั้นอวิหา
๒๑. พรหมชั้นอตัปปา
๒๒. พรหมชั้นสุทัสสา
๒๓. พรหมชั้นสุทัสสี
๒๔. พรหมชั้นอกนิฏฐา
๒๕. อรูปพรหมชั้นอากาศานัญญาตนะ
๒๖. อรูปพรหมชั้นวิญญาณัญญาตนะ
๒๗. อรูปพรหมชั้นอาภิญญัญญาตนะ
๒๘. อรูปพรหมชั้นเนวสัณญานาสัณญาตนะ

การบรรลุเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติในชาติปัจจุบัน ทั้งหมดนี้ย่อมเป็นไปได้ ถ้ามว่าเพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะบุคคลนั้นเป็นผู้ประพฤดิธรรมและเป็นผู้ประพฤดิกรรมอันชอบ

พระสูตรนี้แสดงว่า บุคคลผู้ปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ จะปรารถนามนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ ก็ตาม ถ้วนสมประสงค์ทั้งนั้น

มนุษย์สมบัติ ทรงแสดงด้วยคำว่า ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับกษัตริย์มหาศาลและพราหมณ์มหาศาล

สวรรค์สมบัติ ทรงแสดงด้วยคำว่า ถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช จนถึงอรูปพรหมชั้นเนวสัณญานาสัณญาตนะ

นิพพานสมบัติ ทรงแสดงด้วยคำว่า การบรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

กุศลกรรมบถ ๑๐

ทำให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ จัดว่าเป็นศีล บุคคลผู้รักษาศีล กระทำให้บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ย่อมได้รับอานิสงส์ดังนี้

๑. สีเลน สุกฺติ ยนฺติ คนทั้งหลายไปสู่สุคติได้ เพราะศีล
๒. สีเลน โภคสมฺปทา คนทั้งหลายถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ เพราะศีล
๓. สีเลน นิพฺพตฺติ ยนฺติ คนทั้งหลายบรรลุนิพพานได้ เพราะศีล

ศีลเป็นเหตุให้ได้ไปสู่สุคตินั้น หมายถึง ให้ได้เกิดเป็นมนุษย์ ๑ กามาวจร สวรรค์ ๖ ชั้น เพราะผลของกุศลกรรมบถโดยตรง และพรหมโลก ๒๐ ชั้น เพราะผลของกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยเป็นอุปนิสัยปัจจัย

ส่วนศีลเป็นเหตุให้บรรลุนิพพาน หมายถึง ทรงแสดงศีลโดยความเป็นอุปนิสัยแห่งการบรรลอรหัตตผล ๒ ประเภท คือ เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

อุปนิสัยมี ๓ อย่าง

๑. ทานอุปนิสัย อุปนิสัยคือทาน การเสียสละ คนผู้มีอุปนิสัยนี้ ย่อมกำจัดความโลภ หรือทำความโลภให้เบาบางได้
๒. สีลอุปนิสัย อุปนิสัยคือศีล การเว้นจากเบียดเบียนสัตว์อื่นคนผู้มีอุปนิสัยนี้ ย่อมไม่มีการเบียดเบียนสัตว์อื่น
๓. ภาวนาอุปนิสัย อุปนิสัยคือภาวนา การสั่งสมความดี คนผู้มีอุปนิสัยนี้ย่อมเพียรพยายาม เพื่อทำความดีให้สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป

กุศลกรรมบถ ๑๐ นี้ จัดเป็นศีล ดังนั้น จึงเป็นสีลอุปนิสัยที่จะช่วยสนับสนุนให้ได้บรรลุสมาธิ ปัญญา และวิมุตติ ตามพระบาลีว่า สีลปริภาวโต สมาธิ มหฺพผลโ โหติ มหานิสฺโส แปลว่า สมาธิที่ถูกบ่มด้วยศีล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก อธิบายว่า บุคคลผู้มีศีลบริสุทธิ์ เมื่อบำเพ็ญสมาธิ ย่อมสามารถทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้ง่าย ครั้นได้สมาธิแล้ว ตายไป ย่อมเกิดเป็นพรหม อย่างนี้ ชื่อว่ากุศลกรรมบถ เป็นเหตุให้ได้ไปเกิดในพรหมโลก

ส่วนผู้ได้สมาธิบางท่าน ทำสมาธิให้เป็นบาทแห่งการเจริญวิปัสสนา ย่อมรู้แจ้งเห็นจริงได้ง่าย ตามพระบาลีว่า สมาธิปริภาวตา ปรยฺหา มหฺพผลา โหติ มหานิสฺสา แปลว่า ปัญญาที่ถูกบ่มด้วยสมาธิ ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

จิตของบุคคลผู้มีปัญญา รู้แจ้งเห็นจริง ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ตามพระบาลีว่า ปรยฺหาปริภาวโต จิตฺตํ สมฺมเทว อาสวหิ วิมฺจฺจติ เสยฺยถิทํ กามาสวา ภวาสวา อวิขฺหาสวา แปลว่า

จิตที่ถูกอบรมด้วยปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ โดยชอบ อย่างนี้
ชื่อว่ากรรมบถ เป็นเหตุให้ได้บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ

ศีลุปนิสสัย คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นเหตุให้บุคคลได้บรรลุฌาน มรรค ผล และนิพพาน
ดังพรรณนามาจะนี้ เปรียบได้กับส่วนของต้นไม้ ศีลุปนิสสัย เป็นเสมือนรากไม้ สมาธิ เป็นเสมือนลำต้น
ปัญญา เป็นเสมือนกิ่งก้านและใบ วิมุตติ ความหลุดพ้นเป็นเสมือนดอกและผลของต้นไม้

ศีลคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ทำให้ผู้ปฏิบัติได้มนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพาน
สมบัติ ตามขั้นตอนดังได้อธิบายมานี้

อธิบายกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยอาการ ๕

๑. โดยธรรม คือ โดยสภาวะธรรม

กุศลกรรมบถ ๗ คือ

๑. ปาณาติปาตา	เวรมณี
๒. อทินนาทานา	เวรมณี
๓. กามเมสุมิจจาจารา	เวรมณี
๔. มุสาวาทา	เวรมณี
๕. ปิสุณาย วาจา	เวรมณี
๖. ผรุสย วาจา	เวรมณี
๗. สัมผัสปลลาปา	เวรมณี

แม้มีชื่อต่างกันก็จริง แต่เมื่อว่าโดยสภาวะธรรม ได้แก่ เจตนา หรืออวิริตี หมายความว่า
ถ้าไม่ตั้งใจจะงดเว้น หรือไม่มีการงดเว้น กรรมบถทั้ง ๗ นี้ ย่อมสำเร็จไม่ได้เลย

มโนกรรม ๓ คือ อนภิขมา โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโลภะ อพยาบาท โดยสภาวะธรรม
ได้แก่ อโทสะ สัมมาทิฏฐิ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ อโมหะ ที่ประกอบด้วยเจตนา

๒. โดยโกฏฐาสะ คือ โดยส่วนแห่งธรรมต่าง ๆ

กุศลกรรมบถ ๗ คือ กายกรรม ๓ วชิกรรม ๔ เป็นกรรมบถอย่างเดียว ไม่เป็นรากเหง้า
ของกุศลเหล่าอื่น ส่วนมโนกรรม ๓ อย่าง มีอนภิขมา อพยาบาท และสัมมาทิฏฐิ เป็นทั้งกรรมบถ
เป็นทั้งรากเหง้าของกุศลเหล่าอื่น เพราะทั้ง ๓ นี้ ก็คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่เป็นกุศลมูลนั่นเอง

๓. โดยอารมณฺ์ คือ สิ่งที่ใจเข้าไปยึดแล้ว เป็นเหตุให้งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ
พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า อารมณฺ์แห่งอกุศลกรรมบถ ๑๐ นั้นแหละ เป็นอารมณฺ์แห่งกุศลกรรมบถ
ทั้ง ๑๐ ประการ เปรียบเหมือนน้ำที่สามารถทำให้เรือลอยก็ได้ ทำให้จมลงก็ได้

๔. โดยเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ และเฉย ๆ พระอรรถกถาจารย์ อธิบายว่า
ในขณะที่ทำกุศล ทุกขเวทนา คือ ความเสียใจ ความไม่สบายใจ ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น
ในขณะที่ประพฤติกุศลกรรมบถ จึงมีเพียงเวทนา ๒ คือ สุขเวทนาและอุเบกขาเวทนา

๕. **โดยมูล** คือ โดยกุศลมูล ๓ อย่าง ได้แก่ อโลภมูล ๑ อโทสมมูล ๑ โอมหมูล ๑ กุศลกรรมบถ ๗ คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ ที่บุคคลประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๓ คือ อโลภมูล อโทสมมูล โอมหมูล ที่ประพฤติโดยขาดปัญญา มีมูล ๒ คือ อโลภมูล อโทสมมูล
อนภิชณาที่ประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๒ คือ อโทสมมูล โอมหมูล ที่ประพฤติโดยขาดปัญญา มีมูลเดียว คือ อโทสมมูล
อพยาบาทที่ประพฤติด้วยปัญญา มีมูล ๒ คือ อโลภมูล โอมหมูล ที่ประพฤติโดยขาดปัญญา มีมูลเดียว คือ อโลภมูล
สัมมาทิฐิ มีมูล ๒ คือ อโลภมูล อโทสมมูล

อานิสงส์ของกุศลกรรมบถ ๑๐

กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในจุนทสูตร ทสกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ดูก่อนจุนทะ ความสะอาดทางกายมี ๓ ทางวาจามี ๔ ทางใจมี ๓ ดูก่อนจุนทะ ความสะอาดทางกาย ๓ อย่าง มีอะไรบ้าง ? ดูก่อนจุนทะ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. **เป็นผู้ละปาณาติบาต** เว้นขาดจากปาณาติบาต วางท่อนไม้ วางคัสตรา มีความสะอาดใจ มีความเอ็นดู มีความเมตตา กรุณา ต่อสัตว์ทุกหมู่เหล่า

๒. **เป็นผู้ละอทินนาทาน** เว้นขาดจากอทินนาทาน ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยจิตอันเป็นขโมย ไม่ว่าของนั้นจะอยู่ในบ้านของเขา อยู่ในป่า หรือที่ไหน ๆ ก็ตาม

๓. **เป็นผู้ละกาเมสุมิฉฉาจาร** เว้นขาดจากกาเมสุมิฉฉาจาร
ดูก่อนจุนทะ ความสะอาดทางวาจา ๔ อย่าง มีอะไรบ้าง ? ดูก่อนจุนทะ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. **เป็นผู้ละมุสาวาท** เว้นขาดจากมุสาวาท อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ในท่ามกลาง หมู่ญาติ อยู่ในท่ามกลางเสนา หรืออยู่ในท่ามกลางราชสำนักก็ตาม ถูกเขาอ้างเป็นพยาน ซักถามว่า พ่อชายผู้เจริญ พ่อรู้อย่างไร ? จงเบิกความอย่างนั้น ผู้นั้น เมื่อไม่รู้ ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็น ก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็น ก็บอกว่าเห็น จะไม่เป็นผู้กล่าวมุสาวาท ทั้งที่รู้ตัว เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งผู้อื่น หรือเพราะเหตุแห่งอำภิสลินจ้าง

๒. **เป็นผู้ละวาจาສ່ອສຶຍດ** เว้นขาดจากวาจาສ່ອສຶຍດ ฟังฝ่ายนี้แล้ว ไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายคนฝ่ายนี้ หรือฟังฝ่ายโน้นแล้ว ไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายคนฝ่ายโน้น เป็นผู้สมานคนที่แตกสามัคคี และสนับสนุนคนที่สามัคคีกันอยู่ ชื่นชมยินดีคนที่สามัคคีกัน พูดแต่วาจาที่สร้างความสามัคคี

๓. **เป็นผู้ละวาจาหยาบ** เว้นขาดจากวาจาหยาบ เป็นผู้พูดแต่วาจาอันไม่มีโทษ เสนาะโสต เป็นที่รัก ซึ่งใจ เป็นคำพูดของผู้ดี เป็นที่รักและชอบใจของคนทั่วไป

๔. เป็นผู้ละคำเพื่อเจ้า เว้นขาดจากเพื่อเจ้า เป็นผู้พูดถูกกาลเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงอรรถ พูดอิงวินัย พูดถ้อยคำมีหลักฐาน มีที่อ้าง มีที่สุด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยสมควรแก่เวลา

ดูก่อนจนทะ ความสะอาดทางใจ ๓ อย่าง มีอะไรบ้าง ? ดูก่อนจนทะ บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. เป็นผู้ไม่มากไปด้วยความเพ่งเล็ง ไม่เพ่งเล็งคิดเอาของผู้อื่น มาเป็นของตนว่า ทำอย่างไรหนอ ? ทรัพย์ของผู้อื่นนั้น จะพึงเป็นของเรา

๒. เป็นผู้มิใจไม่พยายาม มิใจไม่คิดประทุษร้ายผู้อื่นว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงอย่าจองเวรกัน อย่าเบียดเบียนกัน อย่ามีความทุกข์ จงมีแต่ความสุข อยู่รอดปลอดภัยเถิด

๓. เป็นผู้มีความเห็นชอบ มีทัศนะอันไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล การเช่นสรวงมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดีและกรรมชั่วมีจริง โลกนี้มีจริง โลกหน้ามีจริง มารดา บิดา มีบุญคุณต่อบุตรธิดาจริง โอบปาดิกลสัตว์มีจริง สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ รู้แจ้งประจักษ์ ทั้งโลกนี้และโลกหน้าแล้ว สั่งสอนผู้อื่นมีจริง

ดูก่อนจนทะ กุศลกรรมบถมี ๑๐ ประการ ดังนี้แล ดูก่อนจนทะ บุคคลผู้ประกอบด้วย กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเหล่านี้ ลูกขึ้นจากที่นอนแต่เช้าตรู่ จะจับต้องแผ่นดิน โคมัยสด หญ้าอันเขียวขจี หรือไม่จับต้องก็ตาม จะประนมไหว้พระอาทิตย์หรือไม่ก็ตาม จะลงอาบน้ำเข้าเย็นหรือไม่ก็ตาม จะบูชาไฟหรือไม่บูชาไฟก็ตาม ย่อมเป็นผู้สะอาดอย่างแท้จริง ซ้อนนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? ดูก่อนจนทะ เพราะกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนี้ เป็นพฤติกรรมอันสะอาดและเป็นเครื่องสร้างพฤติกรรมอันสะอาด ดูก่อนจนทะ เทวคติ มนุษยคติ หรือสุคติอื่นใด บรรดา มี ย่อมปรากฏ เพราะเหตุแห่งการประกอบ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเหล่านี้แล

ภาคผนวก

การแสดงเรื่องกรรมบถในที่นี้ ได้นำข้อความในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา มาเรียบเรียง
ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจแก่ผู้ศึกษา ควรทราบความหมายของคำเหล่านี้ คือ

๑. กุศล	หมายถึง	สิ่งที่ทำลายความชั่ว
๒. อกุศล	หมายถึง	สิ่งที่ทำลายความดี
๓. กรรม	หมายถึง	ความตั้งใจทำ พูด คิด
๔. กรรมบถ	หมายถึง	ทางเกิดแห่งกรรม หรือกรรมที่เป็นเหตุเกิดในสุคติภูมิ
ทุคติภูมิ และความสุข ความทุกข์ในภูมิเหล่านั้น
๕. กุศลกรรมบถ	หมายถึง	ทางเกิดแห่งกรรมที่ทำลายความชั่ว
๖. อกุศลกรรมบถ	หมายถึง	ทางเกิดแห่งกรรมที่ทำลายความดี
๗. กายกรรม	หมายถึง	กรรมที่ทำทางกาย
๘. วจีกรรม	หมายถึง	กรรมที่ทำทางวาจา
๙. มโนกรรม	หมายถึง	กรรมที่ทำทางใจมี อภิชฌา เป็นต้น
๑๐. กายทวาร	หมายถึง	กายที่เป็นทางเกิดของกรรม
๑๑. วจิตวาร	หมายถึง	วาจาที่เป็นทางเกิดของกรรม
๑๒. มโนทวาร	หมายถึง	ใจที่เป็นทางเกิดของกรรม ได้แก่ ขวนจิต ฝ่ายกุศล
และอกุศล

ปัญหาและเฉลยข้อสอบ

ธรรมศึกษาชั้นเอก

พ.ศ. ๒๕๔๗

กระทรวงธรรมการ ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันอังคารที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๗

วิวิท ภัยโต ทิสวา
สมคคา สขิลลา โทถ

อวิวิททญจ เขมโต
เอสา พุทธธานุศาสนี.

ท่านทั้งหลายจงเห็นความวิวิทโดยความเป็นภัย และความไม่วิวิทโดยความปลอดภัยแล้ว
เป็นผู้พร้อมเพรียง มีความประนีประนอมกันเถิด นี่เป็นพระพุทธานุศาสนี.

(พุทธ)

พ. จริยา. ๓๓/๕๔๕.

แต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ และ
บอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ไม่ห้าม สุภาษิต
ที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทู้ตั้ง.

ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

ปัญหาและเฉลยวิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันพุธที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

คำสั่ง : จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงคำตอบเดียว แล้วกากบาท (x) ลงในช่องของข้อที่ต้องการ
ในกระดาษคำตอบ ให้เวลา ๕๐ นาที (๑๐๐ คะแนน)

๑. คำว่า “จงมาดูโลกนี้” พระองค์ตรัสไว้เพื่อพระประสงค์ใด ?

ก. เพื่อให้เพลิดเพลิน

ข. เพื่อมิให้หลงชม

ค. เพื่อให้สลัดใจ

ง. เพื่อให้เห็นโลก

คำตอบ : ข

๒. คำว่า “พวกคนเขลา” หมายถึงบุคคลในข้อใด ?

ก. คนอันธพาล

ข. คนสมองไม่ดี

ค. คนเสียดสี

ง. คนผู้ไว้วิจารณ์ญาณ

คำตอบ : ง

๓. คำว่า “พวกผู้รู้” หมายถึงใคร ?

ก. ผู้รู้โลกธรรม

ข. ผู้รู้โลกตามเป็นจริง

ค. ผู้รู้ค่าของความงาม

ง. ผู้รู้ทันเหตุการณ์

คำตอบ : ข

๔. คำว่า “หาช่องอยู่ไม่” มีความหมายตรงกับข้อใด ?

ก. ไม่พัวพันในสิ่งล่อใจ

ข. ไม่เกี่ยวข้องกับใคร ๆ

ค. ไม่ให้ความสนใจโลก

ง. ไม่ปรารถนาเกิดในโลก

คำตอบ : ก

๕. ในเรื่องนิพพิทา อากาโรเช่นไร เรียกว่า สำรวมจิต ?

ก. ปิดใจไม่รับอารมณ์

ข. ปิดตาหูไม่ดูไม่ฟัง

ค. มนสิการกัมมัฏฐาน

ง. ทำใจมิให้ขัดเคือง

คำตอบ : ค

เฉลยวิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันพุธที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

๑. ข	๑๑. ก	๒๑. ข	๓๑. ง	๔๑. ง
๒. ง	๑๒. ข	๒๒. ง	๓๒. ข	๔๒. ก
๓. ข	๑๓. ก	๒๓. ก	๓๓. ง	๔๓. ก
๔. ก	๑๔. ง	๒๔. ก	๓๔. ก	๔๔. ก
๕. ก	๑๕. ก	๒๕. ข	๓๕. ก	๔๕. ข
๖. ง	๑๖. ข	๒๖. ก	๓๖. ง	๔๖. ง
๗. ข	๑๗. ง	๒๗. ก	๓๗. ข	๔๗. ก
๘. ก	๑๘. ก	๒๘. ก	๓๘. ก	๔๘. ง
๙. ง	๑๙. ก	๒๙. ข	๓๙. ก	๔๙. ข
๑๐. ข	๒๐. ก	๓๐. ก	๔๐. ก	๕๐. ก

ปัญหาและเฉลยวิชาพุทธานุพุทธประวัติ

ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันพุธที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

คำสั่ง : จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงคำตอบเดียว แล้วกากบาท (x) ลงในช่องของข้อที่ต้องการ
ในกระดาษคำตอบ ให้เวลา ๕๐ นาที (๑๐๐ คะแนน)

๑. หนังสือปฐมสมโพธิ เป็นตำรามุ่งทางใด ?

ก. ตำนาน

ข. อภินิหาร

ค. ธรรมปฏิบัติ

ง. วิจารณ์

คำตอบ : ข

๒. การอนุเคราะห์สรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ เป็นคุณสัมปทาข้อใด ?

ก. เหตุสัมปทา

ข. ผลสัมปทา

ค. เจตนาสัมปทา

ง. สัตตูปการสัมปทา

คำตอบ : ง

๓. ข้อใด กล่าวถูกต้องเกี่ยวกับกรุงกบิลพัสดุ์ ?

ก. เดิมเป็นสถานที่อยู่ของกบิลดาบส

ข. เมืองที่พระเจ้าสุทโธทนะให้สร้างขึ้น

ค. เมืองเดิมที่พระเจ้าโอกกากราชครอบครอง

ง. เมืองที่พระเจ้าโอกกากราชสร้างให้พระโอรส

คำตอบ : ก

๔. พระมหาบุรุษทรงหาอุบายแก้ความเมา ๓ ประการ ด้วยวิธีใด ?

ก. ศึกษายิงธนู

ข. อยู่ในปราสาท ๓ ถดู

ค. ออกบรพชา

ง. เสด็จออกประพาสป่า

คำตอบ : ค

๕. ข้อใด เป็นการบำเพ็ญกุศกริยาอาระสุดท้าย ?

- ก. กตพระตาลูด้วยพระชีวา
ข. กตพระทนต์ด้วยพระทนต์
ค. กลั่นลมอัสสาสะปัสสาสะ
ง. อดพระกระยาหาร

คำตอบ : ง

๖. พระองค์ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้จู้ติและเกิดด้วยญาณอะไร ?

- ก. กัมมสกตาญาณ
ข. จุตูปปาตญาณ
ค. อาสวักขยญาณ
ง. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

คำตอบ : ข

๗. ขณะเสวยวิมุตติสุขที่รัตนฆรเจดีย์ พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาอะไร ?

- ก. พระสูตร
ข. พระวินัย
ค. พระอภิธรรม
ง. เวไนยสัตว์

คำตอบ : ค

๘. ตปัสสะและภัตติกะ ถึงพระพุทธ พระธรรมเป็นที่พึ่งที่ไหน ?

- ก. มุจลินท์
ข. ศรีมหาโพธิ์
ค. อชปาลนิโครธ
ง. ราชายตนะ

คำตอบ : ง

๙. คนเช่นไร มีปัญญาเปรียบด้วยบัวเสมอน้ำ ซึ่งจะบานในวันรุ่งขึ้น ?

- ก. อุคฆติตัญญู
ข. วิปจิตัญญู
ค. เนยยะ
ง. ปทปรมะ

คำตอบ : ข

๑๐. ทางสายกลางอันจะนำไปสู่การตรัสรู้ของพระองค์ได้ คืออะไร ?

- ก. อริยสัจ ๔
ข. โลกธรรม ๘
ค. วิสุทธิ ๗
ง. มรรคมืองค์ ๘

คำตอบ : ง

๑๑. ใครออกบวช เพราะเชื่อมั่นในวิชาการทำนายทายทัก ?

- ก. พระวังคีสะ
ข. พระมหากัสสปะ
ค. พระอัญญาโกณฑัญญะ
ง. พระยสกุณฑลบุตร

คำตอบ : ค

๒๖. พระบรมศาสดาตรัสสอนอุบายแก้งวงแก่ใคร ?

- ก. พระราหุล
ข. ทีฆนขปริพาชก
ค. พระสารีบุตร
ง. พระมหาโมคคัลลานะ

คำตอบ : ง

๒๗. พระสาวกรูปใด ได้รับยกย่องให้เป็นนักกฎหมายในพระศาสนา ?

- ก. พระอุบาลี
ข. พระนทีกัสสปะ
ค. พระอานนท์
ง. พระมหากัสสปะ

คำตอบ : ก

๒๘. พระเทวทัตไม่ได้บรรลุมรรคผล เพราะสาเหตุใด ?

- ก. ถือตัวว่าเป็นกษัตริย์
ข. ถูกลาภสักการะครอบงำ
ค. ไม่ได้บวชด้วยศรัทธา
ง. มีปัญญาดีน้อยกว่าคนอื่น

คำตอบ : ข

๒๙. พระราธะ เป็นที่มาของเรื่องใด ?

- ก. การทำบุญตักบาตร
ข. ดิสรณคมนุสสัมปทา
ค. เอหิภิกขุอุปสมบท
ง. ผู้ตติงตตถกรรมวาจา

คำตอบ : ง

๓๐. “สิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละความพอใจสิ่งนั้นเสีย” ตรัสแก่ใคร ?

- ก. พระภัททวัคคีย์
ข. พระราธะ
ค. พระนันทะ
ง. พระอานนท์

คำตอบ : ข

๓๑. ถ้ามีภิกษุมหาพุลลาเที่ยวจาริกไปที่อื่น พระศาสดามักตรัสให้ไปลาพระสารีบุตรก่อน เพื่อประโยชน์ใด ?

- ก. เพื่อเรียนกัมมัญฐาน
ข. เพื่อป้องกันอันตราย
ค. เพื่อท่านจะได้ไปด้วย
ง. เพื่อท่านจะได้สั่งสอน

คำตอบ : ง

๓๒. ใครตั้งอาศรมอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ?

- ก. ชฎิล ๓ พี่น้อง
ข. พรหมณ์พาวรี
ค. อาฬารดาบส
ง. สัตถุชัยปริพาชก

คำตอบ : ข

เฉลยวิชาพหุภานุพุทธประวัติ ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันพุธที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

๑. ข	๑๑. ค	๒๑. ง	๓๑. ง	๔๑. ง
๒. ง	๑๒. ข	๒๒. ก	๓๒. ข	๔๒. ค
๓. ก	๑๓. ก	๒๓. ค	๓๓. ก	๔๓. ข
๔. ค	๑๔. ค	๒๔. ข	๓๔. ค	๔๔. ก
๕. ง	๑๕. ง	๒๕. ก	๓๕. ข	๔๕. ค
๖. ข	๑๖. ข	๒๖. ง	๓๖. ก	๔๖. ง
๗. ค	๑๗. ง	๒๗. ก	๓๗. ข	๔๗. ข
๘. ง	๑๘. ข	๒๘. ข	๓๘. ค	๔๘. ค
๙. ข	๑๙. ค	๒๙. ง	๓๙. ก	๔๙. ง
๑๐. ง	๒๐. ก	๓๐. ข	๔๐. ค	๕๐. ค

ปัญหาและเฉลยวิชากรรมบถ (วินัย) ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันพุธที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

คำสั่ง : จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงคำตอบเดียว แล้วกากบาท (x) ลงในช่องของข้อที่ต้องการ
ในกระดาษคำตอบ ให้เวลา ๕๐ นาที (๑๐๐ คะแนน)

๑. คนเราจะมีความสุขหรือความทุกข์ขึ้นอยู่กับอะไร ?

ก. ดวงชะตา	ข. ปาฏิหาริย์
ค. การกระทำ	ง. เทพเจ้า

คำตอบ : ค

๒. การตัดสินคนว่าดีหรือเลว พิจารณาจากสิ่งใด ?

ก. การกระทำ	ข. อารมณ์
ค. ความคิด	ง. คำพูด

คำตอบ : ก

๓. กรรมเป็นทางไปสู่สุคติหรือทุคติ เรียกว่าอะไร ?

ก. กรรมเวร	ข. กรรมคติ
ค. กรรมนิमित	ง. กรรมบถ

คำตอบ : ง

๔. อะไรเป็นใหญ่ในการทำความดีหรือความชั่ว ?

ก. มูลเหตุ	ข. เจตนา
ค. สิ่งล่อใจ	ง. พรหมลิขิต

คำตอบ : ข

๕. สิ่งใดเข้าไปยึดแล้วเป็นเหตุให้ทำกรรม เรียกว่าอะไร ?

ก. สุข	ข. เจตนา
ค. ทุกข์	ง. อารมณ์

คำตอบ : ง

๖. ภาวะกรรม หมายถึงอะไร ?

ก. การกระทำทางกาย

ข. การกระทำทางคำพูด

ค. การกระทำทางความคิด

ง. การกระทำทุกวิถีทาง

คำตอบ : ก

๗. ข้อใด เป็นนิวรณ์ที่เกิดทางกาย ?

ก. พุคที่เล่นที่จริง

ข. พุคโทรศัพท์

ค. สิ้นศีรณะปฏิเสธ

ง. ดุละครที่วี

คำตอบ : ค

๘. ข้อใด เป็นมโนกรรมอย่างเดียว ?

ก. ปาณาติบาต

ข. มิจฉาทิฎฐิ

ค. อทินนาทาน

ง. กาเมสุมิฉฉาจาร

คำตอบ : ข

๙. ข้อใด เกิดทางกายทวารอย่างเดียว ?

ก. สัมมาทิฎฐิ

ข. มิจฉาทิฎฐิ

ค. กาเมสุมิฉฉาจาร

ง. อทินนาทาน

คำตอบ : ค

๑๐. ข้อใด จัดเป็นกุศลกรรมบถ ?

ก. อนภิชฌา

ข. พยาบาท

ค. มิจฉาทิฎฐิ

ง. อทินนาทาน

คำตอบ : ก

๑๑. กรรมบถใด เกิดขึ้นเพราะความโลภอย่างเดียว ?

ก. อนภิชฌา

ข. พยาบาท

ค. อภิชฌา

ง. มิจฉาทิฎฐิ

คำตอบ : ค

๑๒. กรรมบถใด เกิดขึ้นเพราะความโกรธอย่างเดียว ?

ก. สัมมาทิฎฐิ

ข. พยาบาท

ค. มิจฉาทิฎฐิ

ง. อภิชฌา

คำตอบ : ข

๑๓. ข้อใด ไม่เป็นเหตุจูงใจให้ทำปาณาติบาต ?

ก. ปกิณี

ข. ปกิษา

ค. ปาณา

ง. ปราณี่

คำตอบ : ง

๑๔. ข้อใด ไม่ใช่วัตถุแห่งอทินนาทาน ?

ก. อริยทรัพย์

ข. ลิขสิทธิ์

ค. ทรัพย์แผ่นดิน

ง. ทรัพย์มีเจ้าของ

คำตอบ : ก

๑๕. สัตว์ชนิดใด ควรฆ่าทิ้ง ?

ก. สุนัขบ้า

ข. ไก่เป็นหวัดนก

ค. วัวบ้า

ง. ไม่มีข้อถูก

คำตอบ : ง

๑๖. ฆ่าโดยอาการใด มีโทษมากที่สุด ?

ก. ฆ่าเพื่อป้องกันตัว

ข. ฆ่าโดยไตร่ตรองไว้ก่อน

ค. ฆ่าเพราะบันดาลโทสะ

ง. ฆ่าเพราะป้องกันโรคติดต่อ

คำตอบ : ข

๑๗. การกระทำใด ไม่เป็นอทินนาทาน ?

ก. ยึดทรัพย์พ่อค้ายาบ้า

ข. บุกรุกพื้นที่อุทยานแห่งชาติ

ค. ปลุกบ้านพักในป่าสงวน

ง. ทุจริตงบประมาณแผ่นดิน

คำตอบ : ก

๑๘. การสั่งบังคับให้คนอื่นไปขโมยของ เป็นอทินนาทานเกิดขึ้นทางทวารใด ?

ก. กายทวาร

ข. วจิทวาร

ค. มโนทวาร

ง. กายทวารกับมโนทวาร

คำตอบ : ข

๑๙. หากทุกคนไม่งดเว้นจากอทินนาทาน สังคมจะเป็นอย่างไร ?

ก. มีแต่ข่าวฆ่ากันตาย

ข. มีของหายทุกวัน

ค. เล่นการพนันทุกที่

ง. แทะงลตเตอร์ทุกนัด

คำตอบ : ข

๓๔. เห็นว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ข้อใดถูกต้อง ?

- ก. สัมมาทิฏฐิ
ข. สัมมาสังกัปปะ
ค. สัมมาอาชีวะ
ง. สัมมาวายามะ

คำตอบ : ก

๓๕. ความเชื่อเช่นไร เป็นสัมมาทิฏฐิ ?

- ก. เชื่อว่าพรหมลิขิต
ข. เชื่อว่าฟ้าดินลิขิต
ค. เชื่อว่ากรรมลิขิต
ง. เชื่อถือเรื่องมงคล

คำตอบ : ค

๓๖. การไม่คิดโลกอยากได้ของใคร หมายถึงข้อใด ?

- ก. อโลภะ
ข. อโทสะ
ค. อโมหะ
ง. อโกธะ

คำตอบ : ก

๓๗. ความรู้สึกสบายใจในขณะระลึกถึงพระรัตนตรัย เรียกว่าอะไร ?

- ก. ทุกขเวทนา
ข. โสมนัสสเวทนา
ค. โทมนัสสเวทนา
ง. อุเบกขาเวทนา

คำตอบ : ข

๓๘. ผู้ไม่คิดผูกอาฆาตว่า เขาได้ทำร้ายเรา เพราะมีธรรมข้อใด ?

- ก. อโลภะ
ข. อภิชฌา
ค. อพยายาท
ง. อนภิชฌา

คำตอบ : ค

๓๙. กุศลกรรมบถข้อใด จะสำเร็จได้ต้องมีเจตนา ?

- ก. ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต
ข. ไม่วิปริตผิดกรรม
ค. ไม่อยากได้ของเขา
ง. ไม่เฝ้าปองร้ายผู้อื่น

คำตอบ : ก

๔๐. รากเหง้าแห่งการทำความดี เรียกว่าอะไร ?

- ก. กุศลมูล
ข. กุศลกรรม
ค. กุศลจิต
ง. กุศลเจตนา

คำตอบ : ก

เฉลยวิชากรรมบถ (วินัย) ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันพุธที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

๑. ก	๑๑. ก	๒๑. ก	๓๑. ก	๔๑. ก
๒. ก	๑๒. ข	๒๒. ข	๓๒. ง	๔๒. ข
๓. ง	๑๓. ง	๒๓. ง	๓๓. ก	๔๓. ง
๔. ข	๑๔. ก	๒๔. ก	๓๔. ก	๔๔. ก
๕. ง	๑๕. ง	๒๕. ก	๓๕. ก	๔๕. ง
๖. ก	๑๖. ข	๒๖. ข	๓๖. ก	๔๖. ก
๗. ก	๑๗. ก	๒๗. ง	๓๗. ข	๔๗. ก
๘. ข	๑๘. ข	๒๘. ก	๓๘. ก	๔๘. ง
๙. ก	๑๙. ข	๒๙. ก	๓๙. ก	๔๙. ข
๑๐. ก	๒๐. ง	๓๐. ก	๔๐. ก	๕๐. ก

ปัญหาและเฉลยข้อสอบ

ธรรมศึกษาชั้นเอก

พ.ศ. ๒๕๔๘

กระทุ้ธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก
สอบในสนามหลวง
วันอาทิตย์ที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

โอวาทธานุสาเสยย อสพุกา จ นีวารเย
สต้ หิ โส ปิโย โหติ อสต้ โหติ อปิโย.

บุคคลควรเตือนกัน ควรสอนกัน และป้องกันจากคนไม่ดี เพราะเขายอมเป็นที่รักของคนดี แต่ไม่เป็นที่รักของคนไม่ดี.

(พุทธ)

พ.ศ. ๒๕/๒๕.

แต่งอธิบายเป็นทำนองเทศนาโวหาร อ้างสุภาษิตอื่นมาประกอบไม่น้อยกว่า ๓ ข้อ และบอกชื่อคัมภีร์ที่มาแห่งสุภาษิตนั้นด้วย ห้ามอ้างสุภาษิตซ้ำซ้อนกัน แต่จะซ้ำคัมภีร์ได้ไม่ห้าม สุภาษิตที่อ้างมานั้น ต้องเรียงเชื่อมความให้ติดต่อสมเรื่องกับกระทุ้ตั้ง.

ชั้นนี้ กำหนดให้เขียนลงในใบตอบ ตั้งแต่ ๔ หน้า (เว้นบรรทัด) ขึ้นไป

ให้เวลา ๓ ชั่วโมง

๒๗. ข้อใด ไม่ใช่สัมมากรรมันตะ ?

- ก. เว้นธุรกิจผิดกฎหมาย
- ค. เว้นลักฉ้อคอร์รัปชั่น

- ข. เว้นเจรจาหลอกลวง
- ง. เว้นธุรกิจค้าประเวณี

คำตอบ : ข

๒๘. ข้อใด ไม่ใช่สัมมาวายามะ ?

- ก. เพียรพยายามหนีปัญหา
- ค. เพียรพยายามระงับปัญหา

- ข. เพียรหาวิธีป้องกันปัญหา
- ง. เพียรพัฒนาสิ่งดีงามขึ้นมา

คำตอบ : ก

๒๙. ข้อใด ไม่นับเข้าในสัมมาสติ ?

- ก. เห็นโลกว่าเที่ยง
- ค. เห็นเวทนาว่าแปรปรวน

- ข. เห็นกายว่าเป็นสิ่งไม่งาม
- ง. เห็นจิตว่ามีความเกิดดับ

คำตอบ : ก

๓๐. สัมมาสติ จัดเข้าในวิสุทธิข้อใด ?

- ก. สीलวิสุทธิ
- ค. ทิฏฐิวินิวิสุทธิ

- ข. จิตตวิสุทธิ
- ง. กังขาวิตรณวิสุทธิ

คำตอบ : ข

๓๑. ข้อใด มีความหมายสอดคล้องกับสีลวิสุทธิ ?

- ก. เบื่อหน่ายการอยู่ครองเรือน
- ค. เห็นว่าทุกข์เป็นสิ่งมีอยู่จริง

- ข. ประกอบอาชีพสุจริต
- ง. สอดคล้องทั้ง ๓ ข้อ

คำตอบ : ข

๓๒. ข้อใด ไม่ใช่แนวคิดแบบวิฤพุทธ ?

- ก. อยากได้สันติ ควรพอกพูนทางสันติ
- ข. ผู้มุ่งสันติ ควรละผลประโยชน์ที่เป็นอามิส
- ค. อยากให้เกิดสันติ ควรทำให้คนเลิกจน
- ง. สันติภาพภายนอก เกิดจากสันติภาพภายใน

คำตอบ : ค

๓๓. ข้อใด จัดว่าสวนทางกับพระนิพพาน ?

- ก. วิมุตติ หลุดพ้น
- ค. อรติ ไม่ยินดี

- ข. วิสุทธิ บริสุทธิ
- ง. สันติ สงบ

คำตอบ : ค

๔๑. ข้อใด เป็นวิธีแผ่เมตตา ?

ก. ขอสัตว์จงเป็นสุขเถิด

ข. ขอสัตว์จงมีสุขยิ่งขึ้นไป

ค. ขอสัตว์จงพ้นทุกข์

ง. ขอสัตว์จงอย่ามีเวรกัน

คำตอบ : ข

๔๒. ขณะกราบพระรัตนตรัย ๓ ครั้ง ควรมีสติระลึกถึงอะไร ?

ก. พระรัตนตรัย

ข. คุณพระรัตนตรัย

ค. พระพุทธรูป

ง. พระธรรมคุณ

คำตอบ : ข

๔๓. การเจริญมรณัสสติว่า “อวสุตฺถิ มยา มริตพฺพํ เราต้องตายแน่” ควรเจริญในขณะใด ?

ก. ขณะรดน้ำศพ

ข. ขณะฟังสวดพระอภิธรรม

ค. ขณะเผาศพ

ง. เจริญได้ทุกขณะ

คำตอบ : ง

๔๔. เมื่อกล่าวบทว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส” ควรมีสติกำหนดอะไร จึงเป็นการเจริญกัมมัฏฐาน ?

ก. พระพุทธรูป

ข. พระธรรมคุณ

ค. พระสังฆคุณ

ง. กำหนดจิตไม่ให้ฟุ้งซ่าน

คำตอบ : ก

๔๕. ขณะรับบิณฑบาต พระสงฆ์พึงเจริญกัมมัฏฐานอะไร ?

ก. เมตตาพรหมวิหาร

ข. อหारेปฏิกูลสติปัญญา

ค. ไม่ได้เจริญแต่สำรวมระวัง

ง. ไม่ได้เจริญแต่สวดให้พร

คำตอบ : ข

๔๖. พระสงฆ์ออกเดินธุดงค์ไปในที่ต่าง ๆ เพื่อจุดประสงค์ใด ?

ก. เพื่อขัดเกลาจิตใจ

ข. เพื่อไม่ติดที่และบุคคล

ค. เพื่อเผยแผ่ธรรม

ง. ถูกทุกข้อ

คำตอบ : ง

๔๗. พระธุดงค์ประเภทใด ถือว่าปฏิบัติไม่ถูกต้อง ?

ก. นำวัตถุมงคลไปแจก

ข. ดุหมอบ ให้หาย

ค. ปักกลดย่านชุมชน

ง. ถูกทุกข้อ

คำตอบ : ง

เฉลยวิชาธรรม ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันจันทร์ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๑. ง	๑๑. กิ	๒๑. กิ	๓๑. ข	๔๑. ข
๒. ง	๑๒. ง	๒๒. กิ	๓๒. กิ	๔๒. ข
๓. กิ	๑๓. ง	๒๓. ข	๓๓. กิ	๔๓. ง
๔. ง	๑๔. กิ	๒๔. กิ	๓๔. กิ	๔๔. กิ
๕. ข	๑๕. ข	๒๕. ข	๓๕. ง	๔๕. ข
๖. ง	๑๖. ง	๒๖. กิ	๓๖. กิ	๔๖. ง
๗. กิ	๑๗. ง	๒๗. ข	๓๗. ข	๔๗. ง
๘. กิ	๑๘. กิ	๒๘. กิ	๓๘. กิ	๔๘. ง
๙. กิ	๑๙. ง	๒๙. กิ	๓๙. กิ	๔๙. ข
๑๐. ข	๒๐. กิ	๓๐. ข	๔๐. ข	๕๐. กิ

ปัญหาและเฉลยวิชาพุทธานุพุทธประวัติ ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันจันทร์ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๘

คำสั่ง : จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงคำตอบเดียว แล้วกากบาท (x) ลงในช่องของข้อที่ต้องการ
ในกระดาษคำตอบ ให้เวลา ๕๐ นาที (๑๐๐ คะแนน)

๑. ปัญุมหาวิโลกนะที่พระมหาสัตว์ทรงพิจารณาถึง คือข้อใด ?

ก. ทวีป ประเทศ ชนบท สกุล มารดา

ข. กาล ประเทศ ชนบท สกุล มารดา

ค. แคว้น ทวีป ชนบท สกุล มารดา

ง. กาล ทวีป ประเทศ สกุล มารดา

คำตอบ : ง

๒. ข้อใด แสดงความเป็นผู้มีมานะของชาวมพทูทวีป ?

ก. ถือว่าโลกเที่ยง

ข. ถือว่าโลกมีที่สุด

ค. ถือชั้นวรรณะ

ง. ถือว่าตายแล้วเกิด

คำตอบ : ค

๓. ข้อใด ไม่ใช่สหชาติกับเจ้าชายสิทธัตถะ ?

ก. พระนางยโสธรา

ข. กาพุทธายีอำมาตย์

ค. พระนางกัศยปโคตมี

ง. ม้ากัณฐกะ

คำตอบ : ค

๔. พระอนุชาต่างพระมารดาของเจ้าชายสิทธัตถะ มีพระนามว่าอะไร ?

ก. พระอานนท์

ข. พระนันทะ

ค. พระนันทกะ

ง. พระรูปนันทา

คำตอบ : ข

๕. เจ้าชายสิทธัตถะทรงเปล่งอาสภิวาจาในคราวใด ?

ก. ประสูติ

ข. ตรัสรู้

ค. แสดงปฐมเทศนา

ง. ปรีนิพพาน

คำตอบ : ก

๔๑. “อะไรเป็นเครื่องห้ามความอยากอันไหลไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ และจะละได้เพราะธรรมอะไร”

เป็นปัญหาของใคร ?

ก. อชิตมาณพ

ข. ปิงคิยมาณพ

ค. ทิสสเมตเตยยมาณพ

ง. ปุณณกมาณพ

คำตอบ : ก

๔๒. ใครเป็นผู้แสดงธรรมเทศ ๔ ?

ก. พระสารีบุตร

ข. พระอานนท์

ค. พระรฐบาล

ง. พระมหากัจจายนะ

คำตอบ : ค

๔๓. อภิญญาเทสิตธรรม คือข้อใด ?

ก. โพรธิปักขิยธรรม ๓๗

ข. มรรคมืองค์ ๘

ค. โพชฌงค์ ๗

ง. อริยสัจ ๔

คำตอบ : ก

๔๔. ภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา คือใคร ?

ก. พระธรรมทินนาเถรี

ข. พระปชาบดีโคตมีเถรี

ค. พระเขมาเถรี

ง. พระอุบลวัณณาเถรี

คำตอบ : ข

๔๕. พระเขมาเถรีได้รับเอตทัคคะด้านใด ?

ก. มีปัญญามาก

ข. มีฤทธิ์มาก

ค. ชำนาญสมบัติ

ง. มีความเพียรมาก

คำตอบ : ก

๔๖. ภิกษุณีรูปใด ได้รับยกย่องว่าเลิศทางพระวินัย ?

ก. พระภัททากัจจานาเถรี

ข. พระรูปนันทาเถรี

ค. พระปฐาจาราเถรี

ง. พระกัสาโคตมีเถรี

คำตอบ : ค

๔๗. ข้อใด เรียกว่าปฏิปุจฉาพยากรณ์ ?

ก. ทรงย้อนถามแล้วจึงแก้ปัญหา

ข. ทรงแยกปัญหาแก้ทีละข้อ

ค. ทรงแก้ปัญหานั้นโดยส่วนเดียว

ง. ทรงระงับไม่แก้ปัญหานั้น

คำตอบ : ก

เฉลยวิชาพหุฐานพหุประวัติ ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันจันทร์ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๑. ง	๑๑. ก	๒๑. ง	๓๑. ก	๔๑. ก
๒. ก	๑๒. ก	๒๒. ง	๓๒. ง	๔๒. ก
๓. ก	๑๓. ก	๒๓. ง	๓๓. ข	๔๓. ก
๔. ข	๑๔. ข	๒๔. ข	๓๔. ข	๔๔. ข
๕. ก	๑๕. ข	๒๕. ข	๓๕. ง	๔๕. ก
๖. ง	๑๖. ก	๒๖. ก	๓๖. ง	๔๖. ก
๗. ก	๑๗. ข	๒๗. ข	๓๗. ก	๔๗. ก
๘. ง	๑๘. ข	๒๘. ก	๓๘. ก	๔๘. ข
๙. ง	๑๙. ก	๒๙. ก	๓๙. ข	๔๙. ก
๑๐. ก	๒๐. ก	๓๐. ง	๔๐. ก	๕๐. ง

๑๓. อทินนาทาน มีความหมายตามข้อใด ?

- ก. การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของทิ้ง
- ค. การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่หวง

- ข. การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้
- ง. การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่สนใจ

คำตอบ : ข

๑๔. ข้อใด เป็นความหมายของกาเมสุมิฉฉาจาร ?

- ก. การนอกใจคู่ครองของตน
- ค. การล่วงละเมิดในฐานะที่ไม่ควรละเมิด

- ข. การล่วงละเมิดคู่ครองของคนอื่น
- ง. ถูกทุกข้อ

คำตอบ : ง

๑๕. การพูดเอาดีใส่ตัวเอาชั่วใส่ผู้อื่น เรียกว่าอะไร ?

- ก. พูดเท็จ
- ค. พูดคำหยาบ

- ข. พูดส่อเสียด
- ง. พูดเพื่อเจ้า

คำตอบ : ข

๑๖. ข้อใด ไม่เป็นปิสฺสวจา ?

- ก. พูดให้เพื่อนรักตน
- ค. พูดทำลายความสามัคคี

- ข. พูดให้เพื่อนเกลียดกัน
- ง. พูดให้เพื่อนเลือกคบคนชั่ว

คำตอบ : ง

๑๗. พูดคำหยาบ ตรงกับข้อใด ?

- ก. ปิสฺสวจา
- ค. ปิยวจา

- ข. ผรุสวจา
- ง. มุสวาท

คำตอบ : ข

๑๘. ผรุสวจา เกิดจากอกุศลมูลข้อใด ?

- ก. โภสมมูล-โทสมมูล
- ค. โภสมมูล-โมหมูล

- ข. โภสมมูล-โมหมูล
- ง. โมหมูลอย่างเดียว

คำตอบ : ข

๑๙. พูดเรื่องเช่นไร เรียกว่าพูดเพื่อเจ้า ?

- ก. เรื่องการเรียน
- ค. เรื่องส่วนตัวคนตั้ง

- ข. เรื่องการออกกำลังกาย
- ง. เรื่องโรคติดต่อร้ายแรง

คำตอบ : ค

๒๐. ที่เรียกว่าอภิษมานั้น คือข้อใด ?

- ก. เจตนาเป็นเหตุละโมภ
- ค. เจตนาเป็นเหตุมุ่งมาย

- ข. เจตนาเป็นเหตุคิดร้าย
- ง. เจตนาเป็นเหตุปองร้าย

คำตอบ : ก

๒๑. ข้อใด จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ ?

- ก. เจตนาเป็นเหตุเห็นผิด
- ค. เจตนาเป็นเหตุเสียสละ

- ข. เจตนาเป็นเหตุเพ่งเล็ง
- ง. เจตนาเป็นเหตุปองร้าย

คำตอบ : ก

๒๒. ข้อใด จัดเป็นมโนกรรมล้วน ?

- ก. อภิษมา พยาบาท มิจฉาทิฎฐิ
- ค. พุดเท็ง พุดส่อเสียด พุดคำหยาบ

- ข. อภิษมา มิจฉาทิฎฐิ สัมผัสปลाप
- ง. ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม

คำตอบ : ก

๒๓. สัตว์โลกชนิดใด ต่ำกว่ามนุษย์ ?

- ก. สัตว์ดิรัจฉาน
- ค. อสุรกาย

- ข. เปรต
- ง. ถูกทุกข้อ

คำตอบ : ง

๒๔. เพื่อพัฒนาชีวิตของตนให้พ้นปัญหา ควรปฏิบัติตามข้อใด ?

- ก. บุชาราหุ
- ค. ทำพิธีเสริมดวงชะตา

- ข. ทำพิธีตัดกรรม
- ง. ไม่ประพฤติกุศลกรรมบถ

คำตอบ : ง

๒๕. ข้อใด เป็นทั้งอกุศลกรรมบถและอกุศลมูล ?

- ก. อภิษมา
- ค. ผรุสวาจา

- ข. ปาณาติบาต
- ง. มิจฉาทิฎฐิ

คำตอบ : ก

๒๖. ข้อใด เป็นอารมณ์คือเหตุจงใจให้เกิดอภิษมา ?

- ก. มนุษย์
- ค. สมบัติคนอื่น

- ข. สัตว์
- ง. ถูกทุกข้อ

คำตอบ : ง

๒๗. ข้อใด เข้าข่ายมิจฉาทิฎฐิ ?

- ก. ไม่เชื่อประเพณี
- ค. ไม่เชื่อตำรา

- ข. ไม่เชื่อฟังครู
- ง. ไม่เชื่อศีลธรรม

คำตอบ : ง

๒๘. พุดส่อเสียด หมายถึงข้อใด ?

- ก. พุดแซงผู้ใหญ่
- ค. พุดทะเลลูกกลางปล้อง

- ข. พุดให้แตกสามัคคี
- ง. พุดให้รำคาญ

คำตอบ : ข

๒๙. ผรุสวาจาข้อใด เป็นกรรมมล ?

- ก. พุดเหน็บให้เจ็บใจ
- ค. ผนแล้งก็ดำ

- ข. ผนตาก็แข่ง
- ง. นินทาชาวบ้าน

คำตอบ : ก

๓๐. คำพุดใด ตรงกับคำว่า “น้ำท่วมทุ่งผักบุ้งโหรงเหรง” ?

- ก. มุสาวาท
- ค. ผรุสวาจา

- ข. ปิสุณวาจา
- ง. สัมผัสปลाप

คำตอบ : ง

๓๑. มุสาวาทเป็นวจีกรรม เพราะ..... ?

- ก. เกิดทางวจีทวารโดยมาก
- ค. ไม่เกิดขึ้นทางกายทวาร

- ข. เกิดทางวจีทวารอย่างเดียว
- ง. ไม่เกิดทางมโนทวาร

คำตอบ : ก

๓๒. ความโกรธใด เป็นพยาบาทที่ถึงกรรมมล ?

- ก. โกรธว่าเขาด่าตน
- ค. โกรธว่าเขาโกงตน

- ข. โกรธว่าเขาทำร้ายตน
- ง. โกรธแล้วคิดแข่งให้เขาตาย

คำตอบ : ง

๓๓. ความเห็นของใคร จัดเป็นมิจฉาทิฎฐิ ?

- ก. ดำเห็นว่ายาบ้าทำให้ขยัน
- ค. ชาวเห็นว่าการพนันรวยเร็ว

- ข. แดงเห็นว่าเรียนไปก็ไร้ค่า
- ง. เหลืองเห็นว่าโกหกครูไม่บาป

คำตอบ : ง

เฉลยวิชากรรมบท ธรรมศึกษาชั้นเอก

สอบในสนามหลวง

วันจันทร์ที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๘

๑. ค	๑๑. ข	๒๑. ก	๓๑. ก	๔๑. ข
๒. ข	๑๒. ง	๒๒. ก	๓๒. ง	๔๒. ข
๓. ก	๑๓. ข	๒๓. ง	๓๓. ง	๔๓. ค
๔. ก	๑๔. ง	๒๔. ง	๓๔. ก	๔๔. ข
๕. ค	๑๕. ข	๒๕. ก	๓๕. ง	๔๕. ค
๖. ก	๑๖. ง	๒๖. ง	๓๖. ข	๔๖. ง
๗. ค	๑๗. ข	๒๗. ง	๓๗. ค	๔๗. ง
๘. ง	๑๘. ข	๒๘. ข	๓๘. ก	๔๘. ค
๙. ข	๑๙. ค	๒๙. ก	๓๙. ค	๔๙. ง
๑๐. ข	๒๐. ก	๓๐. ง	๔๐. ค	๕๐. ค

ประกาศกรมการศาสนา
เรื่อง การจัดชั้นเรียนและหลักสูตรการเรียนการสอน
ของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์

เพื่อให้การดำเนินงานของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผลในการปลูกฝัง
คุณธรรมจริยธรรม เผยแผ่หลักธรรมสู่เด็ก เยาวชน และประชาชนให้เป็นคนดีมีคุณภาพของสังคม

อาศัยอำนาจตามความในข้อ ๑๘ ของระเบียบกรมการศาสนาว่าด้วยศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พ.ศ. ๒๕๕๐
กรมการศาสนาจึงกำหนดการจัดชั้นเรียนและหลักสูตรการเรียนการสอนของศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ ให้จัดชั้นเรียน แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ

- ๑.๑ ชั้นต้น
- ๑.๒ ชั้นกลาง
- ๑.๓ ชั้นสูง

ข้อ ๒ ให้จัดหลักสูตรการเรียนการสอน ดังนี้

- ๒.๑ ชั้นตรี มีดังนี้
 - ก. วิชาบังคับ คือ ธรรมศึกษาชั้นตรี
 - ข. วิชาเลือก โดยเลือก ๑ วิชา ดังนี้
 - (๑) สุขศึกษาและพลศึกษา
 - (๒) ทักษะศิลป์ ดนตรี และนาฏศิลป์
 - (๓) สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
 - (๔) ภาษาไทย
 - (๕) คณิตศาสตร์
 - (๖) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
 - (๗) การงานและอาชีพ
 - (๘) ภาษาต่างประเทศ
 - (๙) คอมพิวเตอร์

ค. กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน โดยเข้าร่วมกิจกรรมที่ศูนย์จัดขึ้น ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๘๐ ได้แก่ กิจกรรมส่งเสริม
พระพุทธศาสนา เนื่องในโอกาสวันสำคัญ คือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา หรือวันสำคัญอื่น ๆ
การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ และกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นให้เด็กและเยาวชนได้มีส่วนร่วมและปลูกฝัง
คุณธรรมจริยธรรม

๒.๒ ชั้นกลาง มีดังนี้

- ก. วิชาบังคับ คือ ธรรมศึกษาชั้นโท
- ข. วิชาเลือก โดยเลือก ๑ วิชา ดังนี้
 - (๑) สุขศึกษาและพลศึกษา
 - (๒) ทักษะศิลป์ ดนตรี และนาฏศิลป์
 - (๓) สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

- (๔) ภาษาไทย
- (๕) คณิตศาสตร์
- (๖) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
- (๗) การงานและอาชีพ
- (๘) ภาษาต่างประเทศ
- (๙) คอมพิวเตอร์

ค. กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน โดยเข้าร่วมกิจกรรมที่ศูนย์จัดขึ้น ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๘๐ ได้แก่ กิจกรรมส่งเสริมพระพุทธศาสนา เนื่องในโอกาสวันสำคัญ คือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา หรือวันสำคัญอื่น ๆ การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ และกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นให้เด็กและเยาวชนได้มีส่วนร่วมและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม

๒.๓ ชั้นสูง มีดังนี้

- ก. วิชาบังคับ คือ ธรรมศึกษาชั้นเอก
- ข. วิชาเลือก โดยเลือก ๑ วิชา ดังนี้
 - (๑) สุขศึกษาและพลศึกษา
 - (๒) ทัศนศิลป์ ดนตรี และนาฏศิลป์
 - (๓) สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม
 - (๔) ภาษาไทย
 - (๕) คณิตศาสตร์
 - (๖) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
 - (๗) การงานและอาชีพ
 - (๘) ภาษาต่างประเทศ
 - (๙) คอมพิวเตอร์

ค. กิจกรรมพัฒนาผู้เรียน โดยเข้าร่วมกิจกรรมที่ศูนย์จัดขึ้น ไม่น้อยกว่าร้อยละ ๘๐ ได้แก่ กิจกรรมส่งเสริมพระพุทธศาสนาเนื่องในโอกาสวันสำคัญ คือ วันมาฆบูชา, วันวิสาขบูชา, วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา หรือวันสำคัญอื่น ๆ การแสดงตนเป็นพุทธมามกะ และกิจกรรมบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ที่มุ่งเน้นให้เด็กและเยาวชนได้มีส่วนร่วมและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม

ข้อ ๓ ให้ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เปิดสอนในวันอาทิตย์ โดยมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า ๓ ชั่วโมง และวันอื่นตามที่คณะกรรมการบริหารศูนย์เห็นสมควร โดยให้เป็นไปตามความเหมาะสมของท้องถิ่น

ข้อ ๔ รายละเอียดที่ไม่ได้กำหนดไว้ในประกาศฉบับนี้ ให้เป็นไปตามระเบียบว่าด้วยศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ พ.ศ. ๒๕๕๐

ประกาศ ณ วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๐

(นายปรีชา กันธิยะ)
อธิบดีกรมการศาสนา

บรรณานุกรม

- พระไตรปิฎกบาลี สยามรัฐ เล่มที่ ๔, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๕, ๑๖, ๑๘, ๒๐, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๓๐, ๓๑, ๓๔, ๓๕. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๒๕.
- วิสุทธิมรรค บาลี. ภาค ๑-๒-๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๒๒.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส **ธรรมวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๒๖.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วิปัสสนากัมมัฏฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๒๐.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พุทธานุกุศลประวัติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๒๖.
- พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พระ. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (เพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- คณะกรรมการแผนกตำรา มหาจุฬาราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย. ๒๕๓๘.
- พระศรีรัตนโมลี (ชัยวัฒน์ ปยุตโต). พระ. **กรรมบถ**. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๔๖.
- กรมการศาสนา. **คู่มือการศึกษานักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๘.
- ปัญญา สละทองตรง. **ธรรมศึกษาเอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๔๔.
- สนามหลวงแผนกธรรม. **เรื่องสอนธรรมสนามหลวง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. ๒๕๔๖-๒๕๔๗.